

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА»
МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

Новітні кримінально-правові дослідження — 2023

АЛЬМАНАХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Миколаїв
Іліон
2023

Редакційна колегія:

Завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія», голова Миколаївського осередку громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», доктор юридичних наук, професор **Козаченко О.В.**

Доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія», секретар Миколаївського осередку громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», доктор філософії в галузі права (PhD), доцент **Мусиченко О.М.**

Схвалено та рекомендовано до видання кафедрою кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол засідання кафедри № 9 від 4 травня 2023 року)

Новітні кримінально-правові дослідження – 2023 : Альманах
Н73 наукових праць / за ред. д.ю.н., професора О.В. Козаченка, доктора філософії в галузі права (PhD), доцента О.М. Мусиченко. – Миколаїв : Іліон, 2023. – 259 с.

До Альманаху наукових праць, який формувався в умовах повномасштабної військової агресії РФ проти Українського народу, увійшли матеріали, присвячені проблематиці сучасного кримінального права цивілізованого світу. Автори наукових досліджень, якими виступили як відомі дослідники проблем кримінального права в їх теоретичній та прикладній площині, так і молоді науковці, які роблять перші кроки у формуванні власної наукової правосвідомості, досліджують актуальні питання становлення, сучасного стану та перспектив подальшого розвитку кримінального права України, пропонуючи власні концепти вирішення нагальних проблем, сформованих соціально-політичним викликом сьогодення, одним з яких є продовження розпочатої до повномасштабної війни активної діяльності з формування нового за змістом та формою кримінального закону України.

Видання може викликати зацікавленість вчених, аспірантів і студентів, співробітників судових та правоохоронних органів, державних службовців, а також всіх тих, хто замислюється над проблемами українського кримінального права та практики його застосування в сучасних умовах воєнного часу в Україні та шукає відповіді на питання, поставлені необхідністю підвищення ефективності кримінально-правового регулювання.

УДК 343

*Публікації наведено в авторській редакції з незначними коректорськими правками.
Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.
За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних,
цитат, власних імен тощо відповідають автори публікацій та їх наукові керівники.*

© Миколаївський навчально-науковий інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»
© ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»,
Миколаївський осередок

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Шановні українці! Під час війни проти української державності, проти Українського народу, яку розпочала і веде країна-агресор разом зі своїми посіпаками-сателітами, багато питань змінили свою пріоритетність. Відсіч агресору, збереження української державності, захист незалежності та відновлення територіальної цілісності, забезпечення безпеки громадян, відбудова країни – ці та інші проблеми потребують свого вирішення в першу чергу. Саме з цих причин члени редакційної колегії та організаційного комітету відмовились від підготовки та видання Альманаху наукових праць у 2022 році. Сьогодні ми впевнені: українська кримінально-правова наука повинна розвиватись навіть під час війни, яка закінчиться нашою Перемогою і науковий доробок українських дослідників буде витребуваний для подальшої розбудови Української держави, яка не тільки чітко обрала, але й кров'ю своїх синів і доньок закарбувала Європейський напрямок свого подальшого розвитку.

Протягом більше ніж двадцяти останніх років у середині квітня в Національному університеті «Одеська юридична академія» відбувається непересічна подія – святкується день визнання НУ «ОЮА» флагманом юридичної освіти України і впливовим центром здійснення наукової діяльності. У цей день 20 квітня 2000 року нашому навчальному закладу був наданий статус Національного центру проведення фундаментальних юридичних досліджень в Україні. В Університеті його Президентом, академіком Сергієм Васильовичем КІВАЛОВИМ, започаткована і постійно підтримується традиція – найбільш визначальні події святкувати проведенням наукових заходів, оскільки сучасний юридичний вищий навчальний заклад покликаний виступати центром розвитку сучасної юридичної науки.

Шанує традиції Університету і кафедра кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права «НУ ОЮА», де протягом п'яти останніх років, у співробітництві з Миколаївським осередком Громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», до дня святкування набуття вищого статусу Національного здійснюється підготовка щорічного видання – Альманаху наукових праць «Новітні кримінально-правові дослідження», бібліографічні метадані якого проіндексують в наукометричній базі Google Scholar.

Змістовно, що стало доброю традицією, «Новітні кримінально-правові дослідження – 2023» складаються з двох частин. До першої групи

наукових праць увійшли дослідження вже відомих фахівців у галузі кримінального права, наукові здобутки яких визнані не тільки в Україні, але й за її кордонами. Сторінки другої частини Альманаху вже традиційно віддані молодим дослідникам, які роблять перші, але достатньо впевнені кроки на шляху осмислення власних наукових надбань. Саме таке поєднання досвіду та вагомості із завзятістю та оптимізмом відрізняє даний Альманах наукових праць. Обидві групи авторів об'єднує небайдужість до проблем і перспектив розвитку кримінального права в сучасних умовах розбудови соціальної і правової держави, яка повинна функціонувати на засадах верховенства права.

Організаційний комітет, редакційна колегія щиро вдячні всім, хто в умовах військової агресії проти незалежної, суверенної України та її волелюбного народу, виявили бажання і знайшли можливість надати матеріали для даного видання. Ми вдячні всім авторам за розуміння нашого бажання відмовитися від посилань на джерела, які видаються в країні-агресора та її сателітах. Ми впевнені, українська наука, в тому числі і кримінально-правова, повністю самодостатня, має свою, можливо не просту, але свою історію та свої здобутки, які, в цьому немає жодних сумнівів, будуть ще вагомішими в умовах миру та самостійно обраного шляху цивілізаційного розвитку. Ми впевнені, що війна закінчиться великою Перемогою Українського народу і представники кримінально-правової науки незалежної України зможуть мислити вільно і викладати свої думки рідною українською мовою, в тому числі і на сторінках майбутніх випусків Альманаху наукових праць «Новітні кримінально-правові дослідження».

Безпеки, спокою та терпіння Вам і вашим рідним! Перемоги та Миру всім нам!

Члени редакційної колегії

Олександр Козаченко, Ольга Мусиченко

Розділ I

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НОВІТНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 343.222

Козаченко Олександр

<https://orcid.org/0000-0002-8412-8639>

ІНФОРМАЦІЙНА ТАКСОНОМІЧНА СИСТЕМА СОЦІАЛЬНИХ ЗАХОДІВ: НА ПОЛОЖЕННЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті характеризується два основних аспекти інформаційно-таксономічної системи, яка формується на засадах таксономічної методології. Реляційний аспект дозволив виділити субстрат такої системи, яким є соціальний захід. Зроблено висновок, що кожний соціальний захід, який застосовується в якості зовнішньої форми впливу на девіантну поведінку особи, або пов'язану з нею, представляє собою систему прийомів і способів соціального впливу, що застосовується з метою отримання позитивного соціально-значущого результату. Предикатний вимір інформаційно-таксономічної системи дозволив виділити таксономічні ранги, які забезпечують науково обґрунтовану класифікацію та систематизацію соціальних заходів.

Ключові слова: *таксономія, соціальний захід, правовий захід, таксономічний ранг, таксон, інформаційно-таксономічна система.*

The article characterizes two main aspects of the information and taxonomic system formed on the basis of taxonomic methodology. The relational aspect allowed to identify the substrate of such a system, which is a social measure. It is concluded that each social measure used as an external form of influence on deviant behavior of a person or related to it is a system of techniques and methods of social influence used to obtain a positive socially significant result. The predicate dimension of the information and taxonomic system allowed us to identify taxonomic ranks that provide a scientifically sound classification and systematization of social measures.

Keywords: *taxonomy, social measure, legal measure, taxonomic rank, taxon, information and taxonomic system.*

Вступ. Аналіз генезису суспільного життя переконливо свідчить, що перманентне ускладнення, яке об'єктивно супроводжує процес розвитку традиційних сфер соціального буття, виникнення нових соціальних відносин, супроводжується зростанням кількості соціальних заходів зовнішнього впливу (далі по тексті – соціальні заходи) на поведінку суб'єктів суспільних відносин, що виникають при вчиненні девіантних діянь та пов'язаних з ними, з метою забезпечення соціального порядку. Значна кількість соціальних заходів, їх поширення у всіх без винятку сферах соціального буття, в тому числі і нових, які виникли в епоху постмодерну,

потребує проведення їх науково вивіrenих класифікації та систематизації з урахуванням соціальної обумовленості, допустимості їх застосування та визначенням функціональної ефективності щодо вирішення поставлених перед ними завдань. Найбільш прийнятним напрямком досягнення поставлених та інших суміжних цілей слід визнати використання таксономічної методології. Застосування зазначеної методології дозволяє вирішити низку як теоретичних, так і прикладних проблем, а саме: забезпечити формування належного понятійного апарату, який відповідає вимогам цивілізаційного розвитку суспільства; здійснити систематизацію та класифікацію соціальних заходів на підставі чого сформувати інформаційно-таксономічну систему (далі по тексті – ІТС); здійснити структурно-функціональний аналіз як таксонів в цілому, так і їх дискретних елементів. Для ілюстрації змістовного наповнення таксономічних рангів в статті використовуються кримінально-правові заходи, які були предметом багаторічних власних наукових досліджень і залишаються ним до тепер.

Основний зміст. Реляційний вимір ІТС вимагає чіткого розуміння ознак субстрату, який є об'єктом таксономії та формує таксони того чи іншого таксономічного рангу. Під соціальними заходами слід розуміти систему прийомів і способів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу на девіантну та правомірну постдевіантну поведінку, який здійснюється на підставі соціальних норм, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства.

Соціальним заходам, як зовнішній формі соціального впливу на поведінку особи, притаманні наступні ознаки. По-перше, соціальний захід виступає самостійним соціальним явищем інструментального призначення, який використовується з метою регулювання девіантної, або пов'язаної з такою, поведінки учасників суспільних відносин. По-друге, змістовно соціальний захід характеризується поєднанням прийомів та способів необхідного і достатнього соціального впливу. Традиційно виділяється два самостійні способи соціального впливу – примус (покарання, засудження тощо) та заохочення (звільнення від тягаря соціальної відповідальності, соціальні відзнаки тощо). При цьому примус використовується індиферентно щодо бажання особи бути підданою певному впливу, натомість заохочення залежить від соціальної активності особи, яка допустила девіантну поведінку. У свою чергу прийом соціального впливу відображає специфічні ознаки, які притаманні кожному окремому виду (підвиду) соціального заходу з врахуванням характеру девіантної поведінки

та цілей, які повинні бути досягнуті в процесі здійснення необхідного соціального впливу. Слід наголосити, що способи та прийоми соціального впливу мають стрижневий характер для будь-якого соціального заходу, при цьому способи віддзеркалюють методи впливу на суб'єктів соціальних відносин, що допустили девіантну поведінку або пов'язану з нею, а прийоми відображають зміст такого впливу. По-третє, соціальні заходи мають за мету здійснення такого регулятивного впливу, який привносить окремим суспільним відносинам (мікрорівень) та суспільству і його інституціям (макрорівень) позитивний, конкретно- та загальнокорисний результат. Представляється, що необхідним результатом застосування соціального заходу, а відповідно, і метою його застосування, слід визнати соціальну справедливість [1], яка відновлюється при вчиненні девіантних діянь або забезпечується як результат застосування заохочення до належної постдевіантної поведінки особи.

Предикативний вимір ІТС знаходить своє вираження в системі таксономічних рангів, які виступають базою формалізованої моделі ІТС, в межах якої соціальні заходи розподіляються на підставі притаманних ним ознак та властивостей за наступними таксономічними рангами.

Вершиною ІТС є такий таксономічний ранг як **тип**, що відображає максимальний рівень узагальнення та має відповідний опис. Загалом тип виступає своєрідним зразком, стандартом, який визначає характер ІТС в цілому, його базову структурованість. У свою чергу підтипом слід визнати його правову форму, яка поруч з іншими соціальними формами, такими як морально-етичні, звичаєві, релігійні тощо визначають зміст вчення про дійсно загальне. Враховуючи поставлені цілі доцільно зосередитися саме на таксономічних рангах правового підтипу соціальних заходів [2, с. 163].

Наступним рівнем таксономічної ієрархії виступає **клас** правових заходів, який характеризується додатковою властивістю, здатною забезпечити об'єктивний розподіл соціальних заходів по таксонам, які одночасно відповідають вимогам визначеного підтипу. Вважаємо, що всі правові заходи можуть бути розділені на два класи, які характеризуються наявністю або відсутністю етатистських ознак, відповідно, це клас публічно-правових заходів (етатистська складова в таких заходах є домінуючою) та приватноправові заходи (заходи правового впливу цього класу знаходяться у сфері інтересів суб'єктів, які не наділені публічними повноваженнями). При певній умовності поділу правових заходів на класи, яка є тієї ж природи, що і поділ норм права на публічні та приватні, виділення цього таксономічного рангу відіграє важливу роль у формуванні

ієрархічної системи заходів правового впливу залежно від тієї ролі, яку відіграє держава в особі своїх органів та посадових осіб під час здійснення правового впливу. Відповідно, публічно-правові заходи застосовуються у випадку, коли вчиненням заподіюється безпосередня шкода інтересам держави і саме вона є ініціатором застосування відповідних заходів. Натомість приватноправові заходи застосовуються переважно за ініціативою суб'єктів, які публічними повноваженнями не наділені, однак держава приймає участь у процесі здійснення правового впливу з урахуванням того, що виступає гарантом забезпечення правопорядку[3, с. 18].

Наступним в напрямку зменшення узагальнення виступає таксономічний ранг **роду**, який охоплює множинність, що наділена певними додатковими властивостями. Таксон роду в більшій мірі відповідає систематизації, що є традиційною для сучасної загальнотеоретичної юриспруденції і полягає у виділенні окремих галузей права. Принагідно слід підкреслити, що тими властивостями, які забезпечують утворення галузей права слід визнати предмет (особлива група суспільних відносин, на які поширюється регуляторний вплив права) та метод (способи здійснення правового регулювання шляхом поєднання імперативних, заохочувальних, приписних, рекомендаційних та інших парадигм). Враховуючи той факт, що правовим заходам притаманні поєднання способів впливу (примус та заохочення), всі заходи таксону роду мають складну структуру (поліструктуру), яка віддзеркалює галузеву належність та домінуючий в конкретному заході спосіб впливу. Відповідно, якщо таксон роду охоплює заходи, які відносяться до різних галузей права (кримінально-правові, адміністративні, цивільно-правові тощо), то таксон підроду дозволяє об'єднати примусові та заохочувальні заходи в межах окремої галузі права. Таким чином, наприклад, кримінально-правові заходи можуть класифікуватися на примусові кримінально-правові та заохочувальні кримінально-правові.

Наступним таксономічним рангом є **вид**, який також має поліструктуру, що викликано значною кількістю ознак правових заходів, що підлягають врахуванню з метою створення зручної для використання ієрархічної моделі ІТС. Зазначений таксономічний ранг, окрім безпосередньо виду, структурно складається з надвиду та підвиду правових заходів.

Надвид охоплює правові заходи, які поділяються на заходи юридичної або правової відповідальності та інші заходи, яким ознаки відповідальності

не притаманні. Юридичною відповідальністю слід визнати такий вид соціальної відповідальності, який має правову визначеність (визначеність в нормах права) та наділений державно-владним характером і проявляється в обмеженні прав і свобод суб'єкта, які б особа не переживала, якби вела себе правомірно і не вчинила правопорушення. При цьому притягнення до юридичної відповідальності та її реалізація здійснюється у встановленому законом порядку, з дотриманням усіх вимог, передбачених нормативно-правовими приписами. Процес реалізації даного виду відповідальності пов'язаний з винесенням державним органом акта застосування норми права (правозастосовного акта), відповідно до якого відповідальність проводиться в життя, тобто реалізується. Особлива процесуальна форма (процедура) реалізації юридичної відповідальності є гарантією об'єктивного розгляду вчиненого і оцінки як діяння, так і особи, яка його вчинила [4, с. 48-49]. На відміну від юридичної відповідальності, надвид інших правових заходів характеризуються відсутністю всіх ознак, які притаманні юридичній відповідальності. Це, наприклад, відсутність всіх ознак правопорушення як підстави застосування юридичної відповідальності, відсутність ознаки позбавлення прав та свобод в процесі застосування правового заходу тощо.

Безпосередньо **вид** правових заходів об'єднує ті з них, що характеризуються специфічним прийомом правового впливу, який відрізняє один правовий захід від іншого в межах таксономії роду. Так, наприклад, якщо продовжити наведення прикладів на кримінально-правових заходах, то видами заходів кримінальної відповідальності слід визнати засудження, покарання та судимість, якщо вони передбачені національним кримінальним законом. Що стосується інших видів кримінально-правових заходів, то до них відносяться медичні, ювенальні, обмежувальні, щодо юридичних осіб тощо, за умови, що вони передбачені нормами кримінального права.

Політипові (багатовидові) заходи утворюють **підвиди** заходів правового впливу. Так, наприклад, покаранню, як виду публічно-правового заходу кримінальної відповідальності, притаманні такі окремі підвиди як штраф, позбавлення волі, конфіскація тощо. У свою чергу до заходів щодо юридичних осіб, як публічно-правового класу заходів, яким не притаманні ознаки кримінальної відповідальності, відносяться такі підвиди як конфіскація, ліквідація тощо. Монотипові (одновидові) правові заходи, на прикладі кримінально-правових заходів, це такі заходи як спеціальна

конфіскація, примусове лікування осіб, хворих на наркоманію тощо, варіативністю засобу здійснюваного ними впливу не характеризуються.

Висновки. У результаті проведеного дослідження визначений реляційний прояв ІТС, який базується на визнанні соціального заходу в якості субстрату, першоелемента всієї сукупності зовнішніх проявів здійснення соціального впливу на особу, яка допустила девіантну поведінку. Визначено, що способи та прийоми правового впливу виступають стрижневою складовою кожного соціального заходу, при цьому заохочення і примус, у своєму специфічному поєднанні, визначають метод, яким буде здійснюватися вплив в процесі застосування заходу, а прийоми відображають характер, зміст такого впливу. Предикатний вимір ІТС пов'язаний з виділенням наступних таксономічних рангів: тип – соціальні заходи; підтип – правові, релігійні, моральні та ін. заходи; клас (в межах правового підтипу) – публічно правові та приватноправові заходи; рід – поділ правових заходів відповідно до їх галузевої належності; підрід – виділення заохочувальних та примусових заходів; надвид – правові заходи юридичної відповідальності в різних формах та інші заходи, яким ознаки юридичної відповідальності не притаманні; вид – монотипіві та політипові правові заходи, визначені законом відповідної галузевої належності; підвид – структурні елементи політипових правових заходів.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання / Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада : колективна монографія / за заг. ред О.А. Івакіна, І.В. Шамши, Д.В. Яковлева. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 120-135.
2. Oleksandr V. Kozachenko, Olesia K.Vasyliaka, Larysa V. Chornozub, Olga M. Musychenko. Taxonomy of compulsory and incentive legal consequences (legal measures) of committing illegal acts. *Cuestiones Politicas*. Vol. 38. № 67 (2020). Especial (2da parte). 2020. P. 151-168.
3. Козаченко О.В., Мусиченко О.М., Василяка О.В., Чорнозуб Л.В. Таксономія правових заходів. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2022. Вип. №5(46). С. 13-20.
4. Козаченко О.В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: кримінальна відповідальність та стадії її реалізації. *Вісник асоціації кримінального права України*, 2017. Вип. 2(9). С. 42-62.

КОНЦЕПЦІЯ ЗМІНИ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ «СТІЙКОГО РОЗВИТКУ»

У статті визначено, що в Україні на теперішній час не існує єдиної концепції, в рамках якої ідеї кримінально-правової політики, положення науки кримінального права, кримінальна законотворчість та застосування норм кримінального права діяли б сукупно, впливаючи одне з іншого і зворотно впливаючи. Визначено поняття «Sustainable development» як розвиток, який відповідає потребам дійсності, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Автор дійшла висновку, що для розроблення науково виваженої ефективної концепції побудови оптимальної динаміки кримінального права, яка відповідає соціальному запиту та відштовхується від певних детермінантів, що визначають «як, чому й куди» має рухатися сучасне вітчизняне кримінальне право, слід запропонувати Концепцію зміни системи кримінально-правового регулювання в умовах «стійкого розвитку» («Sustainable development»).

Ключові слова: динаміка, кримінальне право, концепція, законотворчість, стійкий розвиток.

The article determines that there is currently no single concept in Ukraine, within which the ideas of criminal law policy, the provisions of the science of criminal law, criminal law-making and the application of criminal law norms would act together, resulting from one another and having a reciprocal influence. The concept of “Sustainable development” is defined as development that meets the needs of reality without jeopardizing the ability of future generations to meet their own needs. The author came to the conclusion that in order to develop a scientifically balanced and effective concept of building the optimal dynamics of criminal law, which corresponds to social demand and is based on certain determinants that determine “how, why and where” modern domestic criminal law should move, the Concept of changing the system of criminal law should be proposed regulation in the conditions of “Sustainable development”.

Key words: dynamics, criminal law, concept, lawmaking, *sustainable development*.

Вступ. Наразі в Україні не існує єдиної концепції, в рамках якої ідеї кримінально-правової політики, положення науки кримінального права, кримінальна законотворчість та застосування норм кримінального права діяли б сукупно, впливаючи одне з іншого і зворотно впливаючи. Метою нашого дослідження є розроблення науково виваженої ефективної концепції побудови оптимальної динаміки кримінального права, яка відповідає соціальному запиту та відштовхується від певних детермінантів, що визначають «як, чому й куди» має рухатися сучасне вітчизняне кримінальне

право. Засади створення такої концепції були закладені нами в попередніх дослідженнях [1].

Основний зміст. Сьогодні в міжнародно-правовій термінології широко використовується термін «стійкий розвиток» («*Sustainable development*»). Цей термін виступає ключовим у низці міжнародних документів, але його назва дещо не відповідає змісту, що вкладався в нього на початку його впровадження. В цілому концепція *Sustainable development* первинно використовувалася у сфері економіки природокористування: це організаційний принцип для досягнення цілей розвитку людства з одночасним підтриманням здатності природних систем надавати природні ресурси, від яких залежить економіка і суспільство.

Але останнім часом термін все більше й більше поширюється і на інші сфери правового регулювання [2], а також використовується в соціодинаміці.

Термін виник у 1980 р. у світовій стратегії охорони природи, яку опублікував Міжнародний союз охорони природи, де *Sustainable development* фігурував в якості глобального пріоритету [3]. Два роки потому Всесвітня хартія ООН природи визначила його серед основних принципів збереження, які мають оцінюватися як критерії впливу людини на природу [4]. Сучасна Концепція *Sustainable development*¹ заснована на звіті Всесвітньої комісії ООН з оточуючого середовища (World Commission on Environment and Development (WCED)) «Наше спільне майбутнє» 1987 р. [5]. У цій доповіді відображено саме той зміст, який сьогодні все більше розуміється міжнародною спільнотою як «*Sustainable development*»².

Для розроблення науково виваженої ефективної концепції побудови оптимальної динаміки кримінального права, яка відповідає соціальному запиту та відштовхується від певних детермінантів, що визначають «як, чому й куди» має рухатися сучасне вітчизняне кримінальне право нами пропонується Концепція зміни системи кримінально-правового регулювання в умовах «стійкого розвитку» («*Sustainable development*»), яка має наступний вигляд.

¹«Sustainable development» – організаційний принцип для досягнення цілей розвитку людства з одночасним підтриманням здатності природних систем надавати природні ресурси, від яких залежить економіка і суспільство.

²За визначенням Brundtland Report, «Sustainable development» – це розвиток, який відповідає потребам дійсності, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Він містить в собі дві ключові концепції: 1) концепцію «потреб», зокрема, основних потреб бідних людей в світі, яким слід приділяти першочергову увагу; 2) ідею обмежень, що накладаються станом технологій та соціальної організації на здатність оточуючого середовища задовольняти нинішні і майбутні потреби [5].

«Концепція зміни системи кримінально-правового регулювання в умовах «стійкого розвитку»

Проблема, яка потребує розв'язання

Суспільні перетворення, зміна людських очікувань і соціальних цінностей спричиняють зміну підходів до права та розуміння його ролі. Динаміка кожної галузі права має своє походження, шлях розвитку та шаблони змін. Кримінальне право – особливий феномен, який відображує багаторічний досвід убезпечення людей від того, що держава вважає небезпечними формами людської поведінки.

Розвиток кримінального права й окремих його інститутів відбувається стрибкоподібно: певні елементи кримінального права зазнають поштовхів залежно від релігійних або політичних подій, змін ідеологем, інші – від рівня розвитку цивілізації. Ідея суспільної підтримки державної протидії злочинності посідає центральне місце в методології правового регулювання. Верховенство права та розвиток тісно взаємопов'язані та взаємно підкріплюють один одного. Укріплення верховенства права на національному та міжнародному рівнях, у тому числі за допомогою механізмів попередження злочинності та кримінального правосуддя, має суттєве значення для поступового та всеоб'ємного економічного зростання та стійкого розвитку, а також повного забезпечення реалізації всіх прав людини та основних свобод.

Кримінальне право України віддзеркалює всі світові тенденції, й особливо – зараз, у сучасному середовищі відкритого світу. У вітчизняному кримінальному праві нерідко виникають тенденції маніпулювання і сучасна кримінальна правотворчість здебільшого виконує певну політичну волю, а не враховує суспільну думку та прагнення чи побажання населення. Хоча, з одного боку, не можна не відзначити прагнення законодавця оновити відповідно до вимог часу численні нормативно-правові акти, з іншого – не завжди зміни, які вносяться, характеризуються послідовністю і відповідністю, що своєю чергою, призводить до проблем у практиці застосування цих норм.

Характерними для вітчизняного кримінального права сьогодення є непослідовність і суперечливість змін, які досить тривалий час вносилися до Кримінального кодексу України, і, як наслідок, помилки правозастосування, які повертаються ударами по бюджету держави у зв'язку з компенсаціями за рішеннями Європейського Суду з прав людини.

Намагання виробити узагальнені підходи до розуміння фундаментальних питань теорії кримінального права, запобігання злочинності, вироблення стандартів у сфері призначення покарання та поведінки із засудженими і потерпілими, відбуваються, переважно, через побудову стратегії та моделі взаємодії кримінально-правової політики, кримінального права та правозастосування. Наразі в Україні не існує єдиної концепції, в рамках якої положення науки кримінального права, кримінальної законотворчості та застосування норм кримінального права діяли б сукупно, впливаючи одне з іншого і зворотно впливаючи.

Зазначене вказує на необхідність створення науково виваженої ефективної концепції побудови оптимальної динаміки кримінального права, яка відповідає соціальному запиту та відштовхується від певних детермінантів, що визначають «як, чому й куди» має рухатися сучасне вітчизняне кримінальне право.

Мета і строки реалізації Концепції

Метою впровадження Концепції є реалізація цілісної політики держави щодо створення високоякісної нормативно-правової бази, в тому числі у сфері кримінальної юстиції, відповідно до національних інтересів, загальносвітових демократичних настанов у процесі наближення суспільної практики до потреб стійкого, демократичного та правового суспільного життя.

Побудова правової держави, в якій забезпечується принцип «верховенства права» шляхом створення якісного закону, що відповідає вимогам правореалізації і стійкого розвитку України, є пріоритетним завданням державної влади.

Практичне значення Концепції полягає у розроблені науково обґрунтованих вимог, що висувуються до процесу кримінальної законотворчості з урахуванням існуючої у відповідний часовий проміжок кримінально-правової політики та потреб правозастосовної практики.

Оптимальна динаміка кримінального права в умовах «стійкого розвитку» ґрунтується на таких принципах:

- гуманізму;
- верховенства права;
- поваги до прав, свобод, гідності людини;
- недопущення будь-яких форм дискримінації;
- врахування балансу інтересів держави, суспільства та окремої особи;

- врахування міжнародних стандартів кримінально-правового поведіння зі злочинцями та жертвами злочинів.

Правовою основою розробки та практичної реалізації Концепції є Конституція України, Кримінальний кодекс України, інші законодавчі і нормативно-правові акти України у сфері кримінальної юстиції, рішення Європейського суду з прав людини та висновки Європейської комісії за демократію через право (Венеційська комісія).

Шляхи і способи розв'язання проблеми

Основними засадами створення оптимальної динаміки кримінального права в умовах «стійкого розвитку» є

- її формування з позицій наступності і узгодженості на національному рівні, і, водночас, в ідеологічній відповідності правовій політиці, яка діє на глобальному (міжнародному) рівні і прийнята державою;

- вивчення та застосування кращого зарубіжного досвіду у сфері кримінальної законотворчості;

- врахування, що рівнями динаміки кримінального права є кримінально-правова політика, законотворчість та правореалізація;

- врахування детермінантів динаміки кримінального права, якими є ті чинники, що впливають на неї, а саме: 1) позитивні девіації, пов'язані з розвитком і орієнтацією на сучасні соціальні цінності, які мають тенденцію на підтримку конформності з боку більшості населення; 2) міжнародні стандарти кримінально-правового поведіння зі злочинцями та жертвами кримінальних правопорушень; 3) ідеологія кримінального права як на світовому, так і на національному рівні; 4) безсистемна законодавча інверсія кримінально-правових норм (прийняття новел без дотримання наступності та узгодженості);

- запровадження кримінологічної експертизи та кримінально-правового прогнозування;

- встановлення моніторингового періоду трьох видів для контролю за стійким розвитком кримінального права: період поточного моніторингу – один рік; період моніторингу інновацій – квартал (три місяці); період оперативного моніторингу – один тиждень;

- запровадження кількісних та часових обмежень щодо внесення змін до чинного кримінального закону;

- застосування синергетичного підходу (узгодження кримінально-правових, організаційних, управлінських, ідеолого-правових заходів).

Досягнення мети Концепції можливе лише за умови поетапного досягнення низки тактичних цілей, сутність яких відображає пріоритетні завдання побудови оптимальної динаміки кримінального права в умовах «стійкого розвитку».

Концепцію передбачається реалізувати шляхом:

- розроблення та прийняття нормативно-правових актів, якими доцільно було би доповнити кримінальне законодавство;
- визначення кримінологічної експертизи як аналітичного дослідження та оцінки наявності або відсутності підстав криміналізації/декриміналізації з метою вирішення питання про доцільність, необхідність та обґрунтованість встановлення або скасування кримінально-правової заборони, та закріплення її обов'язкового характеру;
- запровадження кількісних та часових обмежень щодо внесення змін до чинного кримінального закону шляхом включення до КК статті про заборону внесення змін частіше, ніж один раз протягом каденції Верховної Ради України, та можливості подолання такого обмеження, за умови гострої соціальної необхідності, голосуванням конституційної більшості Верховної Ради України (2/3 від її конституційного складу);
- закріплення обов'язковості проведення наукової експертизи змін, що пропонуються до внесення в чинне кримінальне законодавство.

Моніторинг і контроль за реалізацією Концепції

Практична реалізація Концепції повинна бути побудована на реформованих засадах державного та громадського контролю стану дотримання прав і свобод людини.

Очікувані результати

Реалізація Концепції сприятиме удосконаленню державної політики у сфері *протидії злочинності та створення вдосконаленої системи кримінальної юстиції, а саме:*

- допоможе розробити зміни і доповнення до законодавства України з метою запровадження науково обґрунтованого процесу законотворчості;
- сформує основи побудови кримінального закону з урахуванням критеріїв наступності та узгодженості;
- покращить практику застосування кримінального закону, що дозволить уникнути встановлення порушень Конвенції з прав людини з боку Європейського суду з прав людини;
- сприятиме налагодженню співпраці між громадянським суспільством, міжнародними інституціями та державними органами;

- створить сприятливі умови для подальшої розбудови правової держави в Україні на засадах верховенства права.

Обсяг фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів

Фінансування заходів із реалізації Концепції здійснюється за рахунок та у межах бюджетних призначень, передбачених на відповідний рік Верховній Раді України, міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, коштів міжнародної технічної допомоги, внесків зацікавлених міжнародних організацій та інших джерел, не заборонених законом».

Завдяки розробці та втілення запропонованої Концепції зміни системи кримінально-правового регулювання в умовах «стійкого розвитку» ми зможемо користуватися оптимальною моделлю траєкторії кримінального права. В умовах динаміки стійкого розвитку кримінального права ця модель представляє собою узгоджений на законодавчому, науковому та правозастосовному рівнях еволюційний або революційний розвиток нормативного закріплення певних кримінально-правових відносин.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Балобанова Д.О. Динаміка кримінального права: доктринальні положення: монографія. Одеса: Фенікс, 2020. 358 с.
2. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. URL: <https://www.un.org> (дата звернення 17.04.2023).
3. World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development (PDF). International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, 1980. URL: <http://www.a21italy.it/medias/31C2D26FD81B0D40.pdf> (дата звернення 17.04.2023).
4. World Charter for Nature, United Nations, General Assembly, 48th Plenary Meeting, 28 October 1982. URL: <https://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm> (дата звернення 17.04.2023).
5. 1987: Brundtland Report. URL: <https://www.are.admin.ch> (дата звернення 17.04.2023).

ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ МОЗКУ ЯК ВИД КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ

У статті досліджуються прогресивні ідеї трансгуманістів, на підставі яких деякі науковці роблять припущення про необхідність використання нових видів кримінальних покарань, пов'язаних із перезавантаженням мозку людини. Розглядаються такі покарання як: застосування технології «швидкісного надрозуму», маніпуляція зі сприйняттям часу, застосування черепних імплантатів за для управління поведінкою злочинців. Робиться висновок, що перезавантаження мозку можливе лише в переносному сенсі. Пропонується доповнити систему кримінальних покарань позбавленням права на Інтернет. Обґрунтовується ідея про доцільність використання роботів у місцях позбавлення волі як охоронців.

Ключові слова: *трансгуманізм, кримінальні покарання, протидія кримінальним правопорушенням, перезавантаження мозку, роботи-тюремники.*

The article explores the progressive ideas of transhumanists, based on which some scientists make assumption about the need to use new types of criminal punishments associated with rebooting the human brain. Such punishments are being considered: the use of «high-speed supermind» technology, the manipulation of time perception, the use of cranial implants to control the behavior of criminals. It is concluded that brain rebooting is possible in a figurative sense only. It is proposed to supplement the system of criminal punishments with deprivation of the right to access the Internet. The idea of the expediency of using robots as guards in the liberty deprivation places is substantiated.

Key words: *transhumanism, criminal punishments, counteraction to criminal offenses, brain rebooting, prison robots.*

Вступ. Комп'ютер та Інтернет – найбільші винаходи людства. Вони відкрили нові можливості для людини: прискорили процес обробки та розповсюдження інформації, дозволили економити час для зайняття творчими справами, а найголовніше подолати величезні дистанції для спілкування. У той самий час комп'ютеризація суспільства істотно підриває його основи, створює ілюзію, що управляти людиною можна за допомогою алгоритмів, за якими працює штучний інтелект. Доволі часто не тільки у розмовній мові, але й в промовах політиків та науковців можна почути слово «перезавантаження». Такі висловлювання, як «перезавантаження влади», «перезавантаження життя та мозку людини», вже нікого не шокують. Якщо на рівні буденної свідомості зазначені словосполучення сприймаються як красива метафора, то науковці розглядають їх цілком серйозно, як реальність, яка у майбутньому стане невіддільною частиною нашого життя. Більш того, перезавантаження мозку може стати не правом людини, а обов'язком, який вона має понести у разі вчинення злочину.

Основний зміст. У 1927 році біолог Джуліан Хакслі в книзі «Релігія без одкровень» вперше в історії людства використав термін «трансгуманізм», що означає процес зрощування людини та машини, при якому людина залишається людиною, але перевершує саму себе, усвідомлюючи нові можливості своєї людської природи [1, с. 370]. Розвиток ідеї про заміну деяких людських органів технічними пристроями призвів до того, що в ХХІ столітті трансгуманізм розглядається не як далеке майбутнє, а як те, що відбувається зараз і потребує філософського, етичного та юридичного переосмислення.

Коли у суспільстві відбуваються якісь радикальні зміни, під загрозою опиняються найбільш незахищені верстви населення: хворі, бідні та злочинці. Хворі вимушені погоджуватися на ризиковані операції, пов'язані із заміною різних частин тіла та тканин людського організму, бідні вимушені погоджуватися на участь в експериментальних проєктах, а злочинці, порушуючи закон, втрачають право самостійно вирішувати свою долю (їх обов'язок понести покарання, яке держава вважає для них найбільш ефективним).

Теорія залякування, яка увесь час з моменту існування людства реалізовувалася шляхом жорстокості та неминучості покарання, поступово змінює способи залякування³. Ядро цієї теорії, яке полягає в тому, що розумна, раціональна людина має знати, що ризик, на який вона йде, замислюючи злочин, настільки великий, а покарання настільки суворе, що вона може більше втратити, ніж виграти від вчинення злочину, залишається незмінним. Трансгуманісти вважають, що жодний закон або суд не можуть корегувати вирок з точністю, яка необхідна для того, щоб їх суворість точно відповідала злочину, не застосовуючи нелюдські методи або суттєво не перебудовуючи правову систему. На їх думку, межі між суворим, але допустимим покаранням та покаранням-стражданням потребують сучасних наукових досліджень. Трансгуманісти не виключають того, факту, що заходи, які вони пропонують, теж можуть виявитися нелюдськими, але наполягають на глибокому, всебічному та об'єктивному їх дослідженні. Британка Ребека Роуче (філософ-трансгуманіст) поставили перед науковою

³Існує думка, що ідея залякування виросла з Реформації і зміцнилася в епоху Просвітництва (Хохряков Г. Ф. Криминология: Учебник / Отв. ред. В. Н. Кудрявцев. М.: Юристъ, 1999. С. 447). Однак, якщо уважно придивитися до видів покарань та способів їх реалізації протягом усього періоду існування людства, то стане зрозумілим те, що залякування шляхом жорстокості та неминучості покарання існувало значно раніше. Про це свідчить вже первинний механізм соціального захисту у вигляді кровної помсти. Образа, що була нанесена одному з членів роду, вважалася образою всього роду і неминуче спричиняла знищення кривдників. Така ворожнеча могла розтягтися на довгі роки, доти, поки особу, винну в нанесенні образи, не буде покарано.

спільнотою всього світу питання, пов'язані з впровадженням нових технократичних видів покарання та його відбування. Спробуємо відповісти на поставлені питання та залучити українських науковців до обговорення проблем трансгуманізму, що виникають під час протидії кримінальним правопорушенням⁴.

Перше питання. Якщо трансгуманістам вдасться зупинити процес старіння та продовжити життя людини на невизначений термін, такий вид покарання як довічне позбавлення волі доведеться переглянути з точки зору доцільності та економічності застосування? Доктор Обрі де Грей, співзасновник дослідницького фонду проти старіння Sens, вважає, що перша людина, яка доживе до 1000 років, вже народилася. Переваги такого радикального збільшення тривалості життя очевидні, але його також можна використовувати для збільшення суворості покарань. У результаті довічне ув'язнення може означати кілька сотень років, а не кілька десятиліть. Суспільству, звісно, було б дорожче підтримувати такі вироки. Однак, якби збільшення тривалості життя було широко доступним, ці витрати можна було б компенсувати шляхом використання праці довгожителів [2].

Відповідь. Переваги радикального збільшення тривалості життя людини не настільки очевидні, як це здається трансгуманістам. Покращення тіла людини імплантатами, відсутність статевих стосунків, перенесення свідомості до комп'ютерної системи, перезавантаження мозку людини, перетворюють її на функціональну деталь єдиного комп'ютерного механізму. Людина позбавлена почуттів, тілесних та духовних радостей буде позбавлена сенсу життя. Цілком обґрунтовано українські науковці пишуть, що філософія трансгуманізму призведе до втрати ідентичності та евтаназії людства [3]. Що стосується переосмислення довічного позбавлення волі, як виду покарання, яке дозволяє довічно використовувати працю довгожителів, то таке покарання буде страшнішим за смертну кару. Злочинець автоматично перетвориться на раба, позбавленого будь-яких прав на самовизначення. Без свободи волі, свободи вибору, права на надію він буде відчувати себе як у пеклі.

Друге питання. Чи можна застосовувати технологію «швидкісного надрозуму» для покарання злочинців? Деякі трансгуманісти вважають, що незабаром стане можливим завантажувати людський розум до комп'ютера. Професор Нік Бостром, голова Оксфордського інституту майбутнього людства, називає швидку версію людського інтелекту «швидким

⁴Ідеї трансгуманізму мають найбільш широкую підтримку з боку США, Китаю, Південної Кореї та Росії, де знаходяться центри з виробництва НБІКС.

надрозумом». Він зазначає, що швидкість надрозуму в десять тисяч разів перевищує швидкість біологічного мозку. Надрозум «може прочитати книгу за кілька секунд і написати докторську дисертацію за півдня». Якби прискорення сталося б в мільйон разів, тисячолітнє мислення було б здійснено за вісім із половиною годин. Так само завантаження розуму засудженого злочинця і запуск його в мільйон разів швидше, ніж зазвичай, дозволить злочинцю відбути 1000-річний термін за вісім з половиною годин. Далі, після восьми з половиною годин 1000-річного вироку, можна було б застосувати кілька годин (або, з погляду злочинця, кілька сотень років) лікування та реабілітації. Таким чином, між сходом і заходом сонця наймерзенніші злочинці можуть відбути тисячолітні каторжні роботи і повернутися повністю реабілітованими або в реальний світ (якщо технологія дозволить перенести їх назад у біологічний субстрат), або, можливо, у заслання в світ, що моделюється комп'ютером [2].

Відповідь. Можливо завантаження свідомості людини до комп'ютерної системи та стане реальним через декілька десятиліть, але завантаження інформації, яка зберігається в мозку людини, а також відтворення процесів її обробки не означає, що людину, як особистість, можна перенести до комп'ютерної реальності. Людина – біологічна істота, яка є частиною природи. Протягом року мною проводились наукові дослідження дітей з особливостями психофізичного розвитку⁵. Було встановлено, що порушення рівня інтелекту, мови, здатності рухатися, сприймати навколишній світ, обробляти інформацію, спілкуватися з іншими людьми, відбувається через: генетичні та хромосомні ушкодження, порушення обміну речовин, гострі інфекції, травми, зневага і поганий догляд за дитиною. Отже, на мозок людини впливають різні фактори: як ті процеси, які відбуваються в організмі людини, так і ті, що відбуваються у навколишньому світі (навіть погодні умови впливають на роботу мозку та центральної нервової системи). Особистість людини складається не тільки з розуму, але й почуттів (любов, ненависть, страх теж впливають на роботу мозку). Заслання свідомості людини до комп'ютерної реальності – це вбивство не тільки тіла людини, але і її душі.

Третє питання. Чи допустимо застосовувати як альтернативу сучасним покаранням маніпуляцію зі сприйняттям часу? Наукові дослідження показали, що для людини, яка відчуває страх, час триває повільніше, ніж для людини, яка перебуває у стані депресії чи смутку. На

⁵Дослідження проводились в Інституті реабілітації осіб з відхиленнями психофізичного розвитку ім. Януша Корчака, що знаходиться за адресою: м. Одеса, вул. Івана та Юрія Липи, 3 А.

сприйняття часу також впливають емоції інших людей. Наприклад, людині здається, що час тече повільніше, коли вона спілкується з тими, хто висловлює гнів, страх, радість чи смуток. Сприйняття часу залежить від віку. Усім відомо, що у дітей час тягнеться повільніше, ніж у дорослих (є припущення, що це пов'язано з увагою та способом обробки інформації). Час також триває повільніше у людей, які приймають психотропні препарати, які займаються медитацією, і коли температура тіла знижена. На думку дослідників, найзапекліших злочинців можна відправляти до спеціальних установ, призначених для забезпечення максимально повільного та монотонного виконання їх вироків [2].

Відповідь. Гіпотетично такий вид покарання вже можна застосовувати на практиці, адже час є виключно винаходом людства. Як писав Освальд Шпенглер в книзі «Захід Європи», словом «час» позначається щось надзвичайно особисте. Час є словом, що служить для позначення чогось незрозумілого, слово, яке хибно тлумачать, якщо піддають його, як поняття, науковому тлумаченню. Для первісної людини слово «час» немає значення. Вона живе і не відчуває в ньому необхідність як у протилежності до чогось іншого. Вона має час, але про нього нічого не знає [4]. Створити ілюзію у сприйнятті часу можна, але виникає питання, який це буде мати попереджувальний вплив на злочинця. Як вплинуть на людину систематичне відчуття страху, застосування психотропних препаратів, спілкування з пригніченими людьми. На волю через короткий час може вийти озлоблена людина, більш небезпечна для суспільства, ніж до застосування покарання.

Четверте питання. Чи можна використовувати кіборгів замість персоналу місць позбавлення волі? Робототехніки вже створили безпілотні автомобілі та інші дивовижні машини, це уможливило створення роботів-тюремників, використання яких дозволить захистити персонал місць позбавлення волі від безпосереднього спілкування з особливо злісними злочинцями [2].

Відповідь. Ця пропозиція заслуговує на увагу. Соціальне середовище безпосередньо впливає на людину, тому робота серед злочинців може негативно позначитись на психофізичному стані персоналу місць позбавлення волі, але замінити його кібергами повністю не можна. Персонал, який займається вихованням та перевихованням злочинців, потрібно обирати лише серед людей, інакше злочинці можуть втратити залишки людяності. Окрім того, тільки людина здатна застосовувати

індивідуальний підхід, іноді він обирається ірраціональним шляхом через почуття та емоції не підвладні роботам.

П'яте питання. Чи можна застосовувати черепні імплантати за для управління поведінкою злочинців (ці імплантати дозволять контролювати емоції, насильницькі дії і, навіть думки злочинців)? Деякі люди вже мають імплантати в голові: за для подолання глухоти, хвороби Альцгеймера та епілепсії. Є спеціалісти, які вважають, що насильницькі злочини – це різновид психічного захворювання, тому суспільство може виступати за церебральне перевиховання злочинців, іншими словами, лоботомію [5].

Відповідь. Прикро те, що деякі науковці не роблять висновки із помилок, зроблених попередніми поколіннями. Лоботомія, яка набула широкого розповсюдження у минулому столітті, мала трагічні наслідки. Тяжкі психоневрологічні зміни у післяопераційному періоді (порушення інтелектуальних та особистісних характеристик пацієнта, галюцинації, марення, агресія і т. ін.) змусили відмовитись від проведення цієї операції. В кінцевому підсумку усі зрозуміли, що лоботомія стала інструментом в руках користолюбних та жадібних до слави лікарів.

У ХХІ столітті ті ж самі пороки змушують повертатися до ідей, пов'язаних із перезавантаженням мозку людини. І знову ж таки мета ставиться благородна. Наприклад, зберегти гроші платників податків (Чи має держава витрачати великі гроші на утримання злочинців в місцях позбавлення волі?) або виправити злочинця не витрачаючи багато часу (Що, краще – закрити в ізоляції злочинця на кращу частину його єдиного життя або, можливо, більш гуманно попрацювати з його мозком та звільнити після цього?). Однак, насправді наслідки перезавантаження мозку людини можуть виявитися ще гіршими ніж при лоботомії (вона ставила під загрозу життя та здоров'я лише психічно хворих, перезавантаження мозку ставить під загрозу існування всього людства).

Трансгуманісти, за образним висловом А. М. Горячківської, впроваджують у наш світ сурогати та протези буття [3, с. 6]. Активне їх застосування, свідчить про перетворення високої культури на цивілізацію. Як писав О. Шпенглер, культура і цивілізація – це живе тіло душі та її мумія. Культурна людина живе, заглиблюючись усередину, цивілізована живе, звертаючись до зовнішнього, у просторі, серед тіл та «фактів», віднині кожен стає матеріалістом. Соціалізм, писав О. Шпенглер, – всупереч зовнішнім ілюзіям – аж ніяк не є системою милосердя, гуманності, миру та турботи, він є системою волі до влади. Все інше самообман [4]. Так само трансгуманізм є лише прагненням до необмеженої влади та спробою

уникнення смерті. Кожна епоха залишила людству світоглядні ідеї, які претендують на те, щоб бути істиною. Однією з таких ідей є світоглядна ідея, відображена в міфі про Сізіфа. Сізіф був покараний богами і мусив вічно виконувати важку марну працю за те, що намагався уникнути смерті (своїм вчинком він втрутився в процес зміни поколінь і перетворив життя на марну працю).

Освальд Шпенглер вважав, що ідея долі вимагає життєвого, а не наукового досвіду, глибини, а не ума, і був повністю правий. Зрозуміти те, що відбувається насправді можуть не ті, хто багато знає, а ті, хто керується почуттям (саме вони одразу одним поглядом проникають в глибину того, що відбуваються, та розуміють те, чому не можна навчитися). Так, Хсу Тун Хан (Hsu Tung Han), художник із Тайваню, створює різьблені скульптури, які, здається, розчиняються в полі пікселів, з натяком на те, що так саме розпадається на пікселі сучасна людина [6]. Художник Віллі Вергінер з Італії, створює скульптури, в яких відображений вплив природи та техніки на людину [7].

Відтвори мистецтва зворушливі та мало кого залишають байдужими, але вони не здатні зупинити трансгуманістів. Їх прихильниками та спонсорами є мільярдери з усього світу, які щиро вірять в те, що їх безсмертя реальне. Страждаючи синдромом Бога, вони не здатні зрозуміти, що тягнуть увесь світ до великої катастрофи, після якої відбудеться пробудження великої душі людства, народження нової культури, коли потворне стає прекрасним, обмежене необмеженим, поверхнєве глибоким, мертво живим.

Перезавантаження мозку можливо і, мабуть, необхідне, але не в прямому, а переносному сенсі. Трансгуманісти вважають, що право на Інтернет у найближчому майбутньому стане конституційним правом кожного громадянина, як тільки це станеться, можна буде говорити про такий вид кримінального покарання, як позбавлення права на Інтернет. Свідомість людини, яка усе життя користується цифровими технологіями, відрізняється від свідомості людей минулого століття. Сучасна людина може і не відчувати того, що її позбавили волі, якщо в неї буде доступ до Інтернету. Велика кількість низькопробної, несортованої інформації вбиває особистість, споглядання навколишнього світу, прагнення до самопізнання та вдосконалення одухотворяють.

Висновки. Припущення трансгуманістів про можливість застосування таких видів покарань як: застосовування технології «швидкісного надрозуму», маніпуляція зі сприйняттям часу, застосовування черепних імплантатів за для управління поведінкою злочинців, є утопією.

Перезавантаження мозку можливо лише в переносному сенсі. У найближчому майбутньому стане можливим застосування такого виду кримінального покарання, як позбавлення права на Інтернет. Чим ближча людина до природи, тим імовірніше її виправлення. Завантаження мозку людини до комп'ютерної системи є евтаназією людства, але це не означає, що роботів не можна використовувати у місцях позбавлення волі як охоронців.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Huxley Y. Religion without Revelation. *The Hibbert Journal*. 1927–1928. Vol. 26. p. 19–774. URL: https://archive.org/details/sim_the-hibbert-journal-a-quarterly-review-of-religion_1927-1928_26_4/mode/2up.
2. Roache R. Enhanced punishment: can technology make life sentences longer? *Practical Ethics*. University of Oxford. August 13. 2013. URL: <https://blog.practicaethics.ox.ac.uk/2013/08/enhanced-punishment-can-technology-make-life-sentences-longer/>.
3. Горячковская А. Н. Философия трансгуманизма: о суррогатах бытия, похищении идентичности и эвтаназии человечества. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Казіна*. 2014. № 1092: Випуск 50. С. 1–9. URL: <https://periodicals.karazin.ua/thcphs/article/view/2216/1960>.
4. Шпенглер О. Ш. Закат Европы / Пер. с нем. под ред. А. А. Франковского. 1923. URL: http://az.lib.ru/s/shpengler_o/text_1922_zakat_evropy.shtml.
5. Stuart H. Violence and Mental Illness: Overview. *World Psychiatry*. 2003. Vol. 2 (2). P. 121–124/.
6. Хсу Тун Хан: резные скульптуры с эффектом пикселизации. URL: <https://museum-design.ru/hsu-tung-han-reznye-skulpturyi-s-effektom-pikselizatsii/>.
7. Вергинер В. Все интересное в искусстве и не только. URL: <https://tanjand.livejournal.com/3269255.html>.

ВЗАЄМОДІЯ ЗМІ З СИСТЕМОЮ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЩОДО ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ

У статті формулюється та обґрунтовується позиція, що ЗМІ є активним учасником взаємодії з системою кримінальної юстиції щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом. Формами такої взаємодії можуть вважатися: а) привернення уваги до злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом; б) виявлення та документування таких злочинів; в) забезпечення підтримки та можливості для жертв висловити свою позицію в контексті легітимації судових рішень; г) координація зусиль державних та недержавних суб'єктів, зацікавлених в правосудді щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом. Ці форми не мають юридичного характеру, однак в інформаційному суспільстві вони є необхідними та доцільними для встановлення справедливості та відшкодування шкоди жертвам злочинів.

Ключові слова: злочини, пов'язані зі збройним конфліктом; система кримінальної юстиції; засоби масової інформації; взаємодія; жертви злочинів.

The article formulates and substantiates the position that mass media is an active participant in interaction with the criminal justice system regarding crimes related to the armed conflict. The forms of such interaction can be considered: a) drawing attention to crimes related to the armed conflict; b) identifying and documenting such crimes; c) providing support and opportunities for victims to express their position in the context of legitimizing court decisions; d) coordinating the efforts of state and non-state actors interested in justice for crimes related to the armed conflict. These forms are not legal in nature, but in the information society they are necessary and appropriate for establishing justice and compensating victims of crime.

Keywords: crimes related to the armed conflict; criminal justice system; mass media; interaction; victims of crime

Вступ. З початку повномасштабного вторгнення тільки представниками Національної поліції було зафіксовано понад 70 тис. воєнних злочинів. Поряд із цим, беручи до уваги необхідність протидії іншим видам кримінальності, навіть на тлі зниження рівня загальнокримінальної деліктності [1], перед правоохоронцями стоїть величезне за обсягом та соціальним значенням завдання – забезпечити виявлення, збирання, збереження доказової бази у величезній кількості кримінальних проваджень.

Є очевидним, що без залучення інститутів громадянського суспільства у взаємодію із системою кримінальної юстиції це завдання виконати неможливо. Однак громадянське суспільство в цій сфері представлено лише деякими зі складових. Основні зусилля, окрім правозахисних спільнот, припадають на ЗМІ (у широкому сенсі цього слова), активна позиція яких є надзвичайно важливою для виявлення та притягнення до відповідальності

осіб, винних у злочинах геноциду, проти людства, воєнних злочинах, для захисту прав потерпілих та громад, що страждають від війни.

Основний зміст. Кримінологічне дослідження ЗМІ до повномасштабного вторгнення знаходилося, почасти, на периферії теоретико-прикладного дискурсу, хоча ЗМІ завжди мали «складні зв'язки» з кримінальною деліктністю, демонструючи значний криміногенний та антикриміногенний потенціал. Це виявлялося у: а) впливі інформаційного контенту на формування уявлень (хибних або адекватних) щодо кримінологічно значущих питань; б) як виявленні, так і приховуванні порушень законодавства, прав і свобод людини; в) як у швидкій координації зусиль із протидії злочинним проявам, так і в активізації масової деструктивної поведінки [2, с.15, 16].

При цьому слід брати до уваги, що в останнє десятиліття сприйняття ЗМІ було суттєво розширено за рахунок появи та інтеграції в інформаційний простір так званих «нетрадиційних джерел», під якими найчастіше розуміються Інтернет-блогери, автори каналів/сторінок у соціальних мережах з великою кількістю підписників, незалежні групи розслідувачів тощо. І саме цим новітнім каналам інформації та комунікації віддає перевагу значна кількість споживачів контенту, що робить їх діяльність суттєвим економічним фактором. Як зазначається Радою Європи, сучасні ЗМІ працюють не лише як засоби для надання та отримання інформації. Вони перетворюють останню на один із найбільш вартісних активів. Відповідно, ЗМІ отримують важелі, які можуть бути перетворені в політичний вплив [3].

Таким чином, в інформаційному світі ЗМІ являють собою диверсифіковані медіа-технології, що призначені для охоплення широкої аудиторії через масову комунікацію. При цьому вони залишаються інституціями, які пропонують широкий вибір не лише змісту, а й медіа-платформ, перетворившись на одну з найвпливовіших сил у суспільстві.

Починаючи з 2014 р., а особливо після 24 лютого 2022 р. значна кількість ЗМІ залучена до висвітлення війни. Вони мають широкий спектр організаційних, фінансових, технічних можливостей для присутності на місцях вчинення злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, спілкування з жертвами, аудіо- та відео-фіксації доказів вчинених злочинів, комунікації з міжнародними правозахисними інституціями та посадовими особами, що представляють міжнародну юстицію. Через це, на нашу думку, розуміння ролі ЗМІ в даному контексті виходить за межі їх традиційного криміногенного/антикриміногенного значення. Збройна агресія рф,

беззаперечно, впливає на те місце, яке посідає ЗМІ в механізмі виявлення та притягнення винних у злочинах, пов'язаних зі збройним конфліктом, до кримінальної відповідальності.

При цьому важливо зазначити наступне:

1. У даний контекст включаються злочини, пов'язані зі збройним конфліктом (тобто обумовлені ним), а не будь-які кримінальні правопорушення, які вчиняються під час збройного конфлікту. Зрозуміло, що на тимчасово окупованих територіях і у звільнених регіонах вчиняються і «звичайні» кримінальні правопорушення (крадіжки, шахрайства, заподіяння тілесних ушкоджень тощо), які мають виявлятися, розслідуватися, а винні притягатися до кримінальної відповідальності. Однак не вони зараз і після війни є основною проблемою. Головне соціальне навантаження ЗМІ пов'язане зі злочинами окупантів, колаборантів, осіб, які в умовах воєнного часу вчиняють найбільш резонансні кримінальні правопорушення.

2. Роль ЗМІ у системі кримінальної юстиції щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, не обмежуватиметься періодом активної фази війни, звільненням територій держави. Не менш важливою вона буде й у післявоєнний період, коли стануть остаточно зрозумілими масштаби звірств агресорів і колаборантів та з'являться юридичні можливості притягнення винних до кримінальної відповідальності.

3. У контекст, що розглядається, мають бути включені як міжнародна, так і національна системи кримінальної юстиції. Система міжнародної кримінальної юстиції відіграє вторинну роль, підтримуючи національні механізми. Наприклад, на відміну від міжнародних трибуналів *ad hoc*, коли йдеться про діяльність Міжнародного кримінального суду, то пріоритет кримінального переслідування за найтяжчі злочини, пов'язані зі збройним конфліктом, залишається за державами. Тому розгляду може бути піддана роль ЗМІ у взаємодії з міжнародною та національною системами кримінальної юстиції на всіх стадіях кримінальних проваджень, а не лише на стадії судового розгляду справи чи при висвітленні судових рішень.

У західній літературі один із підходів до аналізу взаємодії ЗМІ з системою кримінальної юстиції щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, виходить з двох контекстів: а) підвищення ефективності правосуддя, у першу чергу, міжнародного [4] та б) гуманістичного виміру правосуддя, чому сприятиме комунікація між державою, жертвами злочинів та більш широкими верствами населення [5], адже у гуманітарних формах

правосуддя жертва має посідати центральне місце [6]. Певною мірою підсумовуючи таке бачення, автори наголошують на доцільності формування «медіа-правосуддя» у якості паралельного підходу до системи кримінальної юстиції, яка не задовольняє потреби та очікування жертв [7]. Відповідно, з огляду на природу злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, жертвами яких стають захищені категорії (мирне населення, військовополонені, представники міжнародних гуманітарних організацій тощо), такі діяння визнаються порушеннями прав людини. Відповідно, головне завдання ЗМІ вбачається у всебічному висвітленню потреб постраждалих та максимальній гуманізації механізмів міжнародної та національної кримінальної юстиції.

Однак таке бачення поділяється далеко не всіма фахівцями. Тому альтернативний підхід звертає увагу на суперечливість ролі ЗМІ у взаємодії з системою кримінальної юстиції щодо злочинів, пов'язаних зі збройними конфліктами:

з одного боку, ЗМІ, як правило, привертають увагу до окремих злочинів, а не до явища як такого; найчастіше вони оцінюють лише невеликий фрагмент конфлікту [8]. Від такого «вузького погляду» можна було б очікувати прискіпливого аналізу ситуації по конкретному кримінальному провадженню та/чи судовому процесу;

однак, з іншого боку, ЗМІ намагаються «не навантажувати» аудиторію юридичними аспектами, орієнтуючись на емоційне сприйняття недоліків офіційних інститутів, формальних процедур або судових рішень. Таке поверхове ставлення викликає певний скептицизм у правозахисному середовищі [9], адже не сприяє легітимації результатів роботи правоохоронних та судових органів.

Тому була запропонована досить обережна оцінка доцільності та інтенсивності взаємодії ЗМІ з системою кримінальної юстиції, яка переважно має зводитися до привернення уваги суспільства до вад функціонування відповідних інститутів.

Однак вітчизняний досвід довів, що роль ЗМІ у взаємодії з системою кримінальної юстиції щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, може розумітися ширше і включати такі форми як: а) привернення уваги до таких злочинів; б) їх виявлення та документування; в) забезпечення підтримки жертв та надання майданчиків для оприлюднення позицій потерпілих в контексті легітимації судових рішень; г) координація зусиль

державних та недержавних суб'єктів, зацікавлених в правосудді щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом.

1. Привернення уваги до злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом. Роль ЗМІ щодо всебічного інформування світової спільноти про злочини, пов'язані зі збройним конфліктом, важко переоцінити. В інформаційному просторі постійно мають бути присутні повідомлення про злочини РФ та її військових, що, до певної міри, гарантує стабільне фокусування уваги на них [10, с.4]. Для системи кримінальної юстиції ця форма взаємодії є важливою через надзвичайну масштабність злочинних проявів, внаслідок цього об'єктивно може знижуватися вірогідність притягнення конкретних осіб до відповідальності за конкретні злочини, пов'язані зі збройним конфліктом. Однак діяльність ЗМІ в інформаційному полі покликана активізувати, у першу чергу, систему міжнародної юстиції. Яскравим прикладом цього став консенсус кількох десятків держав щодо звернення до Міжнародного кримінального суду у зв'язку з ситуацією в Україні. Зрозуміло, що це було б неможливо, якщо б не було активної інформаційної політики ЗМІ.

2. Виявлення та документування злочинів, у тому числі за допомогою новітніх технологій. Досвід останніх конфліктів показав, що дані, подані в ЗМІ, виявилися важливими доказами в суді [11, с.25]. Більше того, в процесі документування подій, що мають ознаки злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, без підтримки незалежних ЗМІ дії правоохоронних органів не будуть ефективними через чисельність таких фактів, брак правоохоронців та навантаження на кожного з них, проблеми зі збереженістю речових доказів тощо. Це кореспондує із ухваленням 25 травня 2022 р. Радою Європейського Союзу нових правил, які дозволять Євроюсту зберігати та аналізувати докази, які стосуються міжнародних злочинів проти мирного населення. Це є особливо важливим в умовах бойових дій, коли обстановка не дозволяє безпечно зберігати докази, включаючи фотографії, відео, аудіо записи тощо [12]. Зрозуміло, що кримінальне процесуальне законодавство передбачає певні процедури роботи з доказами, щодо яких ЗМІ можуть бути необізнані, але порушення яких ставитиме під сумнів допустимість доказової бази в судах. Тому на допомогу ЗМІ була сформована коаліція з документування воєнних злочинів «Ukraine 5 AM Coalition», яка привертає увагу до правильного документування злочинів як основної професійної можливості журналістів в контексті їх взаємодії з системою кримінальної юстиції.

Почасти виникають питання щодо певних інформації або речей з точки зору їх належності як доказів, адже журналісти можуть не розуміти цього аспекту або намагатися визначати таку належність з огляду на доведення винуватості конкретних осіб у вчиненні злочину. Однак з точки зору кримінальної юстиції будь-яка інформація, представлена ЗМІ, може стати для слідчих ключовим елементом роботи у кримінальних провадженнях. Щодо міжнародної юстиції це також не є проблемою, бо подальше опрацювання цієї інформації, її детальна перевірка та верифікація дозволить підтвердити чи спростувати її релевантність, надійність, вірогідність і точність. Більше того, тільки суд має повноваження визнавати ті чи інші докази допустимими чи недопустимими, визнавати будь-яку інформацію як доказ або ж відхиляти її. Тому, навіть якщо інформація зібрана з порушенням норм національного законодавства, це не означає автоматичне визнання її недопустимою у Міжнародному кримінальному суді [11, с.17, 21].

Ще одним викликом для ЗМІ щодо документування злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, є численність фактів, які мають бути піддані опрацюванню. Тому є важливим використання програм для документування злочинів, які автоматично передають інформацію в Міжнародний кримінальний суд. Наприклад, спеціальна програма eyeWitness to Atrocities, апробована з 2014 р. під час збирання доказів на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей [10, с.3]. Західні фахівці, звертаючи увагу на небезпеку фальсифікації чи фабрикації інформації, яка може бути використана для звинувачення або виправдовування учасників збройного конфлікту, пропонують розробити єдині алгоритми використання штучного інтелекту для аналізу цифрового матеріалу [13, с.25].

3. Забезпечення підтримки жертв та надання майданчиків для оприлюднення позицій потерпілих в контексті легітимації судових рішень. Сутність цієї форми взаємодії ЗМІ з системою кримінальної юстиції виходить з концепції, що інформація про злочини, пов'язані зі збройним конфліктом, є не лише особистим правом жертви чи її близьких, а й колективним правом, спрямованим на недопущення повторення таких злочинів. Саме через реалізацію цього колективного права ЗМІ можуть сприяти всебічній підтримці потерпілих, про що яскраво свідчить досвід України, коли завдяки висвітлюванню конкретних злочинів правозахисні

організації, юридична спільнота, волонтери залучалися до допомоги жертвам та громадам, у першу чергу, на звільнених територіях.

Забезпечення можливостей висловити свою позицію для постраждалих від злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, – окремий аспект, на який звертають увагу західні фахівці. Зокрема, у цьому виникає потреба за свідомого замовчування фактів вчинення таких злочинів. Через це надання майданчику для оприлюднення позиції, спогадів, міркувань жертв є частиною гуманітарного спрямування, у першу чергу, міжнародної кримінальної юстиції – захисту прав і свобод людини як її головного завдання [7].

Однак для вітчизняного контексту це може бути доцільним для психологічної допомоги потерпілим (подолання посттравматичного стресового розладу). На наш погляд, забезпечення таких можливостей матиме й суто прагматичне спрямування – підтримання такого психологічного стану потерпілого, який дозволив би у післявоєнний період використовувати його свідчення у кримінальних провадженнях.

Крім того, важливим виміром цього питання є проблематика правосуддя перехідного періоду. У західній літературі в цьому контексті мається на увазі складна психологічна та правова ситуація налагодження соціальних зв'язків постраждалих від злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, та суспільства в цілому з особами, засудженими за державну зраду, колабораційну діяльність, воєнні злочини тощо [6]. Наприклад, ЄСПЛ, наголошуючи, що в цілому застосування амністій до засуджених за серйозні порушення прав людини не є прийнятним, не виключає можливість застосування амністії засуджених за таких особливих обставин як процес примирення, компенсації жертвам злочинів тощо. Відповідно, у перехідний період можуть бути передбачені кримінально-правові інструменти, які відповідають більш широким соціально-політичним цілям, зокрема, задля примирення [14]. Зрозуміло, що при застосуванні звільнення від відбування покарання (за амністією, умовно-достроково тощо), мають бути враховані погляди жертв (жертви мають право бути почутими). Тому активна позиція ЗМІ щодо надання можливості потерпілим висловити свою позицію не лише у межах формальних процедур матиме велике значення для системи кримінальної юстиції.

Це безпосередньо пов'язано із вельми чутливою проблемою легітимації правосуддя у злочинах, пов'язаних зі збройним конфліктом, через визнання справедливості результатів роботи судових інстанцій та

трансляцію цієї оцінки в суспільстві. Власне активна позиція ЗМІ дозволяє досягати таких спільних для правосуддя та громадянського суспільства цілей як встановлення справедливості та відшкодування шкоди жертвам злочинів [13].

4. *Координація зусиль державних та недержавних суб'єктів, зацікавлених в правосудді щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом.* Специфіка даних злочинів полягає у тому, що, принаймні, деякі з них у віддалених від конфлікту спільнотах можуть сприйматися як «неоднозначні», такі, чия небезпечність може бути піддана різним оцінкам, а позиція агресора «також заслуговує на розгляд». Послідовні зусилля ЗМІ у донесенні позиції безумовності небезпечності та протиправності діянь, пов'язаних зі збройним конфліктом, мобілізації зусиль для реституції жертвам дозволяє зруйнувати комунікацію прибічників агресора. Це дозволяє залучити до виявлення, розслідування злочинів, захисту інтересів жертв достатню кількість вітчизняних та міжнародних фахівців, які обізнані з вимогами і стандартами міжнародного гуманітарного права, методологією, протоколами збирання даних, їх верифікації тощо та спроможні використовувати їх у практичній діяльності [7; 10, с.4].

Висновки. Все викладене дає підстави сформулювати наступні тези:

- незалежно від того, чи є ЗМІ традиційними чи новітніми, вони відіграють тотожну роль у взаємодії із системою кримінальної юстиції щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом. Участь ЗМІ у такій взаємодії виходить за межі формальних відносин та процедур і спрямована на встановлення справедливості для жертв та притягнення винних до відповідальності;

- роль ЗМІ у взаємодії з системою кримінальної юстиції може включати такі форми як: а) привернення уваги до злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом; б) виявлення та документування таких злочинів; в) забезпечення підтримки жертв та надання майданчиків для оприлюднення позицій потерпілих в контексті легітимації судових рішень; г) координація зусиль державних та недержавних суб'єктів, зацікавлених в правосудді щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом;

- вбачається перспективним розвиток кримінологічних досліджень, які присвячені ЗМІ як суб'єктам запобігання злочинам, пов'язаним зі збройним конфліктом.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Інтерв'ю Ігоря Клименка від 1 квітня 2023 року: Інформація з екрану / Портал МВС. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/news/vid-pocatku-viini-riven-zlocinnosti-v-ukrayini-znizivsia-igor-klimenko-v-interviu-reuters> (дата звернення: 03.04.2023)
2. Д'ячкова М.О. Засоби масової інформації як кримінологічний феномен: автореф. дис... канд. юрид. наук. Одеса, 2018. 20 с.
3. Засоби масової інформації / Рада Європи. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/media> (дата звернення: 03.04.2023)
4. Див., наприклад: Archibugi D., Pease A. Crime and Global Justice: The Dynamics of International Punishment. Polity Press, 2018. 288 p.
5. Див., наприклад: Eskauriatza J. «Complete Labeling» and Domestic Prosecutions for Crimes against Humanity. *Criminal Law Forum*. 2021. №32. P.473-509.
6. Див., наприклад: Lohne K. Penal welfarism 'gone global'? Comparing international criminal justice to The Culture of Control. *Punishment and Society*. 2020. №23(1). P. 3-23.
7. Див. наприклад: Rae M. Trial by media: Why victims and activists seek a parallel justice forum for war crimes. *Crime, Media, Culture: an International Journal*. 2020. №16(3). P. 359-374.
8. Див., наприклад: Orjuela C. Passing on the torch of memory: Transitional justice and the transfer of diaspora identity across generations. *International Journal of Transitional Justice*. 2020. № 14(2). P. 360-380.
9. Див., наприклад: Simons M. International Criminal Tribunals and the Media. *Journal of International Criminal Justice*. 2009. №7(1). P. 83-88.
10. Палій Г.О. Участь українських організацій громадянського суспільства в документуванні вчинених РФ в Україні злочинів / Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. 5 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-05/dokumentuv_zlochiniv_paliy_0505202.pdf (дата звернення: 4.04.2023)
11. Посібник зі збору доказів для Міжнародного кримінального суду та документування міжнародних злочинів. Київ: Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України, 2019. 43 с.
12. Європейська Рада ухвалила нові правила, які дозволяють Євроюсту зберігати докази воєнних злочинів, 2022 / Інформація з екрану. URL: <http://surl.li/ghlol> (дата звернення: 05.04.2023)
13. Див., наприклад: D'Alessandra F., Sutherland K. The Promise and Challenges of New Actors and New Technologies in International Justice. *Journal of International Criminal Justice*. 2021. №19(1). P. 9-34.
14. Див., наприклад: Mayans-Hermida B.E., Hola' B. Balancing «the International» and «the Domestic» Sanctions under the ICC Principle of Complementarity. *Journal of International Criminal Justice*. 2020. №18. P. 1103-1130.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ПОСОБНИЦТВОМ ДЕРЖАВІ-АГРЕСОРУ

У даній науковій статті здійснено аналіз та доктринальне тлумачення складу кримінального правопорушення, закріпленого в ст. 111-2 Кримінального кодексу України «Пособництво державі-агресору».

Зокрема, визначено види об'єктів, на які посягає дане суспільно небезпечне діяння, а також інші обов'язкові ознаки зазначеного кримінального правопорушення. При цьому при здійсненні кримінально-правової характеристики пособництва державі агресору була застосована така методологія дослідження, яка включала у себе результати вивчення законодавчих актів з означеної проблематики, наукових джерел, а також теоретико-прикладні підходи, які були адаптовані у науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу України.

Доведено також, що в окремих випадках на практиці вчинене карне діяння варто кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, правила якої визначені у відповідних нормах зазначеного Кодексу (ст. ст. 33, 70, 71). Більш того, враховуючи, що у ст. 111-2 Кримінального кодексу законодавець не передбачив обтяжуючих кваліфікаційних ознак зазначеного складу кримінального правопорушення, констатовано, виходячи з практики прийняття рішень судом України за сукупністю вчинених суспільно небезпечних діянь, що у таких ситуаціях пособництво державі-агресору карається або за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70 Кримінального кодексу), або за сукупністю вироків (ст. 71 вказаного кодексу).

На підставі отриманих результатів проведеного аналізу досліджуваного у цій науковій статті складу кримінального правопорушення, пов'язаного з пособництвом державі-агресору, зроблено висновок про те, що здійснена у цій роботі кримінально-правова характеристика є лише одним із наукових підходів, які мають стати як предметом дискусії, так і методологічним підґрунтям при здійсненні аналогічних розробок з означеної тематики.

Ключові слова: *пособництво; держава-агресор; склад кримінального правопорушення; суспільна небезпека; фізичний примус; кваліфікація кримінального правопорушення; кримінальна відповідальність; сукупність кримінальних правопорушень.*

In this scientific article, an analysis and doctrinal interpretation of the composition of the criminal offense enshrined in Art. 111-2 of the Criminal Code of Ukraine «Assisting the aggressor state».

In particular, the types of objects affected by this socially dangerous act, as well as other mandatory features of the specified criminal offense, are determined. At the same time, in the implementation of the criminal-legal characterization of aiding and abetting the aggressor state, the following research methodology was applied, which included the results of the study of

legislative acts on the specified issue, scientific sources, as well as theoretical and applied approaches that were adapted in scientific and practical comments to the Criminal Code of Ukraine. It has also been proven that in some cases, in practice, the committed criminal act should be classified according to the set of criminal offenses, the rules of which are defined in the relevant norms of the said Code (articles 33, 70, 71).

Moreover, considering that in Art. 111-2 of the Criminal Code, the legislator did not foresee the aggravating qualifying features of the specified composition of the criminal offense, it was established, based on the practice of decision-making by the court of Ukraine for the totality of committed socially dangerous acts, that in such situations aiding the aggressor state is punished or for the totality of criminal offenses (Article 70 of the Criminal Code), or by a set of sentences (Article 71 of the specified Code).

On the basis of the results of the analysis of the composition of the criminal offense investigated in this scientific article, related to aiding the aggressor state, it was concluded that the criminal-legal characterization carried out in this work is only one of the scientific approaches that should become the subject discussions, as well as the methodological basis for carrying out similar developments on the specified topic.

Key words: *assistance; the aggressor state; composition of a criminal offence; public danger; physical coercion; qualification of a criminal offence; criminal liability; set of criminal offenses.*

Вступ. У квітні 2022 року, враховуючи суспільну небезпеку та поширеність діянь, пов'язаних з пособництвом державі-агресору, Кримінальний кодекс (КК) України був доповнений новим складом кримінального правопорушенням, а саме – ст. 111-2 [1], кваліфікація якого на практиці потребує наукового обґрунтованих роз'яснень та доктринальних тлумачень кожної з ознак даного кримінального діяння (у науці така діяльність називається також «кримінально-правовою характеристикою злочину (кримінального правопорушення)» [2]. При цьому варто зазначити, що у сучасних науково-практичних коментарях до КК України низка авторів вчинила спробу дати доктринальне тлумачення ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» [3], яка, проте, не змінила рівня актуальності та практичної значущості подальших наукових пошуків з означеної тематики дослідження.

Зокрема, як свідчить практика, потребують кримінально-правової характеристики (оцінки) ті ознаки складу кримінального правопорушення, пов'язаного з пособництвом державі-агресору, які відносяться до факультативних (не обов'язкових), у зв'язку з необхідністю вирішення при кваліфікації даного суспільно небезпечного діяння тих питань, що стосуються повторності та сукупності злочинів (ст. ст. 32, 33 КК), а також інших важливих аспектів кримінально-правової кваліфікації [4].

З огляду цього, вибрана тема даної наукової статті є такою, що має теоретико-прикладний характер, та є необхідною для практичних

працівників у силу необхідності здійснення правильної оцінки зазначеного суспільно-небезпечного діяння та дотримання визначених у Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України загальних засад кримінального провадження (ст. 7).

Враховуючи зазначене, *метою* цієї роботи є здійснення науково-практичного тлумачення та з'ясування змісту складу кримінального правопорушення, що передбачено ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» за виробленою на доктринальному рівні схемою, а *головним її завданням* – розширене роз'яснення тих ознак даного суспільно-небезпечного діяння, які не отримали кримінально-правової характеристики у працях інших фахівців у галузі кримінального права.

Основний зміст. Як показали результати вивчення наукової літератури, загальні питання, що стосуються кваліфікації кримінальних правопорушень та роз'яснення змісту і сутності ознак її складів, за які передбачена кримінальна відповідальність, є предметом наукових розробок таких учених, як: П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, А.А. Вознюк, В.К. Грищук, О.М. Джужа, О.О. Дударов, Ю.В. Луценко, В.М. Куц, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, В.І. Осадчий, М.І. Панов, А.В. Савченко, В.П. Тихий, Г.О. Усатий, П.Л. Фріс та ін.

Поряд з цим, на сьогодні питання, що пов'язані з кваліфікацією кримінального карного пособництва державі-агресору, на науковому рівні досліджені не в повній мірі, що, без сумніву, впливає на ефективність правозастовної діяльності з означеної тематики, та, у свою чергу, обумовлює необхідність активізації наукових пошуків у вказаному напрямі.

Суспільна небезпека даного кримінального правопорушення полягає у тому, що вчиняючи будь-яку із дій, які передбачені у цій статті Кодексу, винна особа посягає у цілому на основи національної безпеки України або на окремі її системні елементи, а саме: державний суверенітет і територіальну цілісність та недоторканість; обороноздатність; державну, економічну чи інформаційну безпеку нашої держави, створюючи при цьому реальну або потенційну небезпеку завдання шкоди її національним інтересам [5, с. 33-47].

Безпосередній об'єкт вказаного кримінального правопорушення у даному випадку співпадає з родовим об'єктом, що визначений у назві розділу I КК, тобто – це національна безпека України.

Поняття зазначеного терміна визначено у п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», у якій закріплено таке поняття

«національної безпеки України» – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [6]. При цьому під національними інтересами розуміються життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробуту її громадян (п. 10 ч. 1 ст. 1 вказаного вище Закону).

Таким чином, посягання на будь-який об'єкт правової охорони, мова про який ведеться у Законі, або на декілька з них, або в цілому на національну безпеку України складає формальні підстави для притягнення винної особи до кримінальної відповідальності при наявності в її діяннях (дій чи бездіяльності) складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-2 КК (ст. 2 цього Кодексу).

Предмет даного кримінального правопорушення може бути будь-яким (конфіденційна інформація; речі матеріального світу; цінності тощо), тобто є не обов'язковим і на кваліфікацію [4] вказаного суспільно небезпечного діяння не впливає, а лише визначає ступінь суспільної небезпеки цього правопорушення та в подальшому може вплинути на розмір виду покарання, крім тих предметів, що охоплюються поняттям «матеріальні ресурси» або «інші активи».

У той самий час, варто зазначити, що у випадках, коли винна особа, поряд з вчиненням кримінального правопорушення, яке передбачено у цій коментованій статті Кодексу, використовує такий предмет, за який передбачена кримінальна відповідальність (наприклад, розголошує державну таємницю (ст. 328 КК); викрадає чуже майно (ст. 185 КК); незаконно володіє зброєю, боєприпасами тощо (ст. 263); ін.), то відповідальність настає за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 33 КК) (п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 04.06.2010 № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» [6, с. 445-452]).

З об'єктивної сторони дана кримінальне правопорушення вчиняється тільки у виді дій, що перераховані у диспозиції коментованої статті КК, а саме:

1. Дії у формі пособництва, спрямовані на допомогу державі-агресору.
2. Дії у формі пособництва, спрямовані на допомогу збройним формуванням держави-агресора.

3. Дії у формі пособництва, спрямовані на допомогу окупаційній адміністрації держави-агресора.

При цьому кримінальна відповідальність (ст. 2 КК) наступає за вчинення хоча б однієї, визначеної у законі, суспільно небезпечної дії.

У випадках вчинення двох чи всіх, зазначених у коментованій статті Кодексу кримінально караних дій, додаткова кваліфікація цих кримінальних правопорушень не здійснюється – цей юридичний факт впливає на ступінь суспільно небезпечного діяння та може бути врахований судом при визначенні розміру покарання. Зазначене кримінальне правопорушення є закінченим з моменту його вчинення, тобто є з формальним складом [7, с. 16-17]. При цьому, в разі настання суспільно небезпечних наслідків у виді шкоди державі (поняття її дано у коментарі до ст. 111 КК), кваліфікація всіх вчинених винною особою діянь здійснюється за сукупністю кримінальних правопорушень (за анексію або окупацію території України; вчинення терористичних актів; геноциду; ін. [8, с. 8-17]).

Важливою та обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного кримінального правопорушення є спосіб його вчинення – пособництво. Відповідно до положень ч. 5 ст. 27 КК, пособником є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу кримінального правопорушника, знаряддя чи засоби вчинення кримінального правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення [8, с. 25-35].

У коментованій статті кримінально караними законодавець визначив такі форми пособництва, як:

1. Реалізація рішень держави-агресора, збройних формувань або окупаційної адміністрації держави-агресора. Під реалізацією розуміється втілення у життя, здійснення реальних заходів, спрямованих на досягнення мети [9, с. 583].

Поняття «держави-агресора» дано у Законі України «Про кінематографію» (ст. 3) [10], яке у даному випадку є обов'язковою ознакою кримінального правопорушення.

У ст. 1-1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» дано поняття «збройні формування Російської Федерації» (п. 4 ч. 1) та «окупаційна

адміністрація Російської Федерації» (п. 6 ч. 1) [11], які також мають враховуватись при кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого у коментованій статті цього Кодексу.

2. Підтримка рішень держави-агресора, збройних формувань або окупаційної адміністрації держави-агресора. Під підтримкою слід розуміти надання матеріальної та іншої допомоги зазначеним суб'єктам кримінально-правових відносин [9, с. 516].

3. Добровільний збір матеріальних ресурсів чи інших активів представниками держави-агресора, її збройних формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Слово «добровільно» означає здійснення без насильства чи примусу, з власного бажання [9, с. 175]. При цьому в ході кваліфікації даного кримінального правопорушення слід встановлювати чи мав місце при зазначеному способі вчинення пособництва юридичний факт фізичного чи психологічного примусу (ст. 40 КК), як обставини, що виключає злочинність діяння [12, с. 6-14].

Інші активи – це ресурси, які контролюються підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому (ст. 1 Закону України « Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [13]), та які не ввійшли до поняття «матеріальні ресурси». Саме у такому контексті законодавець закріпив у коментованій статті КК вказані вище способи пособництва з боку винних осіб.

4. Підготовка вказаних вище матеріальних ресурсів та інших активів для передачі або їх передача представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора. Слово «підготовка» у наукових джерелах тлумачиться як готування чогось до використання [9, с. 512].

У свою чергу, за готування до вчинення даного кримінального правопорушення шляхом пособництва у формі передачі матеріальних ресурсів чи інших активів зазначеним суб'єктам держави-агресора має кваліфікуватись за ч. 1 ст. 14 КК та за вчинене за коментованою статтею кримінально каране діяння.

Передача – те, що призначено для передавання іншій особі (фізичній чи юридичній) [9, с. 497].

Представник – той, що в своїй особі представляє певну групу людей чи певну галузь діяльності [9, с. 497] (у сенсі змісту коментованої статті КК – це особа, яка представляє інтереси держави-агресора, її збройного

формування або її окупаційної адміністрації, у тому числі й шляхом вчинення колабораційної діяльності з означених питань) [13].

Інші ознаки об'єктивної сторони коментованого складу кримінального правопорушення (місце, час, обстановка, знаряддя (засоби) його вчинення) носять факультативний характер і при доведенні у ході кримінальних правопорушень впливають на ступінь суспільної небезпеки даного діяння та визначення розміру покарання, якщо при цьому зазначені ознаки не виступають в якості окремих складів кримінальних правопорушень, а тому в таких випадках такі діяння винної особи кваліфікуються за сукупністю вчинення суспільно небезпечних діянь (ст. 33 КК).

Суб'єктивна сторона коментованого складу кримінального правопорушення характеризується такою формою вини, як умисел (ст. 24 КК), тобто вчиняючи пособництво державі-агресору, винна особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дій, за які передбачена кримінальна відповідальність за такий вид протиправної поведінки), передбачала настання його суспільно небезпечних наслідків (у виді шкоди для України) та бажала вчинити суспільно небезпечні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору, її збройним формуванням та / або окупаційній адміністрації (прямий умисел (ч. 2 ст. 24 КК)), або передбачала настання суспільно небезпечних наслідків і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання, усвідомлюючи при цьому суспільно небезпечний характер своїх дій та бажаючи їх вчинити.

Спеціальною метою (як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони) є вчинення пособництва державі агресору задля завдання шкоди Україні (при цьому, такі суспільно небезпечні наслідки можуть бути різноманітними : матеріальними, політичними, моральними, т. ін.).

У випадках, коли така мета досягається й іншими, що не визначені в коментованій статті КК, шляхами (метою), то вказані суспільно-небезпечні діяння кваліфікуються за сукупністю Кримінальних правопорушень (ст. 33 КК).

Мотив вчинення пособництва державі-агресору носить факультативний характер і на кваліфікацію даного кримінально караного діяння не впливає, крім випадків, коли мотив є кваліфікаційною ознакою інших складів кримінальних правопорушень – тоді для винної особи відповідальність настає за сукупністю вчинених суспільно небезпечних діянь.

Суб'єктом коментованого кримінального правопорушення є спеціальна

фізична особа (ч. 2 ст. 18 КК), а саме: а) громадянин України; б) іноземець; в) особа без громадянства.

Поняття громадянина України дано у Законі України «Про громадянство України» (п. 1 ч. 1 ст. 1) [14].

У цьому ж законодавчому акті України сформульовано поняття «іноземець» та «особа без громадянства».

Кримінальна відповідальність за пособництво державі-агресору настає з моменту виповнення особі 16-ти річного віку (ч. 1 ст. 22 КК). При цьому під час вчинення зазначеного кримінального правопорушення, його особа має бути осудною (ст. 19 КК), тобто усвідомлювати свої дії (розуміти, що за пособництво державі-агресору передбачена кримінальна відповідальність) та керувати ними.

У випадках, коли винна особа, хоча й усвідомлювала свої суспільно небезпечні дії, але вчиняла вказане кримінальне правопорушення під безпосереднім впливом фізичного чи психічного примусу, внаслідок якої особа не могла керувати своїми вчинками, то такі діяння можуть бути кваліфіковані за правилами ст. 39 даного Кодексу або віднесені судом до обставин, що виключають злочинність діяння (ст. 40 КК).

Висновки. Таким чином, тільки при наявності всіх обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого у коментованій статті Кодексу, може вестись мова про притягнення винної у його вчиненні особи до кримінальної відповідальності.

Поряд з цим, варто зауважити, що як даний науковий підхід, так й інші, що знайшли своє відображення у різноманітних доктринальних джерелах, тільки тоді набудуть стандартних форм і оцінок щодо кримінально карного пособництва державі-агресору, коли вони будуть точно і у відповідності зі змістом закону застосовані учасниками кримінального провадження та відображені у рішенні суду, який вступив у законну силу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях : Закон України від 14.04.2022 № 2193-IX. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.

2. Слабченко О. А. Кримінально-правова характеристика привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 20 с.

3. Кравчук О., Бондаренко М. Пособництво державі-агресору : нові склади злочинів за ст. 111-2 Кримінального кодексу України. URL:<https://ki.legalaid.gov.ua>.

4. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації :

Автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого, 2000. 35 с.

5. Луценко Ю. В. Поняття та зміст воєнної безпеки України у світлі сучасних викликів та загроз. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 137. 2018. С. 33-47. [URL:https://apir.iir.edu.ua/index.php/apmy/article/view/3650](https://apir.iir.edu.ua/index.php/apmy/article/view/3650).

6. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верховного суду України від 04.06.2010 р. № 7. *Постанови Верховного Суду України у кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 445-452.

7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1104 с.

8. Луценко Ю. В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до Розділу I Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України) (Частина 1). *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3(9). С. 8-17. [URL:https://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3\(9\)_2020/03.pdf](https://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3(9)_2020/03.pdf).

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.

10. Про кінематографію: Закон України від 13.01.1998 № 9/98-13Р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 22. Ст. 114.

11. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 22. Ст. 892.

12. Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії і практики. *Форум права*. 2019. № 55(2). С. 6-14.

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо відповідальності за колабораційну діяльність): Закон України від 03.09.2022 № 2108-IX. [URL:https://zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua).

ЗНАЧЕННЯ ЗРОЗУМІЛОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ (НА МАТЕРІАЛАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ПРАКТИКИ)

У роботі авторка проводить моніторинг нормативно-правових актів, рішень національних та міжнародних судових органів щодо визначення та значення зрозумілості закону, зокрема зрозумілості кримінального закону. Показано, що термін «зрозумілість закону» та суміжні з ним терміни «чіткий», «точний», «простий» закон активно використовуються як в нормативно-правових актах, так і в рішеннях національних та міжнародних судових органів, що пов'язано з великою увагою до правової визначеності як складової верховенства права. Однак, термінологія є різноманітною, у зв'язку з чим запропоновано в рішеннях Європейського суду з прав людини використовувати загальний термін «зрозумілість» закону, який змістовно є найбільш точним, і таким, який адекватно відображає оцінку реалізації правової визначеності національних законів. Авторка стверджує, що позитивною, і такою, що потребує свого продовження та імплементації, є практика окремих європейських держав щодо закріплення на нормативному рівні принципу юридичної визначеності та її складової – зрозумілості кримінального закону.

Ключові слова: зрозумілість закону, точність, чіткість, простота закону, зрозумілість кримінального закону, міжнародна практика, судова практика.

In this work, the author monitors the legal acts and decisions of national and international judicial bodies regarding the definition and meaning of the intelligibility of law, in particular, the clarity of criminal law. It is shown that the term "intelligibility of law" and related terms "clear", "precise", "simple" law are actively used both in legal acts and in decisions of national and international judicial bodies, which is due to the great attention to legal certainty as a component of the rule of law. However, the terminology is diverse, and therefore it is proposed to use the general term "intelligibility" of the law in the judgments of the European Court of Human Rights, which is the most accurate in terms of content and adequately reflects the assessment of the implementation of legal certainty of national laws. The author argues that the practice of certain European States of enshrining the principle of legal certainty and its component - intelligibility of criminal law - at the regulatory level is positive and requires continuation and implementation.

Keywords: intelligibility of law, precision, clarity, simplicity of law, intelligibility of criminal law, international practice, judicial practice.

Вступ. Питання правової визначеності, а відтак і зрозумілості кримінального закону як однієї з його якісних ознак, є досить актуальними в умовах постійного реформування національного законодавства, що сьогодні передусім пов'язано з потребою реагувати, в тому числі шляхом кримінально-правового впливу, на ускладнення суспільних відносин в умовах широкомасштабної військової агресії російської федерації. Сьогодні виникає потреба у криміналізації діянь з огляду на появу та швидке поширення нових форм суспільно небезпечної поведінки, на усвідомлення

ступеня загрози певних діянь чи явищ. Тому після 24 лютого 2022 року Кримінальний кодекс України неодноразово доповнювався новими статтями, які встановлюють кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність; пособництво державі-агресору; поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну; незаконне використання гуманітарної допомоги; образу честі і гідності військовослужбовців та іншими. Водночас певна швидкість, іноді поспіх прийняття нових законів відображаються на якості таких новел, що з одного боку, призводить до нерозуміння звичайними громадянами цих норм, а відповідно складнощів у регулюванні своєї власної поведінки, з іншого – обумовлює труднощі при кваліфікації, при призначенні кримінально-правових заходів, якщо вони не відповідають соціальній доцільності або усталеним загальним положенням. Тому питання зрозумілості кримінального закону на сьогодні, як ніколи, актуалізується.

Мета даної публікації – здійснити моніторинг нормативно-правових актів, рішень національних та міжнародних судових органів щодо визначення та значення зрозумілості закону, зокрема зрозумілості кримінального закону, а також з'ясування термінів, які використовуються для тлумачення якісних ознак законодавства, яке має відповідати принципу правової визначеності.

Основний зміст. Зважаючи на те, що зрозумілість закону передусім пов'язана з принципом верховенства права [1], даний термін активно використовується як в нормативно-правових актах, так і в рішеннях національних та міжнародних судових органів.

Безпосередньо термін «зрозумілість» починає активно вживатися в нормативно-правових актах різних держав та наддержавних утворень на початку ХХІ століття, що пов'язано з певним переосмисленням складових верховенства права.

Так, у доповіді «Про верховенство права», затвердженій Венеціанською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 р.) вперше зроблена спроба узагальнити терміни, відомі різним національним законодавствам на позначення понять, які є не завжди синонімічними верховенству права: німецьке поняття «rechtsstaat», португальське «estado de direito», французьке «etat de droit» (або термін, який використовується Радою Європи: «prééminence du droit»). У доповіді береться за основу визначення, дане Томом Бінгхемом у 2010 році, і з нього у п. 37 виводиться вісім складових принципу верховенства права, серед яких одним з перших вказано доступ до закону (положення якого повинні бути зрозумілими, чіткими і передбачуваними) [2]. Опираючись на дане визначення, а також враховуючи поняття верховенства права в різних

правових системах, у п. 41 визначаються складові верховенства права: (1) Законність, у тому числі прозорий, підконтрольний і демократичний процес введення в дію законів; (2) Правова визначеність; (3) Заборона свавілля; (4) Доступ до правосуддя, яке здійснюється незалежними і неупередженими судами, у тому числі судовий контроль над адміністративними актами; (5) Дотримання прав людини; (6) Відсутність дискримінації і рівність перед законом.

Розкриваючи складову правової визначеності, у доповіді виділяються наступні положення, що мають значення для розкриття поняття зрозумілості: держава повинна складати тексти законів так, щоб вони були *доступними* (*accessible*); закон повинен бути сформульований з достатньою мірою *чіткості* (*precision*), для того щоб людина могла регулювати свою поведінку (п. 44); правова визначеність передбачає, що норми права повинні бути *чіткими і точними* (*clear and precise*), а також спрямованими на забезпечення постійної *передбачуваності* (*foreseeable*) ситуацій і правових відносин (п. 46); парламент не повинен мати можливості блокувати основоположні права шляхом прийняття *двозначних* (*ambiguous*) законів (п. 47) [2]. Як бачимо, в контексті розкриття правової визначеності наголошується на доступному, чіткому, точному, недвозначному законі (*accessible, clear, precise, foreseeable law*). А для оцінки стану верховенства права відповідно до вказаних та інших характеристик в окремих державах, в додатку доповіді вказується контрольний список, серед яких питання: «Чи написані закони *зрозумілою* мовою?» [2] (*Are the laws written in an intelligible language?*), тобто термін «зрозумілість» є загальною якісною характеристикою мови законів, які відповідають вимогам доступності, чіткості, точності, недвозначності. Це переконує в тому, що зрозумілість є загальною властивістю закону і ширшим поняттям, ніж вимоги точності, чіткості, доступності, простоти мови закону.

Усвідомлення того, що зрозумілість є складовою верховенства права і залежить від визначених вище мовних вимог до закону, дало поштовх в останні часи до прискіпливої уваги влади до юридичної мови в цілому, до документів, які розробляються владними структурами. Наприклад, в США 2010 р. прийнято Закон про просту письмову форму, метою якого, відповідно до ст. 2 є «підвищення ефективності та підзвітності федеральних агентств населенню шляхом сприяння чіткому урядовому спілкуванню, яке громадськість може зрозуміти та використовувати» [3]. Даним законом введено поняття «просте письмо» (*Plain writing*); закон зобов'язав федеральні органи виконавчої влади (агентства) використовувати просту мову в будь-якому документі, який необхідний для отримання будь-яких пільг або послуг федерального уряду, або в якому пояснюється

громадськості, як дотримуватися вимог федерального уряду; відповідно до нього розроблені «Федеральні правила використання простої мови» [4]. Хоча згаданий закон не поширюється безпосередньо на нормативні акти, про необхідність їх якості йдеться в окремому указі «Планування та перегляд нормативних актів» [5] ще 1993 року: американці заслуговують на систему регулювання, яка працює для них, не проти них, зокрема на нормативні акти, які є ефективними, послідовними, розумними і зрозумілими; кожне відомство розробляє свої нормативні акти, щоб їх було просто і легко зрозуміти, з метою мінімізації потенціалу невизначеності (п. 12). В указі «Удосконалення регулювання та регуляторний огляд» 2011 року вказано, що система регулювання повинна сприяти передбачуваності та зменшувати невизначеність, повинна гарантувати, доступні, послідовні, написані простою мовою та прості для розуміння правила [6].

Про доступну форму юридичних документів та інформації, яка надається суб'єктам правових відносин, шляхом використання чіткої та зрозумілої мови йдеться у ряді документів, прийнятих Європейським Союзом: ст. 57 Постанови Ради (ЄС) 2017/1939 від 12 жовтня 2017 року щодо здійснення посиленої співпраці щодо створення Європейської прокуратури [7, с. 257], ст. 12 Директиви (ЄС) 2016/680 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних компетентними органами влади з метою запобігання, розслідування, розкриття або переслідування злочинців правопорушення або виконання кримінальних покарань [7, с. 1159], ст. 7, 12 Постанови (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб при обробці персональних даних та про вільний рух таких даних [7, с. 1086] тощо. Крім цього, організацією Inclusion Europe створено Європейські стандарти надання інформації, простої для читання і розуміння [8].

Використовується термін «зрозумілість» і пов'язані з ним вимоги, які висуваються до законодавчих актів, судових рішень безпосередньо в самих законах окремих держав, при тому останнім часом це виявляється все активніше. Наприклад, у ст. 300 Кримінального процесуального кодексу України вказано, що якщо судові рішення є незрозумілим, суд, який його ухвалив, своєю ухвалою роз'яснює своє рішення, не змінюючи при цьому його зміст [9]. Акцент на тому, що зміст норми ототожнюється з реальністю і залежить від людської мовної усталеної практики зроблено у Цивільному кодексі Іспанії, відповідно до ч. 1 ст. 3 якого, крім іншого, «норми повинні інтерпретуватися згідно з правильним значенням їх слів» [10].

Звичайно, більш посилена увага до чіткості і зрозумілості тих законодавчих актів, в яких встановлюються заходи, пов'язані з

позбавленням свободи особи. У більшості країн застосування кримінального закону за аналогією заборонено, на що вказується в самих законах, саме тому доктриною кримінального права розробляються конкретні засоби, які слід використовувати при законотворенні для забезпечення точності і ясності кримінального закону. Крім того, на законодавчому рівні в одному з останніх прийнятих кримінальних кодексів, Кримінальному кодексі Киргизької республіки закріплено принцип юридичної визначеності, в ч. 2 ст. 3 вказано: «Кримінальний закон повинен чітко і ясно визначати каране діяння (дія або бездіяльність) і не підлягає розширеному тлумаченню» [11]. На подібному шляху нормативного закріплення складових правової визначеності, серед яких зрозумілість кримінального закону, стоять і ті країни, які реформують кримінальне законодавство. Так, Україною підготовлений проєкт нового Кримінального кодексу, в якому розробники бажають закріпити принцип юридичної визначеності і сформулювати таку норму: «Положення цього Кодексу мають відповідати вимогам доступності, стабільності, достатньої чіткості, однозначності та передбачуваності, щоб давати особі можливість заздалегідь знати, які діяння є кримінальними правопорушеннями, які кримінально-правові засоби встановлені за їх вчинення, і за яких підстав та умов ці засоби застосовуються або не застосовуються» [12].

Аналіз практики правозастосування свідчить, що як міжнародними, так і національними судами активно розглядаються питання, пов'язані зі зрозумілістю/незрозумілістю законодавчих актів.

Так, аналіз рішень Європейського суду з прав людини показує, що Суд звертає увагу на досліджувану властивість законів у своїх рішеннях за зверненням щодо порушень ст. 7 та ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у яких тлумачаться як статті в цілому, так і конкретні положення, які в них вживаються: «становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права», «права, встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві». У рішеннях Європейського суду з прав людини говориться про якісні вимоги, зокрема щодо передбачуваності закону: він має бути достатньо доступний, точний, чіткий (Новік проти України, Барановський проти Польщі, S.W. проти Сполученого Королівства, Коккінакіс проти Греції, Рубан проти України, Мюллер та інші проти Швейцарії, Салов проти України) [13]. При тому наголошується, що ступінь вияву якісних характеристик національного законодавства у значній мірі залежить від змісту оспорюваного закону, сфери, яку він призначений охоплювати. Якщо національний закон дозволяє можливість позбавлення свободи, він має володіти найвищим рівнем точності і чіткості, бути передбачуваним, щоб

виключити будь-який ризик свавілля. Водночас «закон» ЄСПЛ розуміє в «змістовному», а не у «формальному» сенсі. Отже, він включає в себе все, що становить писане право, в тому числі і акти, що мають меншу юридичну силу, ніж закони, а також рішення судів, в яких дається їх тлумачення. Таке розуміння закону, як показав аналіз практики ЄСПЛ, часто призводить до відмови в задоволенні скарг заявників про порушення ст. 7 та «передбачуваності закону» п. 2 ст. 10 Конвенції.

Також аналіз засвідчив, що на позначення якісних вимог до закону, зокрема й кримінального, в рішеннях ЄСПЛ використовуються різні терміни. На сьогодні практика ЄСПЛ у країнах, які приєдналися до Конвенції, є взірцем та орієнтиром для національних судових органів, визнається джерелом права. В деяких країнах на законодавчому рівні закріплено, що практику ЄСПЛ національні суди зобов'язані застосовувати при розгляді справ, використовувати як джерело права (ст.1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV [14]). Крім того, відповідно до ст. 1 Протоколу №16 до Конвенції від 02.10.2013 вищі судові установи країн-учасниць можуть звертатися до Суду щодо надання консультативних висновків з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод. Це вимагає певної уніфікації термінології, яка використовується в рішеннях ЄСПЛ. Оскільки метою вище згадуваної Доповіді Венеціанської комісії був виклад загальноновизнаного чіткого розуміння поняття «верховенство права», завдяки чому міжнародні організації, а також національні та міжнародні суди могли б тлумачити і застосовувати цю фундаментальну цінність, вважаємо, що у своїх рішеннях ЄСПЛ може активно використовувати також термін «зрозумілість закону» як найбільш загальний для оцінки визначеності прав та правопорушень у національних законах.

Визнання міжнародними інституціями вимог до національних законів, які покликані забезпечити його зрозумілість – один з критеріїв дотримання верховенства права – зумовило ситуації, коли до вищих компетентних органів держав все частіше подаються скарги щодо невідповідності окремих законів ясності, зрозумілості. Наприклад, скарга Конституційній раді Франції на недостатню ясність і зрозумілість Закону про соціальну модернізацію, яким порушені зазначені вимоги до ряду статей Трудового кодексу, що впливають із статті 34 Конституції Франції [15], скарга Конституційному трибуналу Польщі щодо положень ч.1 ст. 24 Закону Про державні закупівлі, який містить нечіткі, непослідовно використовувані критерії, що порушує конституційні принципи довіри громадян до держави та законів, які вона приймає та співрозмірність і конкретність закону, що

полягає в точності і однозначності його положень [16], клопотання Конституційному Суду України на невідповідність п.7 ч. 2 ст. 42 Закону України «Про вищу освіту» принципу юридичної визначеності [17], оскільки термін «диктаторські закони», використані в даній нормі є незрозумілим, відсутні критерії, яким необхідно керуватися при його тлумаченні та інші.

Досить багато подібних скарг і таких, що стосується кримінального законодавства, наприклад, скарга Конституційному трибуналу Польщі на невідповідність вимогам ясності і точності ст. 115 § 21 Кримінального кодексу Польщі, яка містить розпливчаті й неоднозначні поняття, що не відповідає ч.1 ст. 42 Конституції Польщі [18], скарга Конституційному трибуналу Польщі на невідповідність ст. 56 Кримінального податкового кодексу ст. 42 Конституції Польщі, оскільки відповідні положення даного кодексу мають бути визначені повністю, точно та однозначно, побудовані правильно як з лінгвістичної, так і з логічної точки зору, що означає, зобов'язання створити чіткі та зрозумілі нормативні акти [19], скарга Конституційному трибуналу Польщі на невідповідність ст. 97 Кодексу про проступки вимозі конкретності закону, яка зобов'язує суб'єкта, що створює правову норму, скласти її чітко, чітко, однозначно та зрозуміло для адресатів цієї норми [20], клопотання Конституційному суду України щодо невідповідності статті 368-2 Кримінального кодексу України ряду положенням Конституції України, в тому числі юридичній визначеності [21], клопотання Конституційному суду України щодо ст. 375 Кримінального кодексу України [22], в якій використовується оцінне поняття «завідомо неправосудного», зміст якого законодавчо не визначений, що не забезпечує передбачуваності застосування даної статті.

Слід констатувати, що незважаючи на зростання кількості скарг на порушення правової визначеності через наявність незрозумілих, двозначних норм, прописаних в законах, відповідні вищі органи в різних країнах здебільшого відмовляють у їх задоволенні, аргументуючи це тим, що використання незрозумілих та оцінних понять в кримінальних законах, якщо їх значення може бути визначене через відповідне тлумачення, не порушує принципу правової визначеності. Лише зрідка вищі судові органи держав через недотримання цих вимог, скасовують відповідні законодавчі встановлення, якщо вони є недостатньо чіткими, однозначними, а отже зрозумілими. Наприклад, Конституційним судом України визнано статті 368-2, 375 Кримінального кодексу України такими, що не відповідають вимозі юридичної визначеності як складовій конституційного принципу верховенства права, оскільки диспозиції цих норм сформульовано недостатньо чітко й допускають неоднозначне розуміння.

Висновки. Моніторинг практики показав, що термін «зрозумілість», а також пов'язані з ним характеристики «чіткий», «точний», «простий» закон активно використовуються як в нормативно-правових актах, так і в рішеннях національних та міжнародних судових органів. З огляду на запропоноване нами раніше визначення зрозумілості кримінально закону [23], вважаємо, що ЄСПЛ може використовувати в своїх рішеннях поняття «зрозумілість» («intelligibility») закону як більш загальне поняття і таке, яке передає оцінку реалізації правової визначеності національних законів.

Аналіз судових рішень за скаргами щодо незрозумілості окремих положень кримінального законодавства як порушення принципу правової визначеності показав, що, констатуючи наявність нечітко визначених та оцінних понять в кримінальних законах держав, суди не вважають це абсолютною умовою для визнання таких норм невідповідними конституційним засадам. У зв'язку з цим, в умовах реформування кримінального законодавства окремих європейських держав, вважаємо позитивною практику закріплювати на нормативному рівні засаду юридичної визначеності та її складової – зрозумілості кримінального закону в якості орієнтира для самого законодавця при формулюванні кримінально-правових приписів.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Intelligibility of a criminal law: Theoretical and practical aspects [Musychenko, O., Streltsov, Y., Kozachenko, O., Vasyliaka, O., & Chornozub, L.]. *Amazonia Investiga*. № 10 (44). 2021. P. 92-102. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1714/1863>
2. Report on the rule of law - Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25-26 March 2011) URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e)
3. Plain Writing Act of October 13, 2010. 111th Congress Public Law 274. From the U.S. Government Printing Office. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PLAW-111publ274/html/PLAW-111publ274.htm>
4. Federal Plain Language Guidelines March 2011 Revision 1, May 2011. URL: <https://www.plainlanguage.gov/media/FederalPLGuidelines.pdf>
5. Regulatory Planning and Review: Executive Order 12866 of September 30, 1993. *Federal Register Presidential Documents*. Vol. 58, No. 190. Monday, October 4, 1993 URL: <https://www.archives.gov/files/federal-register/executive-orders/pdf/12866.pdf>
6. Improving Regulation and Regulatory Review. Executive Order 13563 of January 18, 2011. *Federal Register* Vol. 76, No. 14 Friday, January 21, 2011. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2011-01-21/pdf/2011-1385.pdf>
7. European Union instruments in the field of criminal law and related texts. Council of the European Union December, 2019. 1262 с.
8. Inclusion Europe. (2009) Information for all. European standards for making information easy to read and understand. Available: http://inclusion-europe.org/images/stories/documents/Project_Pathways1/Information_for_all.pdf

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
10. Código Civil 16.08.1889. Texto consolidado. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1889-4763>
11. Уголовный кодекс Кыргызской республики от 2 февраля 2017 года № 19. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527>
12. Кримінальний кодекс України (проект). Контрольний текст (станом на 30.01.2023 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-standom-na-30-01-2023.pdf>
13. Hudoc data base. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22]})
14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
15. Décision n° 2001-455 DC du 12 janvier 2002 - Saisine par 60 députés. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-decisions/decision-n-2001-455-dc-du-12-janvier-2002-saisine-par-60-deputes>
16. Zamówienia publiczne. Podmiot inicjujący postępowanie: Grupa posłów na Sejm RP. URL: <https://trybunal.gov.pl/sprawy-w-trybunale/art/2013-zamowienia-publiczne>
17. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України "Про вищу освіту". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text>
18. Skarga konstytucyjna o zbadanie zgodności art. 115 § 21 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 roku - Kodeks karny z art. 31 ust. 3 w związku z art. 41 ust. 1 oraz art. 2 i art. 42 ust. 1 Konstytucji RP. URL: <https://trybunal.gov.pl/s/sk-4713>
19. Stwierdzenie niezgodności art. 56 ustawy z dnia 10 września 1999 roku - Kodeks karny skarbowy z art. 42 w związku z art. 2 Konstytucji RP. Podmiot inicjujący postępowanie: Dorota G. SK 13/05. URL: <https://trybunal.gov.pl/sprawy-w-trybunale/art/2013-deklaracje-podatkowe>
20. Sankcja za uchylenie się przez właściciela lub posiadacza pojazdu od obowiązku wskazania, komu powierzył on ten pojazd do kierowania lub używania w czasie, w którym urządzenie rejestrujące ujawniło wykroczenie popełnione przez kierującego tym pojazdem. Podmiot inicjujący postępowanie: Prokurator Generalny. URL: <https://trybunal.gov.pl/s/k-313>
21. Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#n2>
22. Рішення Конституційного Суду України від 11 червня 2020 року № 7-р/2020 у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 375 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#n2>
23. Мусиченко О.М. Зрозумілість сучасного кримінального закону: монографія. Миколаїв : Ліон, 2021. 308 с.

МІЖНАРОДНА СИСТЕМА ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИКІВ

Статтю присвячено аналізу міжнародній протидії незаконному обігу наркотиків у світі. Була проаналізована проблема незаконного обігу наркотиків у світі та її подолання. Автори відзначають важливість міжнародного співробітництва у протидії незаконному обігу наркотиків, а також аналізують нормативно-правові акти, які регламентують дану проблему. Також автори статті наголошують на тому, що боротьба з незаконним обігом наркотиків у світі повинна бути комплексною та орієнтованою на запобігання наркотичної залежності, мінімізацію попиту на наркотики, а також на поліпшення умов життя людей.

Ключові слова: незаконний обіг наркотиків, кримінальна відповідальність, міжнародне співробітництво, Європейський Союз.

The article is devoted to the analysis of international counteraction to illegal drug trafficking in the world. The problem of illegal drug trafficking in the world and its submission was analyzed. The authors note the importance of international cooperation in combating illegal drug trafficking, and also analyze the legal acts that regulate this problem. The authors of the article also emphasize that the fight against illegal drug trafficking in the world should be comprehensive and focused on preventing drug addiction, minimizing the demand for drugs, and improving people's living conditions.

Key words: illegal drug trafficking, criminal liability, international cooperation, European Union.

Вступ. За шкалою міжнародних загроз незаконний обіг наркотиків поступається лише тероризму. Злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, носять складний і комплексний характер і є посяганням на кілька груп суспільних відносин.

Загалом проблему торгівлі наркотиками та легалізацію доходів, отриманих від торгівлі ними, можна побороти лише зусиллями всіх держав. Особливо цікавим є вивчення правових аспектів протидії незаконному обігу наркотиків у Європейському Союзі. В даний час співробітництво ЄС з третіми країнами регулюється розділом V Договору про Європейський Союз «Загальні положення щодо зовнішньої дії Союзу та спеціальні положення щодо спільної зовнішньої політики та політики безпеки» [1], а також частиною п'ятою Договору про функціонування Європейського Союзу «Зовнішні дії Європейського союзу» [2].

Основний зміст. Загалом у сфері співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами у сфері протидії незаконному обігу наркотиків можна виділити два рівні: загальний та спеціальний.

Механізм здійснення спільної співпраці передбачено ст. 217 ДФЄС, згідно з якою Союз може укласти з однією або декількома третіми країнами або міжнародними організаціями угоди про створення асоціації, що характеризується взаємними правами та обов'язками, спільними діями та особливими процедурами. Також відповідно до ст. 21 ДЄС, ЄС може укласти з третіми країнами угоди про партнерство, які також можуть бути віднесені до спільного механізму співробітництва.

Угода про асоціацію є універсальним інструментом встановлення співробітництва Європейського Союзу з третіми країнами практично у всіх найбільш значущих сферах суспільного життя, включаючи питання протидії незаконному обігу наркотиків. Так, наприклад, за Угодою про асоціацію ЄС та Єгипту 2004 р. сторони зобов'язуються співпрацювати з метою покращення політики та заходів щодо боротьби з незаконним обігом наркотичних та психотропних речовин, зниження попиту на зазначені кошти, здійснювати спільні операції.

Співпраця між Єгиптом та ЄС також має набувати форму обміну інформацією. Держави зобов'язуються створювати або розширювати соціальні, медичні та інформаційні центри для лікування та реабілітації наркоманів, запроваджувати проєкти у сфері дослідження профілактики, навчання та епідеміології, запроваджувати стандарти у сфері запобігання витокам прекурсорів та інших речовин, необхідних при виробництві наркотичних та психотропних засобів.

Більш детальною є Угода про асоціацію Європейського Союзу та Грузії. Так, відповідно до неї сторони угоди підтверджують, що найбільш серйозні кримінальні правопорушення, що викликають занепокоєння міжнародної спільноти, не повинні залишатися безкарними і безкарність за такі правопорушення повинна бути виключена шляхом введення заходів на національному та міжнародному рівнях, включаючи розгляд у Міжнародному кримінальному суді.

Сторони зобов'язуються координувати свої дії щодо запобігання організованій злочинній діяльності, зокрема торгівлі людьми, зброєю та наркотичними засобами. Особливо важливим є закріплене в Угоді зобов'язання Грузії та ЄС розвивати двостороннє, регіональне та міжнародне співробітництво між правоохоронними органами, включаючи розвиток співпраці з Європолем. Грузія та ЄС у межах своїх повноважень

та компетенції здійснюють співробітництво з метою забезпечення збалансованого та інтегрованого підходу до проблеми наркотиків.

Політика Грузії та ЄС має бути спрямована на формування інститутів щодо запобігання та боротьби з незаконним обігом наркотиків, скорочення постачання заборонених наркотиків, виходячи з мети зниження шкоди здоров'ю, так само як і скорочення витоків прекурсорів, необхідних для їх незаконного виробництва.

Примітно, що сторони зобов'язуються вживати спільні дії щодо протидії незаконному обігу наркотиків у рамках, окреслених відповідними міжнародними конвенціями та Стратегією Європейського Союзу щодо боротьби з наркотиками на 2013–2020 роки. Таким чином, Грузія, не будучи членом ЄС, бере на себе зобов'язання підкорятися документам, які є частиною правової системи ЄС. Відповідно до законодавства Грузії за правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, встановлюються досить суворі покарання. Так, за незаконне виготовлення, виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, їх аналогів, прекурсорів чи нових психотропних речовин встановлюється покарання як позбавлення волі терміном до 6 років (ст. 260 КК Грузії) [4].

Аналогічні умови щодо протидії незаконному обігу наркотиків включає і Угода про асоціацію Європейського Союзу з Україною [3]. Однак у Угоді нічого не йдеться про стратегію Європейського Союзу щодо боротьби з наркотичними засобами на 2013–2020 р. Також законодавство України передбачає більш суворе покарання за теж саме кримінальне правопорушення. Відповідно до ч. 1 ст. 307 ККУ, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів караються позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років (ст. 307 КК України) [5].

Угоди про асоціацію можуть бути як двосторонніми, приклади яких було розглянуто вище, так і багатосторонніми. У цьому випадку з одного боку виступає Європейський Союз, з іншого – певна кількість держав, які перебувають, як правило, в одному регіоні. Як приклад, можна навести угоду про асоціацію Європейського Союзу та Центральної Америки (Коста Ріка, Гондурас, Сальвадор, Панама, Нікарагуа, Гватемала). У частині протидії незаконному обігу наркотиків угода містить ті ж самі взаємні зобов'язання держав, як і у розглянутих вище країн.

Як механізми спеціальної співпраці Європейського Союзу з третіми країнами з питань протидії незаконному обігу наркотиків можна виділити угоди, що укладаються спеціалізованими органами та установами Європейського Союзу в цій галузі з уповноваженими органами третьої країни.

Насамперед йдеться про угоди, які укладаються Європейським поліцейським відомством (Європол) з третіми країнами. Європол уповноважений укладати два види угод із третіми країнами. Перший вид – Угода про оперативне та стратегічне співробітництво.

Основне призначення таких угод полягає у співпраці між Європолем та третьою країною з метою підтримки держав-членів Європейського Союзу та відповідної держави у галузі боротьби насамперед із тероризмом, організованою злочинністю та іншими формами серйозної злочинності, у тому числі незаконним обігом наркотиків, шляхом обміну інформацією.

Обмін інформацією включає, зокрема, обмін спеціальними знаннями, підготовку загальних звітів про ситуацію зі злочинністю, стратегічних прогнозів, обмін інформацією про порядок кримінального переслідування та методи запобігання злочинам, а також участь у спільних програмах з професійної підготовки фахівців.

Угода про оперативне та стратегічне співробітництво передбачає створення третьою державою спеціалізованого органу по взаємодії з Європолем у сфері обміну, зберігання та виключення інформації.

Загальна ж взаємодія здійснюється під керівництвом національних органів, уповноважених відповідно до національного законодавства на здійснення заходів щодо боротьби зі злочинністю.

Угода також передбачає зобов'язання держав проводити регулярні зустрічі Європолу та компетентних органів третьої держави з метою обговорення питань співробітництва та взаємодії.

Такі угоди укладені Європолем з такими країнами, як Україна, Албанія, Норвегія, США. Як зазначалося вище, предметом даних угод виступає порядок обміну інформацією з боротьби з серйозними злочинами, зокрема і з незаконним обігом наркотиків. Як і угоди про асоціацію Європейського Союзу із третіми країнами, вони є типовими [6].

Наступний вид угод, що укладається Європолем із третіми країнами – це Угода про співпрацю. Основна відмінність від угод про оперативне та стратегічне співробітництво полягає в тому, що вона не торкається питань обміну персональними даними. Такі угоди укладено з Туреччиною. За угодами Сторони взаємодіють у сфері запобігання, виявлення, припинення

та розслідування злочинів, зокрема, у правопорушеннях, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

Іншою спеціалізованою установою, уповноваженою відповідно до законодавства Європейського Союзу вступати у договірні відносини з третіми країнами, є Європейський моніторинговий центр з наркотиків та наркотичної залежності (далі ЄМЦННЗ). Найчастіше ЄМЦННЗ оформляє співробітництво з третіми країнами шляхом підписання меморандумів про взаєморозуміння.

Меморандум про взаєморозуміння між Європейським моніторинговим центром з наркотиків та наркотичної залежності є документом, що визначає найбільш загальні положення про співпрацю ЄМЦННЗ з третьою державою. Вважаємо, що основним призначенням меморандуму про взаєморозуміння є створення необхідних умов для майбутніх договірних відносин сторін. У меморандумі про взаєморозуміння сторони зазвичай узгоджують наміри вчинити певні дії в майбутньому. Як приклад, можна навести Меморандум про взаєморозуміння між ЄМЦННЗ та Міністерством охорони здоров'я України [7].

Вищезазначений меморандум закріплює основні аспекти співробітництва України та ЄМЦННЗ з питань, пов'язаних із наркотиками. Насамперед, сторони зобов'язуються співпрацювати у процесі збору, аналізу та поширення інформації, пов'язаної з наркотиками, на основі спільно розроблених ключових показників моніторингу наркотичної ситуації та систем оцінки. Зазначений меморандум передбачає організацію спільних зустрічей з питань, пов'язаних із наркотиками. Одним із найважливіших положень зазначеного меморандуму, на наш погляд, є зобов'язання України щороку надавати звіт та аналіз ЄМЦННЗ щодо ситуації, пов'язаної з наркотиками в Україні, а також будь-яку іншу необхідну інформацію. У свою чергу ЄМЦННЗ зобов'язується сприяти навчанню, обміну експертами та результатами наукових досліджень з проблем незаконного обігу наркотиків та моніторингу наркотичної ситуації, а також з інших питань, що становлять взаємний інтерес. Ще одним важливим положенням меморандуму є зобов'язання сторін створити механізм регулярного обміну інформацією щодо нових типів наркотиків та психотропних речовин, які з'являються в незаконному обігу, технологій їх виготовлення та вживання.

Висновки. У результаті аналізу відповідних нормативних актів, можна зробити висновок, що проблема протидії незаконному обігу наркотиків у

світі, залишається досить актуальною та потребує подальшого правового вдосконалення, а також стратегічних заходів на міжнародному рівні.

Використання комплексних підходів, залучення усіх сучасних країн та їх правоохоронних органів, а також громадськості до боротьби з цією нагальною проблемою, підвищення свідомості людей про шкідливі наслідки вживання наркотиків та ефективне використання ресурсів можуть допомогти зменшити масштаби цієї проблеми. Необхідно пам'ятати, що боротьба з незаконним обігом наркотиків – це довготривалий та неймовірно складний процес, який потребує постійного правового вдосконалення та оновлення стратегій та методів.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Договір про Європейський союз від 26.10.2012 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT> (дата звернення: 15.04.2023).
2. Договір про функціонування Європейського Союзу від 07.06.2016 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT> (дата звернення: 15.04.2023).
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони № 984_011 від 25.10.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 15.04.2023).
4. Кримінальний кодекс Грузії від 22.07.1999 року. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=247> (дата звернення: 15.04.2023).
5. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.04.2023).
6. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво № 984_001-16 від 12.07.2017 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text (дата звернення: 15.04.2023).
7. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством охорони здоров'я України та Європейським моніторинговим центром з наркотиків та наркотичної залежності (ЄМЦННЗ) № 984_001-10 від 28.01.2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-10#Text (дата звернення: 15.04.2023).

СУЧАСНИЙ СТАН КСЕНОФОБІЇ ЯК ФОНОВОГО ЯВИЩА КРИМІНАЛЬНОЇ ДЕЛІНКВЕНТНОСТІ

У статті мова йде про таке явище, як ксенофобія, під якою розуміється негативне ставлення і поведінка до людей і груп, що сприймаються як «іноземні» (наприклад, за походженням, культурою, мовою або релігією). Вказується, що ксенофобія спочатку фокусується на статусі іноземного громадянства, але посилює цю особливість імміграції з плином часу, приписуючи негативні характеристики, які можуть відчувати постраждалі протягом поколінь. Зокрема, у випадку «ворожості до іноземців» взагалі розуміють ксенофобію, оскільки не всі іноземці в цьому плані взагалі відкидаються, а лише ті, хто відрізняється важливими характеристиками і характеристиками від власної культури. Тому у дослідженні було приділено увагу аналізу ксенофобії як фонового явища, а також сучасним проявам ксенофобії та боротьби із нею на законодавчому рівні.

Ключові слова: фонові явища, ксенофобія, боротьба, законодавство, стереотип.

The article deals with such a phenomenon as xenophobia, which refers to a negative attitude and behavior towards people and groups perceived as "foreign" (for example, by origin, culture, language or religion). It is pointed out that xenophobia initially focuses on foreign citizenship status, but reinforces this feature of immigration over time, attributing negative characteristics that victims may experience over generations. In particular, in the case of "hostility to foreigners" they generally understand xenophobia, since not all foreigners are generally rejected in this regard, but only those who differ in important characteristics and characteristics from their own culture. Therefore, the study paid attention to the analysis of xenophobia as a background phenomenon, as well as to modern manifestations of xenophobia and the fight against it at the legislative level.

Keywords: background phenomena, xenophobia, struggle, legislation, stereotype.

Вступ. Ніщо у світі не з'являється і не зникає само по собі. Все у світі взаємопов'язано і злочинність не є винятком, оскільки вона є складовою частиною суспільства та різновидом соціальних явищ. Але завжди є причини, які зумовлюють виникнення певних явищ. Кримінологічна детермінація пояснює закономірний розвиток і взаємозв'язок суспільного буття із суспільною свідомістю через відносини між людьми, різні види діяльності, в тому числі злочинної [1, с. 48]. У цьому контексті слід загадати негативні явища, які існують паралельно зі злочинністю – фонові явища. Вони виражаються у формі соціальних відхилень від встановлених норм і цінностей, несуть загрозу дестабілізації суспільних відносин. Фонові для злочинності явища здійснюють системний негативний вплив на всі сфери суспільного життя, відносини між людьми, стан моральності й правопорядку у державі в цілому. Традиційно до фонових явищ відносять

пияцтво, наркотизм, соціальний паразитизм, проституцію, бродяжництво і безпритульність [2, с. 84].

Одне із вказаних фонових явищ – це ксенофобія (від грец. *xenos* – чужий, *fobos* – страх) – нав'язливий страх перед незнайомими особами [3, с. 15]. Тому актуальність нашої теми дослідження буде становити аналіз такого фонового явища як ксенофобія.

Основний зміст. Слід відмітити, що в політології поняття «ксенофобія» використовується для позначення недовіри і страху перед представниками інших етносів, національностей, релігій, культур [3, с. 15]. Загалом ксенофобія виражається в таких проявах: расизм у повсякденному житті; поширення расизму; посилення екстремізму; расистські інциденти в державних установах; використання нових технологій також використовується для поширення расизму [4].

Але, слід відмітити, що прояви ксенофобії включають в себе не тільки расистські та екстремістські погляди, ідеї, прояви. Можливо констатувати, що ксенофобія виступає є загальне, об'єднуюче явище до названих проявів у суспільстві.

Розрізняють дві основні форми ксенофобії. Перша спрямована на групу всередині суспільства, що вважається чужою та шкідливою для суспільства, наприклад, нові іммігранти, біженці, трудові мігранти, євреї, цигани. Об'єктом другої форми ксенофобії є головним чином культурні елементи, що вважаються чужими. Усі культури підпадають під чужоземний вплив, але культурна ксенофобія є часто вузьконаправленою на певні прояви такого впливу, наприклад, поширення нетрадиційної для даної країни релігії.

Слід наголосити, що расизм загалом розглядають як форму ксенофобії. Ксенофобія передбачає наявність віри в те, що об'єкт ворожості є чужим [5].

Отже, ксенофобія – це упереджене, негативне ставлення до людей (груп), засноване на тому, що вони сприймаються або описуються суспільством більшості як культурно чужі. Наприклад, українському просторі найбільш активними та агресивними вважаються ультраправі групи так званого руху «Біла Влада Скінхед Спектрум» (White Power – Skinhead Spektrum), українська філія світової екстремістської мережі «Кров і Честь» (Blood & Honour), воєнізована неонацистська секта «Світова Церква Творця Рутенія» (World Church of the Creator Ruthenia, WCOTC). Їх об'єднує загальна ідеологія расизму та націоналізму, принципом якої є

установлення переваги над особами інших рас та національностей [4; 6, с. 81].

Слід відмітити, що Київським міжнародним інститутом соціології було проведено опитування стосовно ставлення до біженців, внутрішньо-переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких інших категорій населення України упродовж 22 лютого – 6 березня 2023 року. Ставлення до внутрішньо переміщених осіб є цілком позитивним. Готові допустити їх в своє найближче оточення 53%, ще 42% погоджуються, що вони мають жити в Україні (разом 95%). Ксенофобне ставлення до них мають лише 5%. Ситуація з біженцями, російськомовними громадянами, та з тими, хто залишився на окупованій території – теж не викликає занепокоєння, ксенофобне ставлення до них мають не більше 14% населення України. Занепокоєння викликає ставлення до громадян України, які є росіянами за національністю, ксенофобне ставлення до них мають 36% населення [7].

Суспільна небезпека ксенофобії, як фонового явища, може виразитися у наступних характерних проявах: виключення, фізична атака, систематичне видворення аж до вбивства нібито чужинців [8]. Тому кримінальне законодавство для боротьби із радикальними ксенофобними напрямками містить ряд покарань за дії, що направлені на розпалювання ворожнечі, розбрату, дискримінації та ненависті серед населення. До таких можливо віднести: посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110); порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст. 161); пошкодження або знищення релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178); незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180); наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297); ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію (ст. 300) тощо.

У КК України виокремлено також кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи, мотивом яких є расова, національна чи релігійна нетерпимість. Зокрема, п. 14 ч. 2 ст. 115 – умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 121 – умисне тяжке тілесне ушкодження з мотивів расової, національної нетерпимості; ч. 2 ст. 122 –

умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 126 – побої й мордування з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 127 – катування з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 129 – погроза вбивством із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості [9, с. 127-128; 10].

Тобто, як ми бачимо, законодавець не тільки визнав цю проблему (ксенофобічну) на легальному рівні, але й передбачив цілий ряд заходів щодо запобігання шляхом встановлення відповідальності у Кримінальному кодексі України.

Слід відмітити, що особливий підхід законодавців до виокремлення правопорушень розглядуваної категорії закріплений також п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України, яким зазначено, що суд повинен визначати обставини, які обтяжують покарання за будь-який злочин, у тому числі таку обставину, як учинення вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності. Тобто, під час розслідування будь-якого правопорушення на стадії досудового й судового слідства необхідно вживати всі заходи для вивчення особи підозрюваного, встановлення та фіксації фактів, що вказують на специфічний мотив його дій – мотив нетерпимості до представників певної раси, нації або релігійної групи [9, с. 128].

Нами було проведено дослідження, на підставі аналізу статистичних даних Офісу Генерального прокурора. Предметом нашого дослідження стали правопорушення, учинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, вчинені терміном з січня по березень 2023 р. Із проведеного нами аналізу ми отримали, наступне: обліковано кримінальних правопорушень звітному періоді – 56, з яких особам вручено повідомлення про підозру – 19; місце-знаходження підозрюваного невідомо – 1; кримінальні правопорушення, за якими провадження направлені до суду відповідно до п.п. 2,3 ст. 283 Кримінального процесуального кодексу України – 12; направлено з обвинувальним актом – 12; усього кримінальні правопорушення у яких провадження закрито – 6, за п.п. 1, 2, 4-1, 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України – 6; кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення) – 43 [11].

Такий низький показник Позанич Т.А. обґрунтовує тим, що більшість злочинних проявів ксенофобії залишаються поза увагою та офіційною

статистикою правоохоронних органів. Це обумовлюється, наступними факторами.

По-перше, потерпілі – представники певних меншин, іноземці, які рідко повідомляють про злочини, вчинені на ґрунті нетерпимості, побоюючись дискримінації з боку представників поліції.

По-друге, слідчі стикаються із цілою низкою труднощів у розслідуванні зазначених злочинів, адже стрижнем процедури виступає доказування й детальне відображення в матеріалах кримінального провадження елемента суб'єктивної сторони злочину – спеціального мотиву нетерпимості підозрюваного до представників певної раси, національності чи релігійної групи [с. 164].

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного можливо прийти до наступних висновків. Ксенофобія, як фонове явище, упереджене, негативне ставлення до людей (груп), засноване на тому, що вони сприймаються або описуються суспільством більшості як культурно чужі.

Також в процесі проведеного дослідження було виявлено, що, загалом, на території України незначна кількість правопорушників притягається за протиправні прояви ксенофобії, адже серед зазначених видів правопорушень має високий рівень латентності. Хоча у правовій сфері приймаються певні спроби боротьби із правопорушеннями (наприклад, за допомогою Кримінального та Кримінально процесуального кодексу України), але цих заходів виявляється недостатньо.

Вбачається, що для протидії «стереотипним» настроям у населення доречним буде ввести заходи щодо поширення правосвідомості громадян шляхом підвищення освітнього рівня населення. Наразі, і не тільки серед молоді, популярними стали впровадження заходів неформальної освіти, тому доречно було б запровадити певні онлайн курси що торкалися б питань протидії із «ксенофобними» настроями серед населення.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Майданік С. В. Злочинність як суспільна проблема та шляхи її вирішення в Україні. *Вплив фонових явищ у механізмі детермінації злочинності*: матеріали Всеукр. студ. наук. конф., м. Харків, 4 листопада 2016 р. Харків: Право, 2016. С. 48-49.
2. Криминологія: Загальна та Особлива частини: підручник/ Голіна В.В. та ін. Харків: Право, 2014. 513 с.
3. Гринчак А.А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму: навч. посібник. Київ: ФОП Голембовська О. О., 2018. 248 с.
4. Krankheit oder gesellschaftliches Problem? Oderberg. URL: <http://surl.li/gjzuq>
5. Біла В.Е. Ксенофобія як інструмент дискримінації у сучасному суспільстві. Чернішівська громада Запорізької області. 2019. URL: <http://surl.li/gjzvb>.

6. Мартиненко О.А. Расизм та ксенофобія як нове фонове явище злочинності в Україні. *Вісник Харківського Національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 43. С. 80-83.
7. Паніотто В.І. Ставлення до біженців, внутрішньо-переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких інших категорій населення України. Київський міжнародний інститут соціології. 2023. URL: <http://surl.li/gjzvl>.
8. Fremdenfeindlichkeit. Brandenburgische Landeszentrale für politische Bildung. 2022. URL: <http://surl.li/gjzvo>.
9. Пазанич Т.А. Щодо проблем розслідування злочинів, які вчинюються на ґрунті расизму та ксенофобії, і шляхів їх подолання. *Visegrad journal on human rights*. 2016. №2. С. 125-129.
10. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25, Ст. 131.
11. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Офіс Генерального прокурора. 2023. URL: <http://surl.li/gjzvs>.
12. Пазанич Т.А. Про актуальність комплексного дослідження злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Підприємство, Господарство і Право*. 2016. №3. С. 162-166.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ВІКУ ЯК ОЗНАКИ СУБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНОМУ ТА ЗАРУБІЖНОМУ ЗАКОНОДАВСТВАХ

У статті розглядається досвід диференціації віку кримінальної відповідальності у системах права різних країн, аналізуються загальносвітові тенденції та підходи до визначення критеріїв віку суб'єкта кримінального правопорушення. У статті також аналізуються різні точки зору вчених-правників щодо визначення віку суб'єкта кримінального правопорушення. Крім того, вироблено пропозиції щодо внесення змін до Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, диференціація кримінальної відповідальності, вік настання кримінальної відповідальності, суб'єкт кримінального правопорушення, кримінальна відповідальність неповнолітніх.

The article examines the experience of differentiating the age of criminal responsibility in the legal systems of different countries, analyzes global trends and approaches to determining the criteria for the age of the subject of a criminal offense. The article also analyzes different points of view of legists regarding the determination of the age of the subject of a criminal offense. In addition, proposals were made to amend the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: criminal responsibility, differentiation of criminal responsibility, age of onset of criminal responsibility, subject of criminal offense, criminal responsibility of minors.

Вступ. Питання дослідження суб'єкта кримінального правопорушення в умовах розвитку сучасного українського суспільства та кримінального законодавства не втрачають актуальності, насамперед, тому що дана кримінально-правова категорія найбільш схильна до змін як у теорії, так і на практиці. Наслідуючи еволюцію кримінально-правової політики держави, кримінальний кодекс протягом останніх років є об'єктом масштабного реформування. На сьогоднішній день в науковій літературі широко обговорюється питання модифікації суб'єкта кримінально-правової відповідальності. Зважаючи на багатогранність проблеми визначення ознак суб'єкта кримінального правопорушення, до подібних досліджень традиційно залучаються не лише юристи, а й представники інших наукових напрямів: психології, соціології тощо [1, с. 34], оскільки без участі подібних фахівців неможливо вирішити певні завдання, пов'язані з такою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення як вік, адже він безпосередньо пов'язаний із змінами, що протікають на фізіологічному рівні людини, особливостями та рівнем сформованості її психіки, соціальним статусом.

Основний зміст. Перш за все, слід підкреслити, що кримінальний закон не містить спеціальної норми, що передбачає поняття віку, він лише вказує на вікові межі настання кримінальної відповідальності, якщо особа скоїла кримінальне правопорушення.

Дефініція суб'єкта кримінального правопорушення наводиться у частині першій статті 18 Кримінального кодексу України (далі КК України), згідно із якою це фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність. Отже, виходячи із смислового тлумачення Кримінального закону, впливає протилежне – особа, яка не досягла встановленого законом віку та яка вчинила протиправне діяння, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності та, таким чином, не є суб'єктом кримінального правопорушення.

Частина перша статті 22 КК України визначає вік, з якого особи підлягають кримінальній відповідальності – шістнадцять років. Частина друга цієї статті понижує цей вік до чотирнадцяти років за вчинення таких кримінальних правопорушень як умисне вбивство (статті 115-117), посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (статті 112, 348, 379, 400, 443), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121, частина третя статей 345, 346, 350, 377, 398), жорстоке поводження з тваринами (стаття 299), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (стаття 122, частина друга статей 345, 346, 350, 377, 398), диверсію (стаття 113), бандитизм (стаття 257), терористичний акт (стаття 258), захоплення заручників (статті 147 і 349), згвалтування (стаття 152), сексуальне насильство (стаття 153), крадіжку (стаття 185, частина перша статей 262, 308), грабіж (статті 186, 262, 308), розбій (стаття 187, частина третя статей 262, 308), вимагання (статті 189, 262, 308), умисне знищення або пошкодження майна (частина друга статей 194, 347, 352, 378, частини друга та третя статті 399), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (стаття 277), угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (стаття 278), незаконне заволодіння транспортним засобом (частини друга, третя статті 289), хуліганство (стаття 296) [2].

Проаналізувавши перелік діянь, зазначених у частині другій статті 22 КК України, можемо стверджувати, що відносна більшість із них є тяжкими та особливо тяжкими злочинами. Деякі інші кримінальні правопорушення, зазначені в переліку цієї статті, можливо й не становлять великої суспільної небезпеки, однак їх включення обумовлено поширеністю цих видів кримінальних правопорушень серед підлітків. Як показує судова практика, перелічені в частині 2 статті 22 КК України кримінальні правопорушення становлять основну частку у злочинності неповнолітніх (крадіжка, грабіж, розбій, незаконне заволодіння транспортним засобом, навмисне заподіяння шкоди здоров'ю тощо) [3, с. 21].

Звернімося до кримінально-правової доктрини задля визначення поняття віку. Так, у широкому значенні під віком розуміється календарний період, що минув від народження людини до будь-якого іншого хронологічного моменту її життя. У вузькому значенні – це календарний період психофізіологічного розвитку індивідуума, з яким пов'язані біологічні, соціальні, психологічні та правові наслідки для його юридичного статусу [4, с. 6].

Слід зазначити, що у законодавстві більшості країн немає єдиного розуміння поняття віку, а також того із впливом якого часу і якою мірою особа здатна усвідомлювати характер своїх протиправних дій, у зв'язку з чим вік кримінальної відповідальності у кожній країні не є однаковим. Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) вказують, що крайня межа такого віку не повинна бути занадто низькою. У коментарі до цього нормативно-правового акта пояснюється, що, незважаючи на історичні та культурні відмінності держав, до них застосовується сучасний універсальний підхід до встановлення мінімального віку кримінальної відповідальності, який полягає у визначенні можливості притягнення неповнолітнього через індивідуальні особливості його сприйняття та розуміння до відповідальності за явно антисуспільну поведінку. У разі коли вікова межа кримінальної відповідальності відсутня або встановлена на надто низькому рівні, поняття відповідальності стає безглуздом [5] .

Більшість розвинених країн, таких як Бельгія, Данія, США та Франція визначають настання віку повного «кримінального повноліття» у період з 16 до 18 років. Однак, у цих рамках законодавство різних країн має свої нюанси. Так, в Сполучених Штатах загальним віком кримінальної відповідальності, визначеним на федеральному рівні, вважається 16 років. У Примірному кримінальному кодексі США, який є основою законодавства

окремих штатів, зазначено, що якщо особа скоїла злочин, але не досягла 16 років, то вона не може бути засуджена у кримінальному порядку. Подібні справи належать до виключної юрисдикції ювенальних судів [6, с. 90]. Проте в окремих штатах за деякі тяжкі злочини вік суб'єкта може бути знижений. Наприклад, у штаті Нью-Йорк за вбивство другого ступеня особа буде підлягати кримінальній відповідальності з 13 років.

У кримінальному законодавстві Фінляндії, яке відрізняється високою стабільністю, зазначено, що кримінальна відповідальність настає з 16-річного віку, а до досягнення 15 років всі скоєні особою діяння не є кримінальними [7]. При цьому залишається питання щодо того, чи підлягає покаранню особа, яка вчинила кримінальне правопорушення між 15 та 16 роками.

У таких країнах як Австрія, Латвія та Республіка Корея загальний вік суб'єкта кримінального правопорушення визначено з 14 років. Схожа ситуація і в Німеччині, де особи, що вчинили кримінальне правопорушення до того, як їм виповнилося 14 років, згідно з параграфом 19 Кримінального кодексу цієї країни, вважаються неосудними [8], оскільки за чинною презумпцією вони ще не здатні усвідомлювати неправомірність свого діяння. Таке положення є також актуальним у Болгарії, де мінімальна межа віку суб'єкта злочину – 14 років, але тільки у разі, якщо суд встановить, що скоєне діяння було усвідомленим особою, що його вчинила.

У Великобританії існує певна суперечність у законодавстві щодо мінімального віку кримінальної відповідальності. Згідно із загальним правом цей поріг становить 10 років, але відповідно до закону «Про дітей та підлітків» 1969 року мінімальний вік становить вже 14 років. При цьому під неповнолітніми в англійському праві розуміються особи віком до 17 років [9, с. 68]. Цікавим також є той факт, що до 1933 року мінімальний вік, з якого наставала кримінальна відповідальність, у Сполученому Королівстві становив тільки 7 років. Такий же рубіж досі зберігається в Ірландії, де нарівні із законами, прийнятими парламентом незалежної держави після 1922 продовжують діяти норми англійського права (1801-1922 pp.) і кримінальна відповідальність також настає з 7 років [10, с. 105].

Заслуговує на увагу також позиція законодавця Грузії, який встановив у Загальній частині свого Кримінального кодексу єдиний загальний вік настання кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення – 14 років. Однак, у 2007 році загальний вік настання кримінальної відповідальності ним було зменшено аж до 12 років через зростання злочинності серед грузинських підлітків. При цьому, Загальна частина

Кримінального кодексу Грузії не диференціювала вік кримінальної відповідальності, тобто практично за всі діяння (окрім зазначених у Особливої частини КК, за які встановлювався підвищений вік кримінальної відповідальності) наступала відповідальність з 12 років. Проте за два роки законодавець знову підняв загальний вік настання кримінальної відповідальності до 14 років. За словами Головного прокурора Грузії Муртаза Зоделава, посилення норм Кримінального кодексу за два роки принесло позитивні результати – підліткова злочинність, за його словами, знизилася, що стало основою для лібералізації законодавства [11].

Аналізуючи підходи зарубіжного кримінального законодавства щодо визначення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, зазначимо, що під впливом негативного розвитку злочинності неповнолітніх в останнє десятиліття у законодавстві та практиці багатьох країн намітився відхід від захисної, заступницької концепції. Процес визначення мінімального віку кримінальної відповідальності підпорядкований меті зміцнення громадської безпеки, у зв'язку з чим простежується посилення караності за скоєння тяжких та особливо тяжких злочинів, а також організованих форм злочинної діяльності.

Однак, необхідним є суворе дотримування принципів захисту законних прав осіб, що підлягають кримінальній відповідальності задля забезпечення стабільності і безпеки суспільства. З урахуванням викладеного, мінімальний вік кримінальної відповідальності не повинен закріплюватися на низькому рівні вікового розвитку особистості. Керівним принципом у цьому питанні можна вважати мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, згідно з якими універсальним критерієм вікової здатності особи до винної відповідальності є її емоційна, духовна та інтелектуальна зрілість [5].

Слід також зупинитись на досить поширеній серед вчених концепції зниження віку кримінальної відповідальності. Її прибічники доводять свою позицію таким аргументом: «Виходить, що законодавець хіба що безапеляційно встановив нижній віковий поріг кримінальної відповідальності попри всі періоди існування держави, забуваючи у тому, що вік, з поміж інших ознак суб'єкта кримінального правопорушення, є найдинамічнішим і мінливим, як з погляду удосконалення кримінального законодавства, так і з погляду уточнення нижніх вікових меж кримінальної відповідальності у сучасних умовах боротьби зі злочинністю» [7, с. 28].

Слід зазначити, що проєкт нового КК України пропонує понизити вік суб'єкта кримінального правопорушення до п'ятнадцятирічного віку, однак

окремими статтями Особливої частини цього Кодексу може бути визначений більш високий вік, по досягненні якого особа є суб'єктом кримінального правопорушення [12]. Однак, чи будуть прийняті законодавцем такі новели кримінального законодавства – питання часу.

Доцільним буде наголосити на тому, що встановлений у Кримінальному кодексі загальний вік настання кримінальної відповідальності – шістнадцять років не є абсолютним. У диспозиції деяких статей Особливої частини КК України відстежується підвищення віку настання кримінальної відповідальності. Наприклад, із приписів статті 304 КК України, розуміємо, що за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність до кримінальної відповідальності може бути притягнута лише особа, яка є повнолітньою, тобто, яка досягла вісімнадцятирічного віку.

Наостанок зазначимо, що максимальний вік притягнення до кримінальної відповідальності, на відміну від мінімального, в кримінальному законі є невизначеним. На сьогоднішній день законодавець диференціює кримінальну відповідальність за рахунок встановлення максимального віку осіб похилого віку лише при призначенні таких видів покарання як громадські роботи та довічне позбавлення волі (частина третя статті 56, частина друга статті 64 КК України). Таким чином, навіть дуже стара особа (за умови її осудності) у разі скоєння кримінального правопорушення буде підлягати кримінальній відповідальності. У існуючій редакції статті 66 КК України серед переліку обставин, які пом'якшують покарання немає похилого віку. Однак, відповідно до частини другої цієї статті, при призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в частині першій цієї статті. Отже, похилий вік обвинуваченої особи може враховуватися при індивідуалізації покарання суддею, однак вважаємо, що доцільним буде внести зміни у чинний кримінальний закон і доповнити частину першу статті 66 Кримінального кодексу України обставиною – вчинення кримінального правопорушення особою, що досягла пенсійного віку задля запобігання суддівського свавілля та порушення принципу справедливості як основоположного принципу кримінального права.

Висновки. Отже, вивчення різних аспектів віку як ознаки суб'єкта кримінального правопорушення має важливе значення для розвитку теорії кримінального права та правозастосовної практики будь-якої країни. Однак, крім правового питання, ефективна диференціація віку у кримінальному законодавстві має велику соціальну значущість, оскільки торкається проблеми прав особистості.

Підсумовуючи вищесказане, робимо також висновок, що мінімальний вік кримінальної відповідальності не повинен закріплюватися на низькому рівні вікового розвитку особистості, а натомість максимальний вік має бути врахованим законодавцем при призначенні покарання задля дотримання справедливого підходу до осіб різних вікових категорій, одночасно забезпечуючи захист їх прав та законних інтересів, тим самим сприяючи вирішенню завдань гуманізації суспільства загалом.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Байбарін А. А. Кримінально-правова диференціація віку: монографія. - М.: Вища школа, 2009. - 252 с.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. 2001. №25-26. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Т. Бугаєць, Д. Кобзін, Б. Неткова, М. Пашко, О. Чорноусов, С. Щербань/ за заг. ред. О. Калашник. Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, в Україні: звіт за результатами дослідження. КИЇВ, 2023. 107 с.
4. Спасенніков Б. А., Попов В. В. Кримінально-правове значення відставання в психічному розвитку, не пов'язаного з психічним розладом («вікова неосудність») // *Пенітенціарна наука*. 2010. Т. 9. С. 4-10.
5. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (Прийняті 29.11.1985 р. Резолюцією 40/33 на 96-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН).
6. Примірний кримінальний кодекс (США). Офіційний проект Інституту американського права: переклад з англійської / за ред. Б. С. Никіфорова. М: Прогрес, 1969. 303 с.
7. Павлов В. Г. Вибрані праці. М.: Юридичний центр-Прес, 2013 // Електронна бібліотека "Iknigi.net". URL: <https://iknigi.net>.
8. Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччини / за ред. Д. А. Шестакова. - М.: Юридичний центр-Прес, 2003. 330 с.
9. Баришнікова К. Г. Вік кримінальної відповідальності у зарубіжних країнах // *Academy*. 2017. № 4 (19). С. 68-69.
10. Воронцова С. В. Кримінальна відповідальність неповнолітніх згідно із законодавством Англії // *Академічний вісник*. 2013. № 10. С. 104-106.
11. Харь І. О. Компаративістське дослідження мінімального віку суб'єкта кримінальної відповідальності за УК України та кримінального законодавства деяких зарубіжних держав / І. О. Харь // *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветіка, 2020. Т. 3. С. 145-147.
12. Текст проекту нового Кримінального кодексу України [Електронний ресурс]. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code>.

ЗАХИСТ ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ У СВІТЛІ НАБЛИЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС: ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано положення чинного Кримінального процесуального кодексу України щодо прав потерпілих в кримінальному процесі у світлі Директиви ЄС 2012/29/EU, що встановлює мінімальні стандарти прав, підтримки і захисту жертв злочинів. Особлива увага приділяється проблематиці прав потерпілих від міжнародних злочинів. Розглядаються також особливості прав потерпілих у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Ключові слова: потерпілий, потерпілий в кримінальному процесі, жертва злочину, міжнародні злочини, Директива 2012/29/EU.

The article analyzes the provisions of the current Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the rights of victims in criminal proceedings in the light of Directive EC 2012/29/EU, which establishes minimum standards of rights, support and protection of victims of crimes. Special attention is paid to the issue of the rights of victims of international crimes. The peculiarities of the rights of victims in criminal proceedings under martial law are also considered.

Key words: victim, victim in criminal proceedings, victim of a crime, international crimes, Directive 2012/29/EU.

Вступ. Триває кровопролитна війна, розв'язана російською федерацією. Представники держави-агресора вбивають та тероризують мирне населення, знищують цілі міста та селища, завдають масштабних руйнувань цивільній інфраструктурі та вдаються до інших численних заборонених засобів та методів ведення війни.

За інформацією Офісу Генерального прокурора України, станом на 21.04.2023 порушено понад 81743 справи про вчинення міжнародних злочинів на території України, зокрема за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», ст. 437 КК України «Планування, підготовка або розв'язання та ведення агресивної війни», ст. 436 «Пропаганда війни», ст. 442 «Геноцид» тощо. Крім того, 150 особам пред'явлено обвинувачення у вчиненні міжнародних злочинів і щодо 30-тьох осіб винесено обвинувальні вироки судами України [1].

За даними Верховного комісара ООН з прав людини, станом на 10.04.2023 загинуло понад 22 734 цивільних осіб [2]. За офіційною інформацією правоохоронних установ України, щонайменше 470 дітей загинуло, понад 949 – поранено, 410 – пропали без вісти, 19393 – примусово депортовано до російської федерації. При цьому реальні цифри потерпілих

є значно вищими [3]. На практиці в багатьох випадках потерпілі особи, яким вдалося врятуватися, не бажають звертатися до правоохоронних органів України із заявами про вчинення щодо них кримінального правопорушення через тяжку психологічну травму та небажання згадувати пережиті події.

Відтак ключовим напрямком сучасної політики України у сфері кримінального судочинства в умовах повномасштабної військової агресії є створення належного правового та організаційного механізму забезпечення захисту потерпілих від злочинів осіб та забезпечення належного покарання усіх, хто вчинив кримінально карані суспільно небезпечні діяння в умовах нових викликів і загроз.

Основний зміст. Упродовж останніх десятиліть розвиток кримінально-процесуального законодавства України зосереджувалося на зміцненні правових гарантій затриманих, підозрюваних та обвинувачених осіб у світлі імплементації міжнародних зобов'язань України, передусім виконання зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і фундаментальних свобод 1950 р. та врахування практики Європейського Суду з прав людини. Фокус уваги щодо необхідності запровадження додаткових гарантій для потерпілих від злочинів, передусім міжнародних злочинів, змінився під впливом двох подій, які почалася майже одночасно: 1) через повномасштабну війну проти України, яка принесла тисячі жертв; 2) у зв'язку з поданням Україною заяви на вступ до ЄС 28.02.2022. Останній чинник пов'язаний із необхідністю проведення комплексного скрінінгу національного законодавства у світлі аспис Європейського Союзу, зокрема Директиви 2012/29/EU [4] – найважливішого правового інструменту ЄС, що встановлює мінімальні стандарти прав потерпілих від злочинів осіб та організаційно-правових механізмів, що мають бути забезпечені усіма державами-членами.

Утім проблематика захисту потерпілих від злочинів перебувала у центрі уваги українських вчених у галузі кримінального права, кримінально-процесуального права та кримінології, зокрема, віктимології, а також науковців, які присвятили свої роботи проблематиці міжнародного кримінального права. Зокрема, варто виділити С. Абламського, В. Голіну, Б. Головкина, О. Капліну, Т. Короткого, Є. Кривина, Д. Лютюка, А. Орлеан, Т. Павлюковця, М. Сенаторова, О. Сенаторову, В. Тулякова, Н. Хендель, В. Христенко, В. Човгана та інших. При цьому в умовах війни проти України суттєво змінилася криміногенна ситуація і структура злочинності, виникли нові виклики щодо розслідування міжнародних злочинів та збору доказів, а також суттєво підвищилася необхідність захисту постраждалих, число яких

невпинно зростає. Все це ставить перед науковцями нові завдання у визначенні найбільш оптимальних правових підходів, у тому числі щодо забезпечення прав потерпілих, на фоні російської агресії.

Чинне законодавство України передбачає правову основу захисту потерпілих, у тому числі від міжнародних злочинів. Так, КК України 2001 р. містить перелік міжнародних правопорушень, за які застосовується кримінальна відповідальність. Розділ XX визначає кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. КПК України 2012 р. визначає порядок кримінального провадження на території України та, зокрема, особливості процесуального становища потерпілої від злочину особи у кримінальному процесі. При цьому важливо зауважити, що КПК України не передбачає окремих порядок кримінального провадження щодо міжнародних злочинів. Відтак застосовується єдиний підхід щодо розгляду справ щодо вчинення як міжнародних злочинів, так і тих, що не є міжнародними.

Варто зазначити також, що законодавець України застосовує різні підходи щодо змісту поняття «потерпілий» у КК України та КПК України. Так, поняття «потерпілий» використовується у КК України у більш широкому значенні, ніж у процесуальному законодавстві. Загальна та Особлива частини КК України у низці статей (ст. ст. 37, 38, 43, 116, 121, 122, 123, 126, 149 ті ін.) містять прямі посилання на поняття «потерпілий», однак нормативно це поняття не визначено у Кодексі. Натомість КПК України оперує поняттям «потерпілий» у зв'язці із поняттям «потерпілий в кримінальному провадженні», надає його дефініцію у ч. 1 ст. 55, і пов'язує його зміст із офіційно визнаним процесуальним статусом особи в кримінальному процесі. Отже, не кожен потерпілий від злочину є потерпілим у кримінальному провадженні.

Цю відмінність між поняттям «потерпілий» в КК і КПК досить чітко описує М. Сенаторов. Зокрема, на підставі системного аналізу КК України він робить висновок, що у рамках кримінального законодавства потерпілим від злочину варто розглядати «соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому), благу, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої» [5, с. 60].

Варто також звернути увагу, що поняття «жертва злочину» не використовується в КК України та КПК України, а є категорією віктимології. Сутність цієї категорії до сих пір залишається предметом

тривалих спорів у науці. Так, одні науковці, зокрема В. Туляков [6, с. 34], жертвою злочину розглядають будь-якого соціального суб'єкта, якому злочином заподіяна шкода. Інші ж доводять, що жертвою варто розглядати лише особу, якій злочином безпосередньо заподіяна шкода [Див.: 7, с. 30]. При цьому пануючою у вітчизняній віктимології точкою зору є така, згідно з якою під жертвою злочину слід розуміти потерпілу від злочину фізичну особу незалежно від того, чи визнана вона такою у кримінально-процесуальному порядку і чи оцінює себе такою суб'єктивно [8, с. 73].

Важливо також звернутися до підходу Європейського Союзу. Принагідно зазначимо, що визначення потерпілого в кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 55 КПК України повністю узгоджується з визначенням поняття «жертва» (англ. victim) у Директиві 2012/29/EU, що визначає мінімальні стандарти прав, підтримки та захисту жертв злочинів, від 25.10.2012 (Далі – Директива 2012/29/EU). Зокрема, у пп. і п. а ч. 1 надається визначення поняття «жертва» – фізична особа, якій завдано шкоду, включаючи фізичну, психічну, емоційну або шкоду у формі економічних втрат, яка прямо завдана злочином. З цього визначення можемо зробити висновок, що поняття потерпілого, що наводиться в ч. 1 ст. 55 КПК України є ширшим за своїм змістом, оскільки охоплює також юридичних осіб та адміністраторів за випуском облігацій відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки».

За пп. ii п. а ч. 1 Директиви 2012/29/EU до жертв також належить член сім'ї особи, смерть якої стала прямим наслідком кримінального злочину і який зазнав шкоди у результаті смерті цієї особи. Членами сім'ї вважаються подружжя, особа, яка перебувала в тісних відносинах з жертвою злочину, вела спільне господарство на стабільній та безперервній основі, а також родичі по прямій лінії, брати, сестри, утриманці потерпілого. При цьому, як зазначається у ч. 2 ст. 1 Директиви 2012/29/EU держави-члени можуть запроваджувати обмеження щодо кількості осіб, які можуть визнаватися членами сім'ї жертви злочину, а також встановлювати пріоритет у визнанні жертвою злочину. У цьому контексті КПК України повністю узгоджується з підходом Європейського Союзу. Зокрема, за п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України налічує 19 категорій осіб, які можуть розглядатися як члени сім'ї. Цей перелік є вичерпним, однак пріоритетність у визначенні права на участь у процесі не встановлена у чинному законодавстві. Відповідно до ч. 6 КПК України потерпілими можуть бути визнані кілька осіб. Більше того, КПК України передбачає можливість визнати статус потерпілого за членом сім'ї

особи, яка перебуває в стані, що унеможлиблює подання нею відповідної заяви.

Як зазначалося нами раніше, що КПК України не визначає спеціальний порядок кримінального провадження щодо міжнародних злочинів. Для того, щоб набути статус потерпілого у кримінальному процесі, якому завдано шкоду у зв'язку із вчиненням злочинів у зв'язку із агресією РФ, особа або її законний представник повинні подати заяву про вчинення щодо неї злочину, як і у випадку вчинення будь-яких інших кримінальних правопорушень.

Положення КПК України визначають перелік прав та обов'язків потерпілого в кримінальному провадженні. Відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. При цьому Директива 2012/29/EU дещо ширше регулює правовідносини, що стосуються жертв злочинів, і охоплює як перелік прав потерпілих осіб, що мають бути гарантовані як безпосередньо під час кримінального провадження, так і покладає на держав-членів низку організаційно-правових зобов'язань.

Зокрема, Директива 2012/29/EU визначає зобов'язання держав-членів щодо надання належної інформаційної підтримки жертвам злочинів. Зокрема, йдеться про «право розуміти та бути зрозумілим» (ст. 3), право на інформацію, починаючи з першого контакту з компетентними органами (ст. 4), права жертви під час подання скарги (ст. 5), право отримувати інформацію щодо своєї справи (ст. 6), право на усний і письмовий переклад (ст. 7). Окремим блоком прав за Директивою 2012/29/EU є права в кримінальному процесі, зокрема, право бути почутим (ст. 10), права у разі зняття обвинувачення (ст. 11), права у разі надання послуг із відновного правосуддя (ст. 12), право на правову допомогу (ст. 13), право на відшкодування витрат (ст. 14), право на повернення власності (ст. 15), право на компенсацію шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, особою, визнаною винною у вчиненні злочину (ст. 16).

Вивчення змісту положень КПК України у частині прав потерпілих від злочину у світлі положень Директиви 2012/29/EU дозволяє дійти висновку про те, що в цілому мінімальні стандарти ЄС в цілому враховані у кримінально-процесуальному законодавстві України. При цьому недостатньо врегульованим у світлі вимог аналізованої Директиви є питання щодо відновного судочинства. Чинний КПК України (ст. ст. 468-

474) лише в загальному регулює питання про можливість укладання угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, детально не розкриваючи, як така угода має бути досягнута, не визначає специфіки залучення посередника (медіатора), його статусу у регулюванні справи. Чинний на сьогодні Закон України «Про медіацію» 2021 р. [9] поширює свою дію на регулювання кримінальних проваджень з метою примирення потерпілого з підозрюваним чи обвинуваченим (ст. 3), однак не містить норм, пов'язаних із особливістю залучення медіатора у кримінальні справи, не передбачає спеціальних вимог, яким має відповідати медіатор для участі в таких справах.

Досить дискусійними у світлі Директиви 2012/29/EU є окремі положення КПК, що стосуються гарантій забезпечення прав потерпілих від злочину під час досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану (Розділ IX-1). Відповідно до ч. 3 ст. 7 КПК України зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених Розділом IX-1 цього Кодексу.

Так, відповідно до ч. 11 ст. 615 КПК України показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. У зв'язку з цим виникає питання про визначення доступних засобів відеофіксації та належного їхнього використання. Дискусійним також є положення ч. 12 ст. 615 КПК України, за яким «дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь перекладача для перекладу пояснень, показань або документів потерпілого за першої можливості. За наявності обставин, що унеможливають участь перекладача у кримінальному провадженні, дізнавач, слідчий, прокурор має право особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє потерпілий».

Крім того, Директива 2012/29/EU окремо виділяє права, пов'язані із необхідністю забезпечення права на захист, аби особа не зазнала повторної віктимізації: право на захист (ст. 18); право уникнути контакту між жертвою та підозрюваним і обвинуваченим (ст. 19); право на захист під час кримінального розслідування (ст. 20), а також право на захист приватності (ст. 21). У зв'язку з цим зазначимо, що, на нашу думку, у КПК України немає

достатніх гарантій щодо забезпечення захисту потерпілих від злочинів від повторної віктимізації, як це вимагається ст. 18 Директиви 2012/29/EU, зокрема необхідно посилити фізичний захист жертв злочинів.

Особлива увага у Директиві 2012/29/EU приділяється особливо вразливим жертвам (ст. ст. 22-24). Зокрема, передбачаються додаткові гарантії забезпечення прав дитини. У зв'язку з цим зазначимо, що КПК України також містить низку процесуальних гарантій потерпілим, які є неповнолітніми, зокрема, під час проведення допиту (ст. ст. 224, 226, 232, 354 КПК), слідчих дій (ст. 227 КПК України). Крім того, окрема глава – Глава 38 КПК України присвячена проблематиці кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

Варто також звернути увагу, що Директива 2012/29/EU покладає на держав-членів зобов'язання запровадити мінімальні гарантії захисту прав інших вразливих категорій осіб. При цьому вимагає від компетентних національних органів забезпечувати індивідуальні потреби жертв злочинів, виходячи, серед іншого, з персональних характеристик жертви злочину, виду та природи злочину, наслідків вчиненого злочину (ч. 2 ст. 22 Директиви). Щодо цього українське законодавство передбачає лише окреме регулювання. Зокрема, йдеться про потерпілих від злочинів, пов'язаних з домашнім насильством (ч. 6 ст. 194 КПК України) та злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування (ст. 224 КПК).

Зазначимо, що в умовах повномасштабної війни набуває особливої актуальності необхідність врахування потреб потерпілих осіб, що є жертвами міжнародних злочинів. У зв'язку з цим важливе значення має Стратегія забезпечення підходу, орієнтованого на постраждалих та свідків, для ведення справ щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, представлена Офісом Генерального Прокурора України 14.10.2022 [10]. Зокрема, цією Стратегією передбачено створення підрозділів, що опікуватимуться підтримкою потерпілих, у рамках органів прокуратури. Крім того, неабиякої актуальності для зміцнення гарантій захисту жертв грубих порушень прав людини має представлена нещодавно Концепція реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів, затверджена Наказом Генерального прокурора від 11.04.2023 [11].

Висновки. Чинне законодавство України передбачає правову основу захисту потерпілих, у тому числі від міжнародних злочинів у рамках

кримінального та кримінально-процесуального законів. При цьому в умовах повномасштабної військової агресії та безпрецедентної кількості злочинів, що вчиняються на території України, а також в умовах дії воєнного стану, пріоритетного значення набувають питання підвищення ефективності забезпечення і захисту прав потерпілих. Одним з інструментів розвитку законодавства України у цьому напрямку можуть стати підходи, визначені в законодавчих актах ЄС, передусім Директиві 2012/29/EU.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Офіс Генерального прокурора. Офіційний сайт. Режим доступу: <https://www.gp.gov.ua/>
2. Ukraine: civilian casualty update 10 April 2023 / Office of the High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/04/ukraine-civilian-casualty-update-10-april-2023>
3. Діти війни: 24 лютого 2022 – 21 квітня 2023. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/>
4. Directive 2012/29/EU of 25.10.2012 of establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:315:0057:0073:EN:PDF>
5. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За наук. ред. д.ю.н., проф. В. І. Борисова. Х.: Право, 2006. 208 с.
6. Туляков В. А. Учение о жертве преступления: социальные и правовые основы: Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одесса, 2001. 484 с.
7. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні : монографія / За заг. ред. проф. О. О. Юхна. Харків : Панов, 2015. 240 с.
8. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.
9. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#top>
10. Захист та підтримка – Андрій Костін презентував Стратегію розслідування злочинів сексуального насильства під час війни на засіданні урядової Комісії, 11.11.2022. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/zaxist-ta-pidtrimka-andrii-kostin-prezentuvav-strategiyu-rozsliduvannya-zlociniv-seksualnogo-nasilstva-pid-cas-viini-na-zasidanni-uryadovoyi-komisiyi>
11. Концепція реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів: затверджена Наказом Генерального прокурора від 11.04.2023 № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0103905-23#top>

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розкрито поняття та ознаки корисливо-насильницької майнової злочинності. Визначено причини та умови корисливої насильницької злочинності. Досліджено роль жертви в корисливій насильницькій злочинності, запропонована відповідна типологія жертв. Запропоновано загальні та спеціальні віктимологічні заходи запобігання зазначеному виду злочинів, а також здійснено аналіз індивідуальних заходів запобігання та протидії корисливим насильницьким злочинам на тимчасово окупованих територіях.

Ключові слова: *корисливо-насильницька злочинність, корисливий мотив, насильницький спосіб вчинення, напрямки віктимологічної профілактики.*

The article reveals the concepts and signs of property-related and violent crimes. The causes and conditions of self-interested violent crime are determined. The role of the victim in self-serving violent crime against property is explored, a relevant typology of victims is proposed. General and special victimological measures to prevent this type of crime are proposed, as well as an analysis of individual measures to prevent and counter self-interested violent crimes in the temporarily occupied territories.

Keywords: *property self-interested and violent crime, self-interested motive, violent method of committing, directions of victimological prevention.*

Вступ. Корисливо-насильницька злочинність є одним з її видів, яка проявляється в сукупності корисливо-насильницьких злочинів, що становлять одну з найнебезпечніших груп злочинних діянь, адже вирізняються високим рівнем суспільної небезпеки та подвійним характером завданої шкоди – життю та здоров'ю, а також матеріальним благам. Серед них найбільш розповсюдженими є грабежі, поєднані з насильством або погрозою його застосування, а також розбої та вимагання. Історична мінливість як ознака будь-якого виду злочинності сьогодні, в період війни, обумовлює більш негативний відтінок саме корисливо-насильницької злочинності, що пояснюється декількома факторами: наданий на початку повномасштабного вторгнення доступ до зброї великій кількості добровольців, і як наслідок – можливість не цільового її використання, а також погіршення психічного стану населення. У такій ситуації держава повинна діяти рішуче і вживати заходів, які мають суттєво знизити рівень вчинення такого виду злочинності.

Роль жертви в механізмі вчинення корисливо-насильницьких злочинів є досить суттєвою, тому неабиякого значення в сучасних умовах набуває віктимологічна профілактика. Але віктимологічний аспект й досі залишається недостатньо дослідженим, бо частіше за все жертвам приділяється увага лише в межах процесуального статусу потерпілого, що не є правильним, саме цим і зумовлена актуальність даного дослідження.

Різні аспекти віктимологічної профілактики неодноразово досліджувалося кримінологами, такими як: Голіна В.В., Головкін Б.М., Гуляков В.А., Ізовіта А.М., Остроглядів О.І., Сметаніна Н.В., Туляков В.О., Чайка І.М. та інші. Водночас питання віктимологічної профілактики корисливо-насильницької злочинності актуалізується в умовах війни, коли ознаки «жертви війни» посилюють її віктимізацію до різних видів кримінальних правопорушень [7, с. 377], зокрема і корисливо-насильницьких злочинів.

Основний зміст. У межах кримінологічної науки однозначно не сформовано визначення поняття «корисливо-насильницька злочинність». Однозначно, більшість кримінологів виокремлюють такий вид як «корислива кримінальна протиправність» (зауважимо, що з огляду на термінологічні зміни кримінального закону, вживаємо термін «кримінальна протиправність» в кримінологічному розумінні як соціальне явище, що проявляється в сукупності певного виду кримінальних правопорушень, якщо ж мова йде про більш небезпечне явище, що охоплює собою сукупність саме злочинів, вживаємо термін «злочинність»). Водночас, є спроби класифікувати корисливу кримінальну протиправність, притому підходи до такої класифікації досить різні. Досить поширеним підходом в кримінологічній науці є виокремлення загальнокримінальної корисливої кримінальної протиправності, не поєднаної з насильством, та корисливо-насильницької злочинності [6; 8]. Перший термін вживається в досить широкому розумінні – до цього виду відносять не лише кримінальні правопорушення, передбачені розділом VI «Кримінальні правопорушення проти власності», але й ті, домінуючим мотивом яких є корисливий мотив – передбачені ст. 278, ст. 289, ч. 2 ст. 176, п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України та ін. Оскільки другий зазначений вид – корисливо-насильницьку злочинність – розуміють теж досить широко, а саме як «антисоціальне явище відносно масового насильницького збагачення, що проявляється у вчиненні корисливих злочинів, поєднаних із застосуванням чи погрозою застосування насильства» [2, с.19], елементами якого є подвійна мотивація – корисливе цілепокладання та насильницьке ціледосягнення, слід виділити

корисливо-насильницьку майнову та корисливо-насильницьку немайнову злочинність. З огляду на зазначене вважаємо необхідним вживати в роботі вужчий термін, а саме термін «корисливо-насильницька майнова злочинність», що охоплює лише групу тих посягань, які є «предметними», і це ті злочини, які передбачені Розділом VI КК України.

Отже, корисливо-насильницька майнова злочинність – це історично мінливий феномен суспільства, який реалізується в системі суспільно-небезпечних діянь, які посягають на відносини власності, а також життя та здоров'я людини, передбачені розділом VI кримінального закону.

Враховуючи те, що зазначений вид злочинності реалізовується в системі суспільно-небезпечних діянь, які посягають на найцінніші блага нашої держави, вважаємо доцільним сформулювати дефініцію «корисливо-насильницьких злочинів проти власності», під якою варто розуміти групу протиправних, винних, кримінально караних діянь, що становлять підвищену суспільну небезпечність у зв'язку з тим, що посягають на відносини власності, тобто найважливішу складову державної економіки, а також додатково завдають шкоду фізичному та психічному здоров'ю людині – найвищій соціальній цінності, шляхом протиправного впливу на неї, з метою отримати матеріальну вигоду в результаті збагачення.

Для того, щоб визначити детермінанти майнової корисливо-насильницької злочинності, потрібно враховувати умови сучасності, а саме воєнний стан, який триває з початку повномасштабного російського вторгнення в Україну. Відповідно до положень ст. 8 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану», до заходів правового режиму, зокрема, належать:

1) введення комендантської години (заборона перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень);

2) встановлення (посилення) охорони об'єктів встановлювати (посилення) охорони об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і введення особливого режиму їх роботи [9].

Як зауважує Семенишин М.О., детермінанти корисливо-насильницьких злочинів, що посягають на власність, за масштабом дії можна поділити на три рівні:

1) макрорівень (у соціумі в цілому) – це ті суспільні явища і процеси, які сприяють майновій корисливій злочинності та походять від загальних причин й умов злочинності в межах країни;

2) мікрорівень (в окремих соціальних спільнотах) – детермінанти, характерні для окремих видів злочинів: грабежів, розбоїв, вимагань і т.д.,

що були скоєні в суспільстві та є поштовхом для вчинення інших протиправних діянь;

3) особистісний рівень (окремих особистостей) – причини й умови, які породжують злочинну поведінку у певних осіб [11, с.164].

Враховуючи, що на сьогоднішній день триває війна, найбільш вагомий вплив на вчинення майнових корисливо-насильницьких злочинів, мають політичні, соціально-економічні та морально-психологічні чинники. Тому, вбачаємо за доцільне приділити їм особливу увагу. Розпочнемо з політичних факторів. Отже, військова агресія російської федерації проти України має негативний вплив не тільки на національну безпеку нашої держави, шляхом порушення її територіальної цілісності і недоторканості, а й безпосередньо впливає на всі інші сфери життя суспільства.

Соціально-економічні детермінанти для корисливо-насильницької злочинності мають найбільш істотне значення, адже вони впливають на всю криміногенну ситуацію в державі. До них, зокрема, відносяться: економічна криза, яка набуває особливого поширення зараз – в умовах війни, коли економіка зазнає колосальних збитків.

Основним елементом морально-психологічних детермінант є корислива мотивація злочинців у поєднанні з особистою психологічною схильністю до застосування тяжких форм насильства. Існує думка, згідно якої формування мотиву відбувається крізь призму потреб та інтересів, які задовольняються шляхом протиправних дій. На процес утворення потреб впливає виховання, спосіб життя, оточення, інтереси, наявність психологічних травм тощо. Повертаючись до теми війни, зазначимо, що загальний психічний стан здоров'я населення різко погіршився, і саме тому активно розвиваються такі негативні явища, як алкоголізм, наркоманія, проституція, бродяжництво, жебрацтво і т.д. [10, с.272-275], на фоні цих явищ підвищується рівень кримінальної протиправності в країні (порівняно з 2021 роком, у 2022 році кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень зросла більш як на 40 тис., притому зростає кількість злочинів проти життя і здоров'я, кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотиків [5].

Також потрібно враховувати, що психологія потенційних жертв в умовах війни зазнає значних змін: з'являється фонові тривожність; агресивність, яка може спровокувати злочинця; не вміння сконцентрувати увагу на важливих для забезпечення безпеки моментах; не здатність чинити опір. Тобто, віктимна поведінка набуває більш яскравого вираження і як

наслідок – злочинцеві набагато простіше використати це в своїх цілях, бо по суті не злочинець знаходить свою жертву, а навпаки.

Таким чином, детермінаційний комплекс корисливо-насильницької злочинності в умовах війни додається новими причинами, умовами, серед яких не останнє місце займає поведінка потенційної жертви. Тому варто з'ясувати класифікацію віктимологічної поведінки жертв корисливо-насильницьких майнових злочинів.

За характером поведінки розрізняють такі види жертв:

1) активні – їх поведінка не має прямого зв'язку з протиправним посяганням або мотивом до його скоєння у вигляді конфліктної ситуації, але при цьому самі жертви активно впливають на процес, в якому їм завдається шкода;

2) ініціативні – заподіяння шкоди стає наслідком поведінки жертви, але не шляхом активних дій, спрямованих на заклик вчинення злочину, а через певні сприятливі для злочинця обставини: посада, статус в суспільстві, особисті якості потерпілої особи;

3) пасивні – поведінка яких характеризується бездіяльністю: не чинять опору неправомірним діям в силу різних причин (не здатні протидіяти, або об'єктивно є здатними до протидії, проте не використовують таку можливість);

4) некритичні – жертви, які є необережними, не вміють давати належну оцінку певним життєвим обставинам через власні характеристики: низький рівень освіченості, неповнолітні особи, похилого віку, хворі (зокрема на психічну хворобу) [3, с. 6-7].

За рівнем віктимогенного потенціалу типи жертв класифікують на такі:

- виборчий – особа володіє вираженими рисами характеру, що роблять її вразливою по відношенню до окремих видів злочинів (у випадку з майновими корисливо-насильницькими злочинами, до таких характеристик можна віднести: необачність, безвідповідальність, розгубленість тощо, що посилюється, оскільки на сьогодні більшу частину суспільства належать до «жертв війни», яким ці риси притаманні);

- ситуативний – особа має відносно невисокий рівень віктимності, а тому жертвою стає внаслідок наявності умов і обставин, що створюють певне становище, тобто ситуацію. На жаль, в умовах війни виникає безліч таких ситуацій і, відповідно, збільшується кількість жертв корисливо-насильницьких злочинів ситуативного типу. Якщо мова йде про грабежі, розбої, то до таких умов може належати: погана освітленість вулиці (в умовах війни вулиці багатьох, навіть великих міст, як наш Миколаїв,

залишаються неосвітленими, застосовується світомаскування), нічний час, наявність зброї у злочинця (в сьогоденних умовах її дуже велика кількість), а у жертви певних майнових благ, що здатні задовольнити потреби першого (як приклад, ситуації, коли особи евакуйовуються чи прямують в укриття з найціннішим – грошима, коштовностями);

- випадковий – жертві завдано шкоди в результаті випадкового збігу обставин (потерпіла поверталася додому пізно ввечері, й натрапила на групу осіб, що знаходилися в стані алкогольного сп'яніння й побачивши певні матеріальні цінності першої, забажали протиправного збагачення);

- професійний – на віктимність впливає рід професійної діяльності особи (наприклад, спеціалісти у сфері банківської діяльності можуть зазнати напад, з метою заволодіння публічними або приватними коштами, що знаходяться у банку).

З огляду на вищезазначене, необхідно сформувати комплекс заходів віктимологічної профілактики досліджуваного виду злочинів. Під віктимологічною профілактикою варто розуміти систему завдань, що виконується державою і належними суб'єктами запобігання злочинності, суть якої полягає в тому, щоб вплинути на ті руйнівні явища й процеси, які породжують злочинність та виступають рушійною силою її розвитку.

Серед загальних заходів протидії та запобігання майновій корисливо-насильницькій злочинності виокремлюємо: створення спеціалізованих центрів надання різних видів допомоги жертвам досліджуваної групи злочинів; формування безпечної поведінки за допомогою вироблення звички поводитися невіктимно; проведення тренінгів та консультацій за участі органів, покликаних забезпечувати охорону та захист держави, прав і свобод людини і громадянина, метою яких є інформування населення про стан окремих видів злочинності і пропозиції щодо їх запобігання у віктимологічному напрямку; аналіз найбільш небезпечних місць в межах окремих населених пунктів та усунення їх небезпеки, зокрема за допомогою належного освітлення вулиць, наявності відеокамер зовнішнього спостереження і т.д.

Професор Туляков В.О. зазначає, що в роботі з жертвами варто використовувати такий напрямок, як створення спеціальних координаційних органів з віктимологічної профілактики [12, с. 297].

На нашу думку, держава в цьому аспекті вживає недостатніх заходів, це пояснюється наступним фактором: пріоритетним напрямом на сьогоденній день є забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності й недоторканності України. Саме тому ресурсу держави не

вистачає на повну реалізацію заходів віктимологічної профілактики. Але дану проблему потрібно вирішувати, і ми вважаємо, що до способів її вирішення, зокрема, можна віднести створення спеціалізованих центрів надання допомоги жертвам саме майнових корисливо-насильницьких злочинів, які надаватимуть медичну допомогу, зважаючи на те, що застосовується фізичне насильство; психологічну допомогу, яка має місце, коли була застосована, наприклад, погроза застосування насильства або безпосередньо психологічне насильство; допомогу у відшкодуванні завданих збитків, моральної шкоди; корегування поведінки жертви і т.д.

Щодо спеціальних заходів запобігання, то звернемо вагу на такі, як: 1) дослідницька робота – з'ясування основних детермінантів злочинності, шляхом проведення соціологічних досліджень. Ми вважаємо, що було б доцільно використовувати метод опитування, а точніше – анкетування. І таким чином, вдалося б дізнатися думку соціуму з приводу того, які явища породжують злочинність, в тому числі й корисливо-насильницьку; 2) виховна робота – корекція поведінки людей, приведення їх вчинків до певних стандартів, що базуються на нормах права та моралі [4, с. 80].

Також пропонуємо використовувати когнітивно-поведінкову терапію, яка є поширеною в психіатрії. Натомість впровадити її також в роботу з окремими групами людей: жертвами і злочинцями, є на нашу думку, правильним, адже суть даного виду терапії полягає в переусвідомленні негативних думок та вчинків і на основі цього з'являється можливість скорегувати поведінку таким чином, щоб вона була безпечною і мала в більшості лише позитивні наслідки. Тобто, коли мова йде про жертву або особу, яка потенційно може нею стати – необхідно пропрацювати так звані небезпечні якості і зробити їх такими, що не цікавлять особу злочинця. Якщо ж ми говоримо про осіб, що вже вчинили злочин, або за певними ознаками схильні до цього, то мета терапії – зрозуміти, які характеристики людини мали найбільший вплив на її бажання вчинити протиправне діяння і згодом направити зусилля на їх усунення.

Окремо визначимо індивідуальні заходи протидії на тимчасово окупованих територіях. В рамках цього дослідження, під індивідуальністю розуміється здатність кожної окремої особи самостійно захистити себе від суспільно-небезпечних діянь, адже перебуваючи в окупації, суспільство позбавлене захисту з боку держави. Не дивлячись на те, що на територіях, які є тимчасово окупованими повинно продовжувати свою дію законодавство України, держава-агресор цинічно порушує всі закони та

правила: починаючи від законів та звичаїв війни, закінчуючи нормами міжнародного права.

Погоджуємось з думкою відомих кримінологів, а саме: Голіни В.В., Головкина Б.М. та Валуйської М.Ю., які запропонували заходи, які на нашу думку, за умови правильної їх реалізації є ефективним чинником запобігання та протидії майновій корисливо-насильницькій злочинності. До таких віднесено: тренінги та безкоштовні курси з віктимологічної освіти; заходи, спрямовані на формування знань, вмінь та навичок про майнову безпеку; освітлення вулиць; спонукання громадян до встановлення індивідуальних технічних засобів для безпеки свого житла (відеокамери, надійні замки, сигналізації); створення інтерактивної карти вчинення грабежів та розбоїв та інформування населення про місця та обставини, що призвели до таких подій [1, с. 287-288]. Важливим, на наш погляд, є створення і оприлюднення будь-якими можливими способами пам'яток для населення, наприклад, «Правила поведіння у присутності окупантів», «Як захистити свою власність в умовах війни», «Як захистити себе від насильства». Якщо вказані віктимологічні заходи профілактики будуть застосовуватися комплексно і систематично, то неодмінно забезпечать ефективний механізм протидії таким злочинам.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що корисливо-насильницькі злочини відносяться до однієї з найнебезпечніших груп корисливих посягань, адже завдають шкоду не лише матеріальним благам, а й психічному та фізичному здоров'ю людини. До них відносяться: грабіж з кваліфікуючою ознакою – застосування насильства, розбій, вимагання, погроза знищення майна.

Важливо звернути увагу на роль жертви в механізмі вчинення майнових корисливо-насильницьких злочинів, в якій сьогодні посилюються окремі віктимогенні поведінкові риси з огляду на те, що значна частина суспільства стала «жертвами війни» з особливими, притаманними їм психологічними ознаками.

З урахуванням умов воєнного стану, найбільш вагомий вплив на вчинення досліджуваної групи злочинів мають політичні, соціально-економічні та морально-психологічні чинники.

Основним завданням віктимологічної профілактики корисливо-насильницької злочинності, є зниження віктимогенного потенціалу суспільства шляхом формування антивіктимної поведінки, а також усунення детермінант зазначеного виду злочинності. Тому саме за умови систематичного та взаємопов'язаного застосування зазначених в даній

роботі заходів, віктимологічна профілактика стане рушійною силою, що здатна подолати існуючі негативні тенденції, пов'язані з поширенням корисливо-насильницьких злочинів проти власності в суспільстві.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Віктимологія : навч. посіб. / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни і Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2017. 308 с.
2. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головкін Х. : Право, 2011. 440 с.
3. Гура С.О. Психологічні особливості віктимної поведінки молодих людей. *Проблеми екстремальної та кризової психології*: зб. наук. пр. Харків, 2017. 12 с.
4. Давиденко В. Л. Віктимологічна профілактика як напрям протидії злочинності. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 78-81.
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. Офіс Генерального прокурора: офіційний веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 18.04.2023)
6. Іванов Ю. Ф. Кримінологія: Навч. посіб. / Ю. Ф. Іванов., О. М. Джу́жа. К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.
7. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Кримінологічний аналіз жертв кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством. *Юридичний науковий електронний журнал*. Видавничий дім «Гельветика», 2023. №1. С. 375-378. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2023/90.pdf (дата звернення 18.04.2023).
8. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/389-19> (дата звернення 18.04.2023).
10. Семенишин М.О. Детермінанти корисливо-насильницьких злочинів на території проведення операції об'єднаних сил. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя*: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. Київ, 2020. С. 272-277.
11. Семенишин М.О. Кримінологічна детермінація корисливо-насильницької злочинності. *Правовий часопис Донбасу*. Вип. 1 (70), 2020. С. 161-168.
12. Туляков В.О. Програми віктимологічної профілактики злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2001. С. 296-297.

КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

У статті досліджуються особливості об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту, наявних у чинному КК України, а також надаються пропозиції щодо перенесення певних адміністративних правопорушень на транспорті до категорії кримінальних проступків.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, кримінальні проступки, безпека руху та експлуатації транспорту, склад кримінального правопорушення.

The article contains the research of the peculiarities of objective and subjective features of minor crimes against traffic safety and vehicle operation, presented at the current Criminal Code of Ukraine, as well as proposals regarding transforming particular administrative offences on transport into the category of minor crimes.

Key words: criminal offences, minor crimes, traffic safety and vehicle operation, corpus delicti.

Вступ. У 2018 році до Кримінального кодексу України (далі – КК України) було введено категорію кримінального правопорушення та його поділ на два види: злочин та кримінальний проступок. Аналогічний підхід обрано й низкою держав, у кримінальному законодавстві яких є поняття злочину і кримінального проступку (КК ФРН 1998 року, КК Естонії 2003 року, КК Латвії 1998 року, КК Швейцарії, КК Угорщини, КК Туреччини тощо).

Попри те, що для чинного кримінального законодавства України поняття «кримінальний проступок» є новим, протягом тривалого часу воно досліджувалося у теорії кримінального права. Зокрема, у 2012 році колектив кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» опублікував монографію «Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві», яка містить ґрунтовне дослідження даної категорії [6].

Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень, присвячених поняттю кримінального проступку, окремі його види, зокрема кримінальні проступки проти безпеки руху та експлуатації транспорту, та їх особливості все ще залишаються мало дослідженими. Тому мета цієї роботи полягає у визначенні особливостей складу зазначеного виду кримінальних проступків.

Основний зміст. Традиційно у теорії кримінального права кримінальний проступок розглядається як правопорушення, що

характеризується нижчим ступенем суспільної небезпеки у порівнянні зі злочином і, відповідно, не пов'язане з покаранням у виді позбавлення волі.

Ще колектив авторів монографії «Кримінальний закон: досвід теоретичного моделювання» наприкінці 80-х років XX століття пропонував визнати кримінальними проступками групу злочинів, що не мають великої суспільної небезпеки, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі на строк менше двох років чи інше більш м'яке покарання, а також необережні діяння, що спричинили значну шкоду, за які законом передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк менше п'яти років чи інше більш м'яке покарання. Таким чином, зазначена теоретична модель кримінального проступку виходила не тільки з меншого ступеня суспільної небезпеки цієї категорії діянь, але й враховувала форму вини, розмір збитків, а також встановлені межі покарання.

М.І. Хавронюк, проаналізувавши положення кримінальних законів держав континентальної Європи, доходить висновку, що до злочинів відносять діяння двох категорій. До першої категорії належать діяння, які визнавалися злочинами в усі часи існування євразійської цивілізації та які посягають на найважливіші цінності. До другої категорії належать порушення, вчинення яких опосередковано посягає на найважливіші цінності, у зв'язку із чим вказані діяння і визнаються де-юре злочинами, але де-факто такими не є. Останню категорію діянь М.І. Хавронюк іменує quasi-злочинами [7], і на сьогодні вона має чітке законодавче визначення, а саме: «кримінальний проступок».

Отже, кримінальний проступок за своїми властивостями займає проміжне положення між злочином та іншими видами деліктів (у випадку з проступками проти безпеки руху та експлуатації транспорту – між злочинами та адміністративними чи дисциплінарними правопорушеннями), що зумовлює потребу у детальному визначенні особливостей їх складу задля чіткого розмежування зазначених категорій та правильної їх кваліфікації.

Розглянемо особливості складу кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Щодо об'єкта посягання. В усі часи існувало одне й те ж коло суспільних відносин, порушення яких оголошувалось табу, що створило необхідність умовного поділу об'єктів кримінально-правової охорони на абсолютні та відносні. На думку А. Азаряна, злочин є вольовим актом людини, яким вона переступає певну межу, законом Божим встановлену,

договором людським закріплену. У зв'язку з тим, що абсолютними і непорушними є тільки Божі заповіді-імперативи (не вбий, не вкради та інші), то злочином, перш за все, є порушення відносин між Богом та людиною. Тобто діянням, яке заподіює зло (злочин), є порушення лише «вертикальних», «боголюдських» відносин, що фактично втілені в природному праві й належать до першого покоління прав людини. До вказаних діянь сьогодні вчені відносять такі, що посягають на людину, її життя й здоров'я, тобто на біологічне начало, і заподіюють, перш за все, фізичну шкоду, а також посягають на свободу та недоторканність людей, їх об'єднання, засоби виробництва, власність.

Особливістю кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту є те, що такі об'єкти кримінально-правової охорони, як життя та здоров'я людини, не є основним об'єктом вказаних кримінальних правопорушень, проте часто виступають у якості додаткового об'єкта. І, фактично, саме наявність додаткового об'єкта у більшості з вказаних кримінальних правопорушень трансформує такі діяння з адміністративного чи дисциплінарного правопорушення на кримінальне.

Проілюструємо дану тезу наступним прикладом. Частиною 1 ст. 109 КУпАП передбачена відповідальність за самовільне без потреби зупинення поїзда. Таке ж діяння – самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда (стоп-краном чи шляхом роз'єднання повітряної гальмівної магістралі або іншим способом), – якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого, вже кваліфікується як кримінальний проступок. Отже, саме діяння – самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда – має: родовий об'єкт – суспільну безпеку; видовий об'єкт – безпеку руху та експлуатацію транспорту; безпосередній основний об'єкт – безпеку руху та експлуатацію залізничного транспорту. І саме наявність безпосереднього додаткового об'єкта посягання – життя й здоров'я людей – є принциповою й обумовлює кваліфікацію діяння як кримінального правопорушення.

Так, встановленню ознак кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту передує встановлення факту порушення нормативно-правових актів тих галузей законодавства, які стосуються безпеки руху та експлуатації транспорту. Наприклад, для кваліфікації кримінального проступку за ч. 1 ст. 281 КК України необхідно встановити, яке саме правило безпеки польотів повітряних суден було порушено.

Отже, у конструкціях даного виду кримінальних проступків встановлення безпосереднього основного об'єкта посягання є первинним щодо заподіяння шкоди або створення небезпеки людському життю чи здоров'ю, оскільки якщо не буде встановлено порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту, то шкода, якою б вона не була, не може бути кваліфікована за відповідними статтями КК України, які передбачають відповідальність за порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту. У зв'язку з чим відсутність порушення правил безпеки польотів повітряних суден є прямою вказівкою на відсутність складу кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 281 КК України.

На необхідність встановлення ознак конкретних порушень галузей права, які регламентують відносини у сфер безпеки руху та експлуатації транспорту, звертає увагу Пленум Верховного Суду України, наприклад, у п. 3 Постанови «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті», де зазначається, що при розгляді справ про кримінальні правопорушення, відповідальність за які встановлено статтями 286-288, 415 КК України, слід мати на увазі, що диспозиції сформульованих у них норм – бланкетні. У зв'язку з цим суди повинні ретельно з'ясовувати і зазначати у своїх рішеннях, у чому саме полягали названі у перелічених статтях порушення; норми яких правил, інструкцій, інших нормативних актів не дотримано; чи є причинний зв'язок між цими порушеннями та передбаченими законом суспільно небезпечними наслідками [4].

Отже, конструкція більшості об'єктів кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту сформульована таким чином, що поряд з безпосереднім основним об'єктом – безпекою руху або експлуатації певного виду транспорту, передбачається наявність безпосереднього додаткового об'єкта посягання – здоров'я, життя та інших цінностей, тобто тих, що належать до першого покоління прав людини і порушуються опосередковано через інші горизонтальні відносини.

Щодо об'єктивної сторони кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Конструкція об'єктивної сторони багатьох кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту сформульована таким чином: «Порушення правил ... якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків» (ч. 1 ст. 276 КК України, ч. 1 ст. 281 КК України) або «Порушення

правил ... якщо це створило загрозу ...» (ч. 1 ст. 282 КК України) чи «[Певне діяння] ... яке створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків» (ч. 1 ст. 279 КК України), «[Певне діяння] ... якщо це створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого» (ч. 1 ст. 283 КК України). В інших випадках вказується на конкретний спосіб вчинення правопорушення. Наприклад, шляхом погрози вбивством, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або знищення майна (ч. 1 ст. 280 КК України).

Тобто, в основі об'єктивної сторони більшості кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту лежить інша сукупність об'єктивних ознак (адміністративного чи дисциплінарного правопорушення), що обумовлює суміжну природу окремих кримінальних правопорушень. За своїми ознаками даний вид кримінальних проступків характеризується тим, що їх об'єктивна сторона охоплює діяння, які мають ознаки адміністративних або дисциплінарних правопорушень, а також – у більшості випадків – наслідки у виді створення загрози заподіяння шкоди.

Щодо суб'єктивної сторони кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Складність об'єктивних ознак обумовлює складність суб'єктивних ознак кримінальних проступків даного виду. Суб'єктивна сторона досліджуваного виду кримінальних правопорушень також має свої особливості, сутність яких полягає у поєднанні різного психічного ставлення до діяння (як елемента складу правопорушення) та до небезпечних наслідків або створення загрози їх заподіяння. Подібну конструкцію вини у теорії кримінального права інколи іменують змішаною формою вини.

Професор А.А. Пінаєв вказує, що сутність змішаної вини полягає у психічному ставленні у формі умислу до діяння, а до наслідків – у формі необережності. При цьому діяння без наслідків є адміністративним або дисциплінарним правопорушенням. Вище ми наводили приклад щодо кваліфікації самовільного зупинення поїзда.

Щодо суб'єктів кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Поєднання об'єктивної сторони певного правопорушення та тяжких наслідків або створення загрози їх заподіяння обумовлює володіння суб'єктом даного виду кримінальних проступків спеціальним правовим статусом (сукупністю прав та обов'язків), невиконання або порушення яких і становить певний вид правопорушення. У зв'язку з цим суб'єкт посягання у кримінальних проступках проти безпеки

руху та експлуатації транспорту має певні особливості у правовому статусі і у більшості випадків є спеціальним. Наприклад: працівник залізничного, водного або повітряного транспорту (ч. 1 ст. 276 КК України), особа, яка не є працівником повітряного транспорту (ч. 1 ст. 281 КК України), особа, на яку покладається виконання певних правил (ч. 1 ст. 282 КК України), капітан судна (ст. 284 та 285 КК України).

Отже, особливість правової природи кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту, на нашу думку, полягає в ускладненому (управлінськими відносинами) об'єкті посягання, змішаній протиправності, змішаній вині та особливому правовому статусі суб'єктів.

Щодо віднесення деяких адміністративних правопорушень на транспорті до категорії кримінальних проступків. У теорії та деяких нормативно-правових актах наявні два діаметрально протилежні погляди щодо віднесення деяких адміністративних правопорушень на транспорті до категорії кримінальних правопорушень.

Так, В. Колпаков при класифікації видів адміністративних правопорушень відокремлює адміністративні проступки підвищеного ступеня суспільної небезпечності, які за складом, суворістю кари, порядком відповідальності наближені до кримінальних. Вказаний вид неправомірної поведінки вчений називає «адміністративними проступками, що наближені до злочинів» [5, с. 228].

Ще одним аргументом на користь перенесення деяких адміністративних правопорушень на транспорті до категорії кримінальних може стати практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, у низці своїх рішень, наприклад, у справах *Engel v Netherlands* (1976) 1 EHRR 647 та *Benham v United Kingdom* (1996) 22 EHRR 293, а також у справі «Уггс проти Швейцарії» ЄСПЛ вказує, що діяння, незалежно від того, до якого виду вони відносяться за національним законодавством, за які передбачено такий вид покарання, як арешт, за своїм характером є кримінальними. Вказана позиція знайшла також відображення у п. 55 Рішення ЄСПЛ від 06.09.2005 у справі за заявою № 61406/00 «Гурепка проти України» [3].

Оскільки Україна на законодавчому рівні визнала свій обов'язок додержуватися положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики її застосування ЄСПЛ, то адміністративні правопорушення на транспорті, за які встановлено такий вид стягнення, як адміністративний арешт, дійсно можуть бути

трансформованими у кримінальні проступки проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Такими, наприклад, є: ч. 4 ст. 121 «Порушення правил керування або експлуатації транспортного засобу, правил користування ремнями безпеки або мотошоломами» КУпАП, ст. 122-4 «Залишення місця дорожньо-транспортної пригоди» КУпАП, ч. 2, 3 ст. 123 «Порушення правил руху через залізничні переїзди» КУпАП, ч. 2-6 ст. 130 «Керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції» КУпАП, ч. 4 ст. 140 «Порушення правил, норм і стандартів при утриманні автомобільних доріг і вулиць, невжиття заходів щодо своєчасної заборони або обмеження руху чи позначення на автомобільних дорогах і вулицях місць провадження робіт» КУпАП.

Водночас, Комітет Міністрів Ради Європи в Рекомендаціях «Щодо спрощення кримінального правосуддя» (1987 року) країнам-членам Ради Європи, у правових системах яких делікти поділяються на адміністративні правопорушення й злочини, радив виключити з категорії злочинів ті правопорушення, які стосуються дорожнього руху, за умови, що вони не носять суспільно небезпечного характеру. Безумовно, дані рекомендації є раціональними, і кримінально-правова політика нашої держави орієнтована на спрощення досудового розслідування та «розвантаження» органів досудового розслідування й судів. Тим не менше, з огляду на те, що дана рекомендація була сформульована майже 40 років тому, необхідним є врахування сучасної ситуації, яка складається у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту, й дослідження показників відповідних правопорушень та їх наслідків.

Ще у пояснювальній записці до Закону України № 2617-VIII від 22.11.2018, яким було запроваджено категорію кримінального правопорушення, зверталася увага, що в Україні смертність унаслідок ДТП – одна з найвищих у Європі та постійно зростає і, у зв'язку з цим, пропонувалося посилити відповідальність за керування транспортними засобами в стані алкогольного сп'яніння шляхом переведення її в кримінальну площину. Таким чином, у КК України з'явилася стаття 286-1 «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння». Тим не менш, зважаючи на постійно зростаючу кількість повідомлень про ДТП,

вчинювані водіями у стані сп'яніння, вважаємо, що робота у даному напрямі має продовжуватися.

Таким чином, проаналізувавши зазначені підходи та аргументи, пропонуємо віднести до категорії кримінальних проступків лише ті адміністративні правопорушення, які характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпечності та за вчинення яких передбачається стягнення у виді адміністративного арешту. Такими є діяння, передбачені ч. 2-6 ст. 130 «Керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції» КУпАП. Дані діяння можуть бути включені окремою частиною до ст. 286-1 КК України як кримінальний проступок.

Отже, доповнення наявних у чинному КК України кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту шляхом віднесення до них деяких адміністративних деліктів може стати послідовним продовженням політики держави, спрямованої на боротьбу з правопорушеннями на транспорті, які вчиняються у стані алкогольного сп'яніння.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було визначено особливості об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінальних проступків проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Так, конструкція більшості складів вказаного виду кримінальних проступків сформульована таким чином, що безпосереднім основним об'єктом є безпека руху та експлуатації певного виду транспорту, а безпосереднім додатковим об'єктом – такі найважливіші цінності, як життя та здоров'я особи. І саме наявність безпосереднього додаткового об'єкта у багатьох випадках є принциповою й обумовлює кваліфікацію діяння як кримінального проступку, а не адміністративного правопорушення. Відповідно, об'єктивна сторона більшості проступків сформульована таким чином, що має місце діяння (в основному – порушення певних правил) та наслідок у виді створення небезпеки. Таким чином, особливість суб'єктивної сторони полягає у змішаний вині: умислу щодо діяння та необережності щодо наслідків. І в переважній більшості кримінальних проступків даного виду передбачається наявність спеціального суб'єкта – особи, на яку покладено відповідальність за дотримання певних правил або виконання певних обов'язків.

Також у даній роботі надається пропозиція щодо перенесення до КК України у виді кримінальних проступків деяких адміністративних

правопорушень на транспорті, які носять суспільно небезпечний характер та за вчинення яких передбачається стягнення у виді адміністративного арешту.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України № 8073-X від 01.12.1984. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122 (у редакції від 15.04.2023).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131 (у редакції від 15.04.2023).
3. Рішення у справі «Гурепка проти України» (Заява № 61406/00) від 06.09.2005: Рішення Європейського Суду з прав людини. *Офіційний вісник України*. 2006. № 3. С. 392. Ст. 139.
4. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 14 від 23.12.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05#Text> (дата звернення 20.04.2023).
5. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен. Монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
6. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві : монографія / авт. кол. : В.О. Туляков, Г.П. Пімонов, Н.І. Мітріцан [та ін.] ; за заг. ред. В.О. Тулякова. Одеса : Юридична література, 2012. 424 с.
7. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

Розділ II

НАУКОВИЙ ДОРОБОК МОЛОДИХ ПРАВОЗНАВЦІВ

УДК 343.6

Афанасьєва Карина

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПОНЯТТЯ СТАНУ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

У статті наголошується, що у зв'язку зі стабільними показниками кількості кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, відсутністю тенденції зменшення такої кількості, а також високим ступенем суспільної небезпеки останніх, законодавцем були внесені принципові зміни до Кримінального кодексу України, спрямовані на імплементацію положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству. У зв'язку з цим авторка аналізує поняття стану сильного душевного хвилювання в доктрині і за матеріалами судової практики.

Ключові слова: стан сильного душевного, афект, фізіологічний афект, раптовість виникнення.

The article emphasizes that in connection with the stable indicators of the number of criminal offenses against the life and health of a person, the absence of a tendency to decrease this number, as well as the high degree of social danger of the latter, the legislator introduced fundamental changes to the Criminal Code of Ukraine, aimed at implementing the provisions of the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. In this regard, the author analyzes the concept of the state of great emotional distress in the doctrine and case law.

Keywords: strong mental state, affect, physiological affect, sudden onset.

Вступ. Кримінально-правова характеристика стану сильного душевного хвилювання як факультативна ознака суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, посідає чільне місце в доктрині кримінального права. Важливим слід вважати встановлення не тільки юридичного, але й психологічного змісту цього поняття, оскільки вказівка на досліджуваний стан використовується при формулюванні не тільки одного з видів привілейованого виду вбивства, але й деяких інших складів кримінальних правопорушень. Законодавець у кримінальному законі використовує стан сильного душевного хвилювання в п'яти складах кримінальних правопорушень [7]. Безперечно, відсутність чіткого визначення на законодавчому рівні стану сильного душевного хвилювання створює складність його розуміння в процесі правозастосування.

Основний зміст. Стан сильного душевного хвилювання повинен встановлюватися окремо в кожному випадку, адже без цього неможливо правильно визначити склад кримінального правопорушення в цілому і вирішити питання, що виникають в процесі кваліфікації суспільно небезпечного діяння. Суперечливість трактування відповідних положень у доктрині негативно позначається на правозастосовній практиці. Зокрема, ККС ВС в постанові від 21 вересня 2021 р. у справі № 750/13728/19 дійшов такого висновку: під час перевірки правильності кваліфікації дій засудженого, неправильно було застосовано кримінальний закон апеляційним судом, а саме, спираючись на ті ж самі, встановлені судом першої інстанції, фактичні обставини, надав їм абсолютно протилежну правову оцінку, зробивши необґрунтований висновок про те, що під час вчинення злочину особа перебувала у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виник у відповідь на протизаконне насильство з боку потерпілого та незаконно перекваліфікував дії засудженого на ст. 116 КК України, тим самим застосував закон, який не підлягав застосуванню [10]. Як ми бачимо, суди припускаються значних помилок у застосуванні поняття «стан сильного душевного хвилювання» в процесі кваліфікації. На жаль, у науці досить мало праць, які б були безпосередньо присвячені з'ясуванню досліджуваного поняття, проте таке визначення міститься у науково-практичних коментарях до Кримінального кодексу України.

Найчастіше стан сильного душевного хвилювання співвідносять із такими поняттями психології, як «афект» або ж «фізіологічний афект», характерними ознаками, яких є: раптовість виникнення, вибуховий характер емоційної розрядки, специфічні і суттєві психічні зміни особи, що, водночас, залишаються в межах осудності [12, с. 51].

Слід наголосити, що приблизно до другої половини XX століття поняття «сильне душевне хвилювання» дослідники переважно ототожнювали з психологічним поняттям «афект», а вже наприкінці XX століття, – із поняттям «фізіологічний афект». Подеколи в наукових джерелах можна побачити, раптовість виникнення як ознаку стану сильного душевного хвилювання. Йде мова про ті випадки, коли проміжок часу між кримінально протиправним діянням та фактичною провокацією потерпілим кримінального правопорушення або ж відсутній загалом, або він був короткотривалим. Окремі науковці вважають, що ознака раптовості має суб'єктивне та об'єктивне значення. Якщо розглядати суб'єктивне значення, то це є несподіваність афективного вибуху для винуватої особи, а в об'єктивному – несподіваність такого вибуху для потерпілого та інших

осіб [3, с. 183].

Підсумовуючи висловлені точки зору можна зробити висновок, що характерними особливостями стану фізіологічного афекту є раптовість та «вибуховий» характер, як правило, це супроводжується яскраво вираженими руховими і вегетативними (зміна кольору обличчя, виразу очей тощо) проявами. Цей стан може продовжуватися від кількох секунд до кількох хвилин, а потім емоційне збудження різко спадає, змінюється станом крайньої втоми, спустошення, поступове усвідомлення скоєного, що може супроводжуватися почуттям розкаяння у вчиненому, жалем і співчуттям до потерпілого. Деякі намагаються допомогти жертві після того, що вони зробили [14, с. 117].

Використання в нормах КК України поняття «сильне душевне хвилювання» не виключає можливості встановлення цього привілейованого складу в діяннях осіб, котрі в момент вчинення кримінального правопорушення перебували в стані кумулятивного афекту, звичайно, якщо ці поняття не ототожнювати. Зокрема, яскравим прикладом підтвердження такого підходу є ухвала Верховного Суду, в якій він задовольнив касаційну скаргу на рішення суду нижчої інстанції, в якому останній припустився помилки про відсутність психологічної складової стану сильного душевного хвилювання, адже відповідно до висновку комплексної стаціонарної психолого-психіатричної експертизи, особа знаходилася в стані кумулятивного афекту на фоні психологічної фрустрації, котрий значно вплинув на її діяльність та свідомість. Суди не прийняли до уваги, що відсутність раптовості реалізації другої фази афекту, наявність певного проміжку часу між спричиненою образою та діянням, зумовлені індивідуально-психологічними особливостями особи [13].

Здійснена спроба узагальнення висловлених точок зору щодо змісту стану сильного душевного хвилювання в його юридичному значенні, дозволяє зробити висновок, що існує три групи сучасних підходів вчених до поняття «стан сильного душевного хвилювання». До adeptів першої групи слід віднести таких відомих представників кримінально-правової доктрини як М. І. Бажанов [6], А. В. Байлова [2] і В. В. Сташис, на думку яких стан сильного душевного хвилювання – це стан фізіологічного афекту. Натомість представники другого підходу визначають, що станом сильного душевного хвилювання є стан афекту без уточнення, що він є виключно фізіологічним. Представники зазначеного підходу вважають, що афект – це особливий стан емоційної напруги, котрий є короткочасною інтенсивною емоцією, яка займає домінуюче положення у свідомості людини [9, с. 8].

Серед афективних станів можна виділити афекти страху, гніву, жалю, розгубленості, відчаю. Найбільш вагомими для кримінального права виступають афективні стани страху і гніву. Науковці третьої когорти вважають, що поняттям «стан сильного душевного хвилювання» охоплюється не тільки стан афекту, але й інші сильні за своїм впливом на психічну діяльність емоційні стани, оскільки зменшують здатність особи в повній мірі усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними можуть різні емоційні стани [5, с. 521]. Так, вітчизняний правознавець, О. В. Авраменко, дотримуючись саме третього з визначених підходів, вказує, що до визначення поняття стану сильного душевного хвилювання треба підходити так: станом сильного душевного хвилювання є короткочасний розлад психічної діяльності, у результаті, якого обмежується здатність особи усвідомлювати характер своїх діянь та (або) керувати ними; цей стан: не виключає осудності особи, має не патологічний характер; завжди раптово виникає; виникнення цього стану обумовлюється впливом зовнішніх чинників; обсяг поняття стану сильного душевного хвилювання можна проілюструвати через такі емоційні стани, як «афект», «стрес», «фрустрація» [1, с. 11].

Видається, що саме третій підхід відповідає змісту, який вкладає законодавець в категорію «стан сильного душевного хвилювання» в процесі конструювання складів кримінальних правопорушень в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України.

У той же час, у науковому середовищі продовжуються дискусії щодо можливості використання термінів, котрі використовуються в утворенні поняття «сильне душевне хвилювання». У цьому контексті, зазначають деякі дослідники, прикметник «сильне» означає, що хвилювання, котре виникає в особи, повинно бути вираженням, інтенсивним та порушувати нормальну психічну регуляцію поведінки, однак це поняття є оцінним. На думку деяких дослідників, визначаючи це положення, є реальна можливість у правозастосовних органів керуватися власною оцінкою, а не правовими приписами. Як наслідок, це несе загрозу несистемної інтерпретації кримінально-правових норм, що є основною на сьогодні проблемою застосування оціночних категорій у кримінальному праві [3, с. 184–185].

Стан сильного душевного хвилювання набуває кримінально-правового значення, адже його враховують, визначаючи вид і розмір покарання та застосування інших кримінально-правових заходів. Так, відповідно до п. 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи»: суб'єктивна сторона

вбивства, відповідальність, за яке передбачена ст. 116 КК України, характеризується таким емоційним станом винного, котрий значною мірою знижував його здатність усвідомлювати власні дії або керувати ними [8].

У зв'язку з висловленим представляється цікавою позиція суду, висновки за рішеннями якого є обов'язковими для всіх, хто застосовує норми кримінального права. Звернемо увагу на роз'яснення Касаційного кримінального суду від 15 квітня 2020 року. Згідно з постановою в справі №750/7450/18, суд пояснив, що стан сильного душевного хвилювання – це короткочасна інтенсивна емоція, котра переважає у свідомості особи, яка значною мірою (хоч і не повністю) втрачає контроль і здатність керувати своїми діями. Тобто зазначений стан полягає в домінуванні у свідомості особи сильної емоції, що знижує контроль особи над вчинком, певним чином гальмує інтелектуальну діяльність, спричиняє феномен «звуження» свідомості. Поведінка особи регулюється тим почуттям, що повністю захоплює особистість і викликає імпульсивні, підсвідомі дії, а не заздалегідь обміркованим наміром. Своєрідно змінюючи свідомість і переломлюючи волю винної особи, стан афекту «спонукає» її розв'язувати проблему [11].

Вітчизняні науковці, професори О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, надаючи коментар до новел кримінального закону у редакції 2019 року, стан сильного душевного хвилювання визначають як своєрідний стан психіки, який має місце тоді, коли у свідомості особи виникає сильна емоція, котра значною мірою знижує її здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними. Така емоція виникає раптово, минає швидко і у випадках, коли особа в цей час вчинила правопорушення, зазвичай, залишає по собі відчуття каяття [4, с. 27]. Окрім того, на думку авторів, сильне душевне хвилювання може мати як форму фізіологічного афекту, так й інших проявів.

Висновки. Резюмуючи, доцільно зауважити, що стан сильного душевного хвилювання може істотно порушити психічну діяльність особи, внаслідок чого така особа втрачає здатність повною мірою усвідомлювати власні дії та (або) керувати ними.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання за кримінальним правом України: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 244 с.
2. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, Нац. ун-т внут. справ, 2004. 19 с.

3. Вереша Р. В. Сильне душевне хвилювання : поняття та кримінально-правове значення. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 182–192.
4. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). Київ: Ваіте, 2019. С. 53-65.
5. Короленко О. М. Поняття «стан сильного душевного хвилювання» в законодавстві України. *Держава і право*. 2010. Випуск 49. С. 520–524.
6. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
7. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (із змінами та доповненнями) // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 07.04.2023)
8. Про судову практику в правах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 06.04.2023)
9. Остапенко Л.А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Л.А. Остапенко. К., 2003. 18 с.
10. Постанова ККС ВС у справі № 750/13728/19/21 вересня 2021 р.// База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: [Єдиний державний реєстр судових рішень \(court.gov.ua\)](https://court.gov.ua) (дата звернення : 06.04.2023)
11. Постанова ККС ВС справа № 750/7450/18/ 15 квітня 2020 р.// База даних «Єдиний державний реєстр судових рішень». URL: [Єдиний державний реєстр судових рішень \(court.gov.ua\)](https://court.gov.ua) (дата звернення : 06.04.2023)
12. Сташис В. В, Бажанов М. И. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике. Харьков : Вища школа, 1987. 216 с.
13. Ухвала Верховного суду України від 17 червня 2008 року // URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS081408.html (дата звернення: 07.04.2023)
14. Шуляр В. О. Судово-психологічна експертиза фізіологічного афекту : юридичний та психологічний аспекти. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Правознавство. 2011. Випуск 604. С. 114–119.

ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЙНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджується проблема корупційної злочинності в умовах воєнного стану та шляхи її протидії. Враховуючи, що воєнний стан може створювати надзвичайні ситуації та сприяти зловживанням владою, корупційна злочинність може збільшуватися в таких умовах. У статті розглядаються такі заходи протидії корупції як законодавча база, моніторинг діяльності влади, підвищення етичності, зміцнення правосуддя та поширення інформації. Наголошується на тому, що протидія корупції є важливим елементом забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану, адже корупційна злочинність може значно нашкодити державі в умовах військових дій. Дослідження може бути корисним для науковців, державних службовців та інших зацікавлених осіб, які цікавляться проблемою корупції в умовах воєнного стану.

Ключові слова: війна, корупція, протидія корупції, проблеми України.

The article examines the problem of corruption crime under martial law and ways to counteract it. Given that martial law can create emergencies and facilitate abuse of power, corruption crime may increase in such conditions. The article discusses such anti-corruption measures as the legislative framework, monitoring of government activities, enhancing ethics, strengthening justice and dissemination of information. It is emphasized that combating corruption is an important element of ensuring national security under martial law, since corruption crime can significantly harm the state in the context of military operations. The study may be useful for scholars, civil servants and other interested parties who are interested in the problem of corruption under martial law.

Keywords: war, corruption, anti-corruption, problems of Ukraine.

Вступ. Україна є країною, що переживає складні випробування в зв'язку з військовою агресією російської федерації. В умовах воєнного стану з'являється надзвичайна ситуація, яка може створювати сприятливі умови для зловживань владою та корупційних діянь. Корупційна злочинність у таких умовах може призвести до втрати громадянських свобод та порушення прав людини, незаконного збагачення та зменшення ефективності військової операції.

Протидія корупційній злочинності в умовах воєнного стану є актуальною проблемою, оскільки корупційна злочинність може загрожувати національній безпеці та стабільності держави. У зв'язку з цим, важливим є вивчення проблеми корупції в умовах воєнного стану та розробка ефективних заходів її протидії.

У державних структурах може мати місце підкуп та використання своїх посадових повноважень для отримання особистої вигоди. Крім того, воєнний конфлікт може створювати сприятливі умови для тіньової економіки та контрабанди, що може стимулювати корупційні дії.

Згідно з дослідженнями, Україна є однією з найбільш корупційних країн у світі. Умови воєнного стану можуть сприяти збільшенню рівня корупції та порушення прозорості та законності державного управління.

Проте, держава приймає кроки для боротьби з корупцією в умовах воєнного стану. Наприклад, було прийнято ряд законів щодо протидії корупції, створено спеціальні органи контролю за корупцією та підвищено етичні стандарти для посадовців. Однак, дієвість цих заходів вимагає постійного моніторингу та контролю.

Основний зміст. Протидія корупційній злочинності є важливим елементом забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану. Оскільки воєнний стан може створювати надзвичайні ситуації та сприяти зловживанням владою, корупційна злочинність може збільшуватися в таких умовах.

Протидія корупції – це комплекс заходів, які спрямовані на запобігання, виявлення та припинення корупційних дій, а також на зменшення корупційних ризиків та підвищення рівня прозорості та відкритості в управлінні та діяльності органів влади та підприємств. Протидія корупції включає в себе не тільки правові заходи, але й формування етичних та моральних цінностей, зміну культури споживання та громадянської свідомості. Крім того, вона передбачає підвищення контролю за фінансовими операціями та використанням публічних коштів, забезпечення прозорості в закупівлях, обмеження можливості конфлікту інтересів та зміцнення незалежності судової влади.

Ефективність протидії корупції може бути виміряна за допомогою різних показників, таких як рівень сприйняття корупції в суспільстві, кількість виявлених та покараних за корупційні правопорушення, рівень прозорості та відкритості в управлінні та діяльності органів влади та підприємств, індекс конкурентоспроможності та інші [1, с. 200-233].

Ефективність протидії корупції залежить від багатьох факторів, таких як наявність ефективних інструментів та механізмів контролю, наявність законів та їх реалізації, рівень культури споживання і громадянської свідомості та багато інших.

Ефективність протидії корупції може бути досягнута за допомогою комплексу заходів, які включають в себе реформу законодавства, зміну культури споживання та громадянської свідомості, зміцнення інституційного контролю, розширення доступу до інформації та забезпечення прозорості в діяльності органів влади та підприємств.

Основними заходами протидії корупційній злочинності в умовах воєнного стану є:

1. *Законодавча база.* Важливою складовою боротьби з корупцією є законодавча база. Умови воєнного стану можуть вимагати прийняття додаткових законів та нормативних актів для забезпечення безпеки та дисципліни.

2. *Моніторинг діяльності влади.* Під час воєнного стану влада може мати додаткові повноваження, що може призвести до зловживань. Тому важливо забезпечувати моніторинг діяльності влади, щоб вчасно виявляти та запобігати корупційним правопорушенням.

3. *Підвищення етичності.* Важливо підвищувати етичні стандарти серед працівників державних органів, військових, поліції та інших службовців. Для цього можуть проводитися тренінги та інші заходи, що сприяють формуванню культури дотримання правил та законності.

4. *Зміцнення правосуддя.* Умови воєнного стану можуть змінити судову практику та принципи правосуддя. Важливо забезпечити зміцнення правосуддя та надати судовим органам додаткові повноваження для ефективного розгляду корупційних правопорушень [2, с. 52-53]. Водночас слід враховувати і надавати додаткові гарантії для учасників судового провадження, враховуючи засади змагальності, право на захист та інші.

Створення спеціальних комісій є одним з ефективних заходів для протидії корупції в умовах воєнного стану в Україні. Такі комісії можуть бути створені на різних рівнях – національному, регіональному та місцевому. Спеціальні комісії повинні мати чітко визначені функції та повноваження, які дозволять їм ефективно виконувати свої завдання. Серед таких функцій можуть бути збір та аналіз інформації про корупційні дії, виявлення порушень законодавства, проведення моніторингу та контроль за виконанням рішень.

Крім того, спеціальні комісії можуть займатися розробкою та впровадженням антикорупційних заходів, які будуть спрямовані на запобігання корупційним діям та виявлення їх вчинення.

Важливим аспектом роботи спеціальних комісій є їхній статус та незалежність. Комісії повинні мати статус державних органів зі спеціальними повноваженнями, а також бути незалежними від впливу політичних та інших впливових груп.

Важливим у протидії корупційної злочинності є створення і ефективне функціонування спеціалізованих органів. Одним з прикладів таких в Україні є Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), яке було створене у

2014 році з метою боротьби з корупцією в країні. НАБУ має великий досвід роботи та є важливим інструментом у протидії корупції в умовах воєнного стану в Україні.

Однак, НАБУ також зазнало критики за певні проблеми у своїй діяльності. Зокрема, деякі експерти вказують на те, що НАБУ має проблеми з внутрішнім контролем, що може призвести до зловживань та корупції в самому бюро. Крім того, деякі критики вказують на те, що НАБУ може бути впливовими політичними силами, що може підірвати його незалежність та ефективність [3].

Однак, в цілому, НАБУ є однією з найбільш ефективних антикорупційних інституцій в Україні, і його діяльність є важливим кроком у боротьбі з корупцією в Україні.

Умови війни в Україні призвели до зростання корупційних та інших кримінальних правопорушень проти держави та її громадян. Серед корупційних правопорушень, які були скоєні в умовах війни, можна виділити наступні:

1. Незаконне збагачення. Багато посадовців та інших осіб, які мають доступ до державних ресурсів, використовують своє становище для особистої збагачення, приховуючи свої доходи та майно від держави.

2. Неправомірна вигода. В умовах війни надання, а відповідно й отримання неправомірної стало більш поширеним, оскільки війна спричинила зростання попиту на послуги та товари, які потрібні для військових операцій. Надання неправомірної вигоди використовується для отримання дозволів на перевезення вантажів, проходження контролю, придбання зброї та інших ресурсів.

3. Відмивання грошей. Умови війни можуть бути використані для відмивання грошей, зокрема, шляхом інвестування коштів в проекти, які не мають реальної цінності, або відправлення грошових переказів на фіктивні рахунки за кордон.

4. Фальсифікація документів. Війна може стати приводом для фальсифікації документів, зокрема, для отримання дозволів на ввезення товарів, відкриття бізнесу та інших операцій, які потребують офіційних документів.

5. Корупційні дії в армії. В умовах війни корупція може поширюватися й в армії, зокрема, шляхом продажу зброї, забезпечення харчування та медичної допомоги, а також захисту військових.

6. Корупція в системі охорони здоров'я. В умовах війни система охорони здоров'я набуває надвеликого значення, водночас у сфері охорони

здоров'я можуть створюватися певні корупційні ризики, пов'язані з доступом до отримання медичної допомоги або отримання медичних засобів.

7. Викрадення державних ресурсів. Умови війни можуть стати приводом для викрадення державних ресурсів, таких як гроші, зброя, продовольство та інші ресурси, які потрібні для підтримки військових операцій.

8. Корупційні дії в системі освіти. Послаблення умов вступу до вищих навчальних закладів, розширення переліку пільгових категорій вступників в умовах війни можуть призвести до того, що в системі освіти будуть здійснюватися корупційні дії, зокрема, для отримання допуску до вищих навчальних закладів та під час випускних державних екзаменів.

9. Лобіювання інтересів. Умови війни можуть стати приводом для лобіювання інтересів тих осіб, які володіють значними ресурсами та впливом. Це може призвести до прийняття рішень, які не відповідають інтересам держави та її громадян.

10. Корупційні дії в системі юстиції. Умови війни можуть призвести до корупційних дій в системі юстиції, зокрема, шляхом надання неправомірної вигоди суддям та іншим працівникам правоохоронних органів, що може призвести до неправосудних вироків та незаконного захисту правопорушників [4].

Ці види та інші корупційних правопорушень становлять серйозну загрозу національній безпеці та економіці України та потребують ефективної боротьби з ними.

Ефективна боротьба з корупцією під час війни передбачає комплекс заходів, які мають на меті запобігання корупційним правопорушенням, виявлення, розслідування та покарання винних осіб.

Один з ключових моментів – це забезпечення прозорості та відкритості у військових закупівлях, що може бути досягнуто шляхом впровадження електронних систем закупівель та систем моніторингу.

Другий важливий момент – це забезпечення незалежності та ефективності органів, що займаються боротьбою з корупцією. Для цього можуть бути створені спеціальні антикорупційні підрозділи військових частин та підрозділи для забезпечення безпеки відкритих даних.

Третім важливим моментом є покарання винних осіб. Необхідно створити умови для ефективного розслідування та забезпечення доступу до правосуддя. Можливість покарання за корупційні правопорушення

підвищує рівень відповідальності та зменшує ризик скоєння подібних правопорушень [5, с. 51-56].

Крім того, необхідно залучати до боротьби з корупцією всіх зацікавлених сторін, включаючи громадські організації, ЗМІ та міжнародні організації. Вони можуть виконувати роль спостерігачів, вносити пропозиції щодо запобігання корупції та надавати допомогу у розслідуванні корупційних правопорушень.

Висновки. Запровадження в Україні воєнного стану внаслідок широкомасштабної збройної агресії росії відкрило додаткові можливості для корупційних правопорушень, а також змусило уряд звернути більшу увагу на боротьбу з цими правопорушеннями. Спеціальні комісії, створені для контролю за державними закупівлями та фінансовою діяльністю, виявили суттєві порушення, пов'язані зі зловживанням владою та використанням під час війни. Однак, уряд та спеціальні органи, такі як НАБУ, САП та НАЗК, вживають кроки для боротьби з корупцією в умовах воєнного стану, зокрема за допомогою виявлення та забезпечення проведення переслідувань осіб, які вчиняють корупційні правопорушення. Важливо підтримувати незалежність цих органів та забезпечувати їх ефективну роботу для досягнення більшої прозорості та відкритості в державній діяльності.

Отже, хоча боротьба з корупцією в умовах воєнного стану є важким завданням, але застосування ефективних стратегій та взаємодія різних спеціальних органів можуть значно зменшити ризик корупції та забезпечити відповідність правоохоронної діяльності міжнародним стандартам.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах : матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с.

2. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін.; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. С. 52–53.

3. Плашенко К. Корупційні дії під час війни можуть прирівняти до держзради. *Радник у сфері публічних закупівель*. 06 травня 2022 року. URL: <https://radnuk.com.ua/voiennyj-stan/koruptsiyni-dii-pid-chas-vijny-mozhutpryivniaty-do-derzhzrady/>

4. Дунда О. Корупція на війні гірше за мародерство. *Lexinform*. 04 травня 2022 року. URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/korupsiya-na-vijni-girsha-zamaroderstvo/>

5. Вознюк А. А. Актуальні питання кримінальної відповідальності учасників злочинної організації та злочинної спільноти. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка, м. Київ, 18 листоп. 2021 р. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 51–56.

ІНСТИТУТИ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ, КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ В ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

В статті здійснена спроба проаналізувати інститут необхідної оборони і крайньої необхідності в проєкті Кримінального кодексу України та порівняти з нормами, які регламентують ознаки, підстави, межі необхідної оборони та крайньої необхідності в чинному Кримінальному кодексі. Зроблено висновок про доцільність і необхідність встановлення додаткової умови для невизнання перевищення меж необхідної оборони в проєкті – захист від згвалтування чи дії сексуального характеру із застосуванням насильства. Підкреслено, що проєкт нового Кримінального кодексу України є більш ширшим та змістовним, а також, на думку автора, є зрозумілішим для кожного громадянина.

Ключові слова: проєкт Кримінального кодексу України, необхідна оборона, крайня необхідність, перевищення меж оборони.

The article attempts to analyze the institute of necessary defense and extreme necessity in the draft Criminal Code of Ukraine and compare it with the rules governing the signs, grounds, limits of necessary defense and extreme necessity in the current Criminal Code. The author concludes that it is expedient and necessary to establish an additional condition for not recognizing the exceeding of the limits of necessary defense in the draft - protection against rape or sexual assault with the use of violence. It is emphasized that the draft of the new Criminal Code of Ukraine is broader and more meaningful, and, in the author's opinion, is more understandable for every citizen.

Keywords: draft Criminal Code of Ukraine, necessary defense, extreme necessity, exceeding the limits of defense.

Вступ. Прагнення України бути соціальною, правовою і демократичною державою задає чіткі напрямки удосконалення законодавства. А міжнародні-правові договори та документи, згоду на ратифікацію яких надала Верховна Рада України вимагають змін у кримінально-правовій сфері. Саме обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння надають можливості людині на самозахист від злочинних посягань і ґрунтують основи демократичних аспектів. Тому вкрай важливо дослідити інститути необхідної та крайньої оборони в Кримінальному кодексі України і звернутися до новел – тобто до проєкту Кримінального кодексу і порівняти ці два нормативних акти з точки зору регламентації даних інститутів.

Основний зміст. Конституція України, яка є головним законом держави, покликана гарантувати свободу, справедливість, честь і гідність та найголовніші невідчужувані права кожного громадянина. Для кожної людини почуватися у безпеці є інстинктом, необхідною частиною його

існування. Це і є у сукупності гарантом демократичної, незалежної і вільної країни. Тому серед інших конституційно-правових норм важливе місце посідає необхідна оборона особи.

Кримінальний закон закріпив таку обставину, що виключає кримінальну протиправність у частині VIII чинного Кримінального кодексу України від 2001 року. А Конституція у свою чергу гарантує таке право кожній особі [1], однак при сукупності певних ознак. Таке право є абсолютним, тобто ніхто не може його відчужити і перешкоджати здійсненню, та суб'єктивним (особа сама вирішує користуватися ним чи ні). Важливою умовою є особа, який заподіюється шкода при необхідній обороні та крайній необхідності. Такою особою може бути тільки та, що посягає на життя та здоров'я і стосовно якої і вчиняється оборона. Якщо ж кривда була завдана людині, котра не причетна до скоєння протиправного діяння, нападу, замаху, тоді той, хто її наніс буде нести кримінальну відповідальність стосовно своїх дій.

Щодо прямого визначення, то воно закріплено у Кримінальному законі статтею 36 і 39. Надамо визначення із кодексу щодо таких обставин.

Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Крайня необхідність в статті 39 закріплено таким чином: не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності [2].

Законодавець дає нам чітко зрозуміти, за яких обставин діяння буде вважатися необхідною або крайньою обороною. Характерною обставиною необхідної оборони та крайньої необхідності є заподіяння достатньої шкоди за умови, що особі дійсно була пряма загроза або загроза її заподіяння. Чітко визначено допустимі межі такої оборони і вони не повинні перевищувати дозволених. Однак, наприклад, якщо необхідна оборона є такою, що дійсно

допомагає захистити життя та здоров'я, а от крайня необхідність вже має трошки інше забарвлення. При такій ситуації шкоду усунути іншим шляхом було неможливо.

Як можна побачити, кваліфікація таких правопорушень є дуже складною, бо потребує детального вивчення рис справи з урахуванням найменших деталей. Дані об'єктивно правомірні діяння закріплені у Кримінальному кодексі України. Та як ми бачимо через низку обставин, які залежать від багатьох факторів, наприклад: часові проміжки, швидкоплинна зміна суспільства, нові міжнародні акти, застаріла актуальність і найголовніше повномасштабне вторгнення росії до нашої держави диктує свої правила. Стає зрозумілим, що є гостра потреба у появі нового Кримінального кодексу України. Треба зазначити, що проєкт нового кодексу існує вже давно, але він постійно зазнає змін і доповнень. Це відбувається і у інститутах необхідної та крайньої оборони.

Остання редакція, яка існує на даний час – контрольний текст проєкту станом на 30.01.2023 року [3]. Діяння, що нас цікавлять знаходяться у книзі другій, яка має назву «Про кримінальне правопорушення», розділ 2.9. Починається він загальним поняттям обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Розглянемо проєкт нового Кримінального кодексу України стосовно наявності новел і змін.

Першою новелою є заміна назви необхідної оборони на «правомірний захист» (Ст. 2.9.2).

Крім того, доповнено проєкт статтею 2.9.3 «Захист України від збройної агресії», статтею 2.9.4 «Використання захисного засобу, що вражає автономно» та без змін у назві залишилася стаття 2.9.6 «Крайня необхідність». Варто зазначити, що у попередніх варіантах проєкту не було винесено окремо захист держави від збройної агресії. На нашу думку, таке доповнення є цілком логічним і зрозумілим, враховуючи повномасштабну війну на нашій землі і активний приріст людей з несвідомою громадянською, політичною позицією, колаборантів, зрадників. В Законі України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», прийнятому від 03.03.2022 року, після широкомасштабної збройної агресії, чітко зазначено можливість громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав, у тому числі отримати вогнепальну зброю і боєприпаси до неї відповідно до порядку та вимог, встановлених Міністерством внутрішніх справ України. Саме це положення

підкріплюється і статтею 65 Конституції України. Відповідно, 15.03.2022 року чинний Кримінальний кодекс України доповнено статтею 43-1 «Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» – новою обставиною, що виключає кримінальну протиправність.

За даними Офісу Генерального прокурора України у єдиному звіті про кримінальні порушення по державі за 2022 рік зареєстровано 17422 злочинів проти основ національної безпеки [6], що у порівнянні з 2021 роком, у якому зареєстровано 520 таких злочинів [5], є вкрай великою цифрою та надзвичайним приростом. Як ми розуміємо, в умовах військового стану та післявоєнного періоду очікувати на зменшення кількості реєстрації таких злочинів не варто. Саме з таких переконань влучним доповненням стала стаття 2.9.3.

Порівняємо чинний кримінальний закон з його проєктом у розділі необхідної оборони або, як зазначено у проєкті, правомірний захист.

На нашу думку, формулювання у статті проєкту нового кодексу є більш чітким та зрозумілим. У частині першій немає визначення поняття правомірний захист, а лише вказано право на такий захист або на звернення за допомогою у правоохоронних органів. Частиною третьою чітко виокремленні умови для того, щоб такий захист був правомірним:

- 1) тому, хто здійснює протиправне посягання,
- 2) під час здійснення такого посягання або при його негайній загрозі,
- 3) з метою відвернення реально існуючого посягання, та
- 4) в межах, що відповідає тяжкості посягання та обстановці захисту.

Щодо поняття перевищення меж необхідної оборони, то тут ми маємо ідентичне визначення та риси. А ось частину четверту чинного Кримінального кодексу України від 2001 року було зведено у частину шість проєкту нового Кримінального кодексу, в якій зазначено, що не є перевищенням меж правомірного захисту спричинення будь-якої шкоди у випадках, коли особа:

1) через особливий психічний стан, викликаний протиправним посяганням, не могла правильно оцінити відповідність спричиненої нею шкоди тяжкості посягання або обстановці захисту,

2) здійснювала захист від нападу особи, яка застосувала зброю, небезпечний предмет чи інший предмет, який має властивості зброї або небезпечного предмету,

3) здійснювала захист від нападу двох чи більше осіб,

4) відвертала протиправне вторгнення у житло чи інше володіння або

5) здійснювала захист від зґвалтування чи дії сексуального характеру із застосуванням насильства [3].

Всі ці риси є також і у статті 36 Кримінального кодексу України, однак за винятком останнього пункту про захист від зґвалтування чи дій сексуального характеру із застосуванням насильства. Переглядаючи статистику зареєстрованих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи за 2021, 2022 та січень – березень 2023 року, можна зробити наступні висновки:

- у 2021 році таких правопорушень було зареєстровано 930 [5], у 2022 році 623 [6], на початку 2023 року вже 214 [7];

- можна казати начебто щодо тенденції зниження приросту, однак це також і говорить про такі аспекти як латентність, недостатня інформованість та окупація деяких територій України;

- через окупацію частини України багато випадків правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи залишаються невідомими, так само як і користуванням особи правом на необхідну оборону. Бо ті нелюди, які захопили територію, не знають що таке людські закони та правопорядок, а жертви іноді бояться скористатися правом на оборону.

На наш погляд, виокремлення даного нового пункту – це також дуже важливе доповнення, яке дійсно допомагає у питаннях гарантування безпеки, бо у разі скоєння замаху на сексуальне насильство надає право особі, що захищається, його відвернути. Кожен громадянин повинен почуватися захищено у державі і знати, що вона дбає про нього та його інтереси. Це невід’ємна частина демократичного устрою суспільства, поняття держава для людей та шлях до євроінтеграції не тільки в цілому, а що важливо, у правовому сенсі. Ратифікація міжнародного законодавства та спільний шлях до його вдосконалення – важливий напрям подальшого розвитку нашої держави.

У порівнянні визначення крайньої необхідності в чинному Кримінальному кодексі України та статті проєкту також виділяється поняття «правомірна» та доповнення у вигляді частини п’ятої щодо діянь, які не поширюються на особу: 1) зобов’язану здійснювати заходи, спрямовані на усунення небезпеки, що загрожує спричиненням шкоди, якщо ця особа свідомо ухилилася від виконання своїх службових повноважень чи професійних обов’язків, або 2) свідомо створила небезпеку з метою її подальшого усунення шляхом спричинення шкоди. Перевищення меж крайньої необхідності і в чинному кодексі, і в проєкті, визначається як

умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода.

Якщо брати до уваги розділ обставини, що виключають кримінальну протиправність в цілому, то можна зазначити, що у проєкті першою статтею винесено так би мовити загальні положення, поняття та види обставин, що виключають протиправність діяння. Кримінальний кодекс 2001 року розпочинає цей розділ статтею щодо необхідної оборони.

З цього можна зробити висновок, що проєкт нового Кримінального кодексу України є більш ширшим та змістовним, а також зрозумілішим для кожного громадянина [8], бо як відомо, що незнання законів не звільняє від відповідальності.

Висновки. Доволі довгий період часу існують обговорення щодо змін або взагалі нової редакції Кримінального кодексу України, через те, що чинний нормативно-правовий акт був прийнятий 5 квітня 2001 року. Пройшов значний термін, звісно що багато змінилося не тільки в країні, а й у законодавстві. Інші закони та кодекси, які тісно пов'язані з кримінальним вже зазнали певні зміни, статті було редаговано або ж взагалі виключено. Стосовно дослідженої теми інституту необхідної оборони і крайньої необхідності сталася низка доповнень, актуальних на даний час. Нагальною є потреба більш повно дозволити особі право на оборону в умовах війни в державі. А обов'язок правоохоронних органів, державних органів – здійснення контролю за дотриманням нормативних положень, оскільки аналізовані інститути є досить складними, і кожен випадок необхідної оборони чи крайньої необхідності вимагає детального вивчення та уваги. Звичайно, проєкт Кримінального кодексу України ще може зазнавати і зазнає доопрацювань, але навіть на сучасному етапі вже відзеркалено зміни, доповнення та міжнародно-правовий орієнтир українського законодавства.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України від 28.06.1996р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Контрольний текст проекту Кримінального кодексу України від 30.01.2023. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf>
4. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2022. № 2114-IX
5. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудових розслідувань за 2021 рік. // Офіс Генерального прокурора України. URL:

<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

6. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудових розслідувань за 2022 рік. // Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

7. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудових розслідувань за січень – березень 2023 рік. // Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

8. Intelligibility of a criminal law: Theoretical and practical aspects [Musychenko, O., Streltsov, Y., Kozachenko, O., Vasyliaka, O., & Chornozub, L.]. Amazonia Investiga. № 10 (44). 2021. P. 92-102. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1714/1863>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД МОБІЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню питань ухилення від мобілізації військовозобов'язаних осіб, а також відповідальності за це протиправне діяння. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 69/2022 на території країни було запроваджено воєнний стан та оголошено проведення загальної мобілізації. Було досліджено, що у випадку невиконання військовозобов'язаними своїх обов'язків та вчинення інших дій спрямованих на ухилення від призову під час мобілізації, це може розцінюватись як склад кримінального правопорушення, передбаченого ст.336 КК України. Проаналізовано, що кримінальна відповідальність настає лише після того, як особі, після проходження медкомісії, визнання її придатною та відсутності підстав для відстрочки, була вручена повістка для проходження служби. Досліджені випадки, в яких військовозобов'язаний може бути притягнутий до адміністративної відповідальності, а також було проаналізовано найпоширеніші види та особливості призначення покарань.

Ключові слова: мобілізація, ухилення від мобілізації, кримінальна відповідальність, військовозобов'язаний, повістка, військовий обов'язок.

The article is devoted to the study of issues of evasion of the mobilization of conscripts, as well as responsibility for this illegal act. By Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 No. 69/2022, martial law was introduced in the country and general mobilization was announced. It was investigated that in the case of military conscripts not fulfilling their duties and committing other actions aimed at evading the draft during mobilization, this can be considered as a criminal offense provided for in Article 336 of the Criminal Code of Ukraine. It has been analyzed that criminal liability occurs only after a person, after passing a medical commission, being recognized as fit and without grounds for postponement, was served with a summons to undergo service. The cases in which a conscript can be brought to administrative responsibility have been studied, and the most common types and features of the imposition of penalty have also been analyzed.

Key words: mobilization, evasion of mobilization, criminal liability, conscript, summons, military duty.

Вступ. У ст. 17 Конституції України закріплено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [1]. Дане положення є особливо актуальним ще з 2014 року, а з початку повномасштабного вторгнення рф на територію України набуло ще більшого застосування на практиці. Запровадження режиму воєнного стану, незаконна окупація, грубе порушення всіх норм міжнародного права посприяли створенню новел в українському законодавстві, перегляду всіх сфер суспільного життя, а також

необхідності запобігання тим кримінальним правопорушенням, які у мирний час фактично не можуть існувати.

Відповідальність за одне з таких кримінальних правопорушень передбачено ст. 336 Кримінального кодексу України (далі – КК України) за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації [2]. Дана норма набула практичного застосування лише з 2014 року.

Основний зміст. У зв'язку із запровадженням на території України воєнного стану, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року №69/2022 оголошено проведення загальної мобілізації [3], яка здійснюється у відповідності до вимог Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Як вказано у ч.2 ст. 4 вищезазначеного Закону, загальна мобілізація проводиться одночасно на всій території України і стосується національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, підприємств, установ і організацій [4].

Станом на березень, режим воєнного стану та території України продовжено, а тому відповідно продовжено і загальну мобілізацію.

Мобілізаційна підготовка та мобілізація являються складовими елементами ряду заходів, що здійснюються задля забезпечення оборони країни [5].

Мобілізаційна підготовка – комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються в мирний час з метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту (далі – Збройні Сили України, інші військові формування), сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави і захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період.

Мобілізація – це визначений комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого

самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу.

Мобілізація поділяється на загальну та часткову та здійснюється відкрито або приховано.

Загальна мобілізація проводиться одночасно на всій території України і стосується національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, підприємств, установ і органів.

Призов громадян на військову службу під час мобілізації або залучення їх до виконання обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, здійснюють територіальні центри комплектування та соціальної підтримки за сприяння місцевих органів виконавчої влади або командири військових частин (військовозобов'язаних, резервістів Служби безпеки України – Центральне управління або регіональні органи Служби безпеки України, військовозобов'язаних, резервістів Служби зовнішньої розвідки України – відповідний підрозділ Служби зовнішньої розвідки України, військовозобов'язаних Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – відповідні органи управління центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту).

При цьому громадяни зобов'язані:

- з'являтися за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (військовозобов'язані, резервісти Служби безпеки України – за викликом Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, військовозобов'язані, резервісти Служби зовнішньої розвідки України – за викликом Служби зовнішньої розвідки України) для взяття на військовий облік військовозобов'язаних чи резервістів, визначення їх призначення на особливий період;

- надавати в установленому порядку під час мобілізації будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно, власниками яких вони є, Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, Оперативно-рятувальній службі цивільного захисту з наступним відшкодуванням державою їх вартості в порядку, встановленому законом (частина перша статті 22 Закону).

Громадяни, які перебувають у запасі і не призвані на військову службу під час мобілізації можуть бути відповідно до закону залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер.

У випадку невиконання вищевказаних обов'язків та вчинення інших дій спрямованих на ухилення від призову під час мобілізації, це може розцінюватись як склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України, за яке передбачено покарання у позбавленні волі на строк від трьох до п'яти років.

Варто зазначити, що на початку 2023 року Єдиний державний реєстр судових рішень містив більше 200 вироків за вчинення кримінальних правопорушень за ст. 336 КК України. Більшість обвинувачених за цією статтею визнавали свою провину, але у деяких випадках мали місце виправдовувальні вирoki.

Із початком застосування ст. 336 КК України у 2014 році, формувалась практика юридичної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією. Слід зазначити, що реальне позбавлення волі за порушення даної норми призначається досить нечасто. Здебільшого, реального відбування покарання не має місце, йдеться про звільнення від покарання з випробуванням. Тобто, встановлюється певний строк, під час якого засуджена особа повинна виконувати певні дії, а саме регулярно з'являтися до відповідного органу та сповіщати про зміну свого місця проживання. Вважається, що після спливу визначеного судом строку, особа відбула покарання.

Варто зазначити, що кримінальна відповідальність може наставати лише після того, як особі, після проходження медкомісії, визнання її придатною та відсутності підстав для відстрочки, було вручено повістку саме на проходження служби. У випадку, якщо повістка є первинною, та вона лише уточнює облікові дані, то за неявку передбачена тільки адміністративна відповідальність.

В залежності від ступеня суспільної небезпеки діянь, за деякі дії стосовно ухилення від мобілізації передбачена адміністративна відповідальність згідно зі ст. 210 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), яка закріплює відповідальність за порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку; у відповідності до ст. 210-1 передбачена відповідальність за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію; а також ст. 211 КУпАП, яка в свою чергу

визначає відповідальність за псування військовооблікових документів чи втрату їх з необережності.

Стосовно безпосередньо кримінальної відповідальності за ухилення від мобілізації, то у період з 2014 р. і до лютого 2022 р. застосування ст. 336 активно відбувалося у 2014 і 2015 роках, втім не з метою реального забезпечення призову під час мобілізації, а задля формального використання даної норми, створюючи враження ефективної роботи, оскільки легко досягався результат. У 2016 році ситуація дещо змінилася і збільшилася кількість відмов слідчих підрозділів Національної у відкритті проваджень на вимогу військових комісаріатів. Так, у цей період, за ст. 336 КК України засудили 220 осіб, втім тільки у Дніпропетровській області було зафіксовано понад 1000 відмов у внесенні відомостей до реєстру досудових розслідувань за вищезазначеною статтею.

Необхідно зазначити, що для ст. 336 КК України, виходячи з її змісту та мети, характерні деякі особливі риси. Вона, за своїм обсягом, є однією з найменших статей Кримінального кодексу України, а її диспозиція майже дослівно відтворює її назву. Санкцією статті виступає позбавлення волі як безальтернативний вид покарання.

Об'єктивною стороною кримінального правопорушення, що передбачено ст. 336 КК України, виступає ухилення від призову на військову службу, яке проявляється дією або бездіяльністю. Бездіяльність у даному випадку можна віднести до змішаної, оскільки ухилення від виконання військового обов'язку здійснюється за допомогою вчинення певних дій, наприклад, неявка до місць, вказаних у повістках, наказах керівників територіальних центрів комплектування, а саме до конкретного територіального центру комплектування з метою направлення до військових частин. Дане кримінальне правопорушення вважається закінченим саме з моменту неявки особи, яка є військовозобов'язаною до такого місця.

З суб'єктивної сторони для такого кримінального правопорушення характерним виступає прямий умисел. Поряд з цим, мотиви його вчинення не впливають на кваліфікацію.

Слід зауважити, що відповідальність за ст. 336 КК України може мати місце лише у випадку визнання особи придатною на підставі проходження військово-лікувальної комісії та вручення їй мобілізаційної повістки.

Таким чином, особа може просто не з'явитися у вказаний у повістці день та час, аби її дії відносились до злочинних. У випадку, коли особа

відмовляється отримувати повістку, буде складено акт про відмову від отримання повістки, і буде попереджено особу щодо наслідків такої відмови та можливості настання кримінальної відповідальності в майбутньому.

Щодо позиції Верховного суду України з цього питання, то до проголошення правового режиму воєнного часу вважалося, що у випадку відсутності інформації щодо вручення повістки військовозобов'язаному, або якщо особа відмовилася від отримання повістки – даних стосовно фіксування зазначеної відмови у порядку, передбаченого чинним законодавством, відсутні дані щодо доведеності винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України [6].

Втім, на теперішній час, важко визначити як режим воєнного стану вплине на оцінку суддями справ щодо ухилення від призову.

Поряд з цим, варто зазначити, що засудження осіб за ст. 336 КК України не тягне за собою зняття з військового обліку та відповідно не є підставою для відстрочки від призову на військову службу.

Відповідно до вимог статей 14 та 37 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» на районні (міські) комісії з питань приписки, окрім інших, покладені функції взяття на військовий облік військовозобов'язаних осіб, що раніше були засуджені до позбавлення, обмеження волі, арешту або виправних робіт за вчинення кримінального проступку, нетяжкого злочину, в тому числі із звільненням від відбування покарання та виключення з військового обліку осіб, що раніше були засуджені до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [7].

Таким чином, всі засуджені за ст.336 КК України особи підлягають мобілізації та їм може бути повторно вручено відповідні повістки.

Проаналізувавши судову практику щодо призначення покарань за ухилення від мобілізації, можна говорити про те, що найпоширенішим покаранням є позбавлення волі строком на три роки, з випробувальним терміном один рік. Рідше можна зустріти покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі з випробувальним терміном три роки.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що кримінальна відповідальність за ст. 336 КК України настає лише у тому разі, якщо військовозобов'язана особа пройшла перевірку військово-облікованих даних, медичну комісію для призову та в ухилилася від відправки до складу ЗСУ у військову частину. Покарання за це протиправне діяння передбачене

у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 5 років. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову під час мобілізації має належне обґрунтування, через те, що дане кримінальне правопорушення відповідає наступним факторам:

- воно є діянням з високим ступенем суспільної небезпеки;
- воно є відносно поширеним з доволі нестабільною динамікою;
- неможливість ефективної боротьби з ухиленнями від призову під час мобілізації із застосуванням альтернативних заходів, окрім кримінальної репресії.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України від 28.06.1996 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/conv> (дата звернення 30.03.2023)
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/conv> (дата звернення 31.03.2023)
3. Про загальну мобілізацію. Указ Президента України від 24.02.2022 №69/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022> (дата звернення 31.03.2023)
4. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію. Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12> (дата звернення 01.04.2023)
5. Бараненко Д. В. Відповідальність за незаконне залишення території України військовозобов'язаними особами під час дії воєнного стану: проблеми теорії та практики. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/19714> (дата звернення 01.04.2023)
6. Дзінковський М. Ухилення від мобілізації. URL: <https://legaid.ua/ua/uhylennya-vid-mobilizacziyi/> (дата звернення 01.04.2023)
7. Про військовий обов'язок і військову службу. Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення 01.04.2023)

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ВІЙНИ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Стаття присвячена дослідженню та аналізу механізму визнання сексуального насильства як особливої форми геноциду, коли сексуальне насильство є частиною спланованого широкомасштабного плану і поведінки, яка є розроблена для винищення певної групи. Автор розкриває поняття злочину геноциду та сексуального насильства за конвенційними актами. На конкретних прикладах автор доводить, що сексуальне насильство, яке вчиняється військовослужбовцями російської федерації на території України проти українців, виправдовується і заохочується керівництвом російської федерації, що може розглядатися як окрема форма геноциду.

Ключові слова: війна, злочин геноциду, зґвалтування, сексуальне насильство.

The article is devoted to research and analysis of the mechanism of recognition of sexual violence as a special form of genocide, when sexual violence is part of a planned large-scale plan and behavior that is designed to exterminate a certain group. The author reveals the concept of the crime of genocide and sexual violence according to convention acts. Using specific examples, the author proves that the sexual violence committed by servicemen of the Russian Federation on the territory of Ukraine against Ukrainians is justified and encouraged by the leadership of the Russian Federation, which can be considered as a separate form of genocide.

Key words: war, crime of genocide, rape, sexual violence.

Вступ. Відтоді, як людство почало вести війни, на цих війнах відбуваються випадки навмисного сексуального насильства. За даними ООН, у війнах потерпають від сексуального насильства близько 18–40 % жінок та дівчат, хлопчиків та чоловіків. Наразі вчені, політики, правозахисники, гуманітарні організації, активісти та ті, хто постраждав внаслідок війни, згодні з тим, що задля того, щоб стримувати та припиняти сексуальне насильство у воєнний час, важливо про нього говорити. Геноцид спрямований на знищення конкретної групи людей і розглядається, як необхідний крок для того, щоб повернути певну націю до реальної або уявної її колишньої слави, чи то нація нацистської Німеччини, Руанди, або путінської росії зараз в Україні.

Основний зміст. Геноцид – це злочин, який головним чином, визначається його наміром, а не його масштабом. Цей намір полягає у тому, щоб знищити захищену групу повністю або частково. Геноцид може вчинятись, і часто вчиняється за допомогою таких дій, як, наприклад примусова стерилізація або сексуальне насильство, що не призводять до моментальної смерті, зокрема, зґвалтування, які не призводять до смерті, але мають на меті знищення певної групи.

Відповідно до даних Офісу Генерального прокурора, у 2022 році всього було обліковано 62128 кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, серед них 22 випадки геноциду.

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року у статті 2, визначає геноцид, як «вчинення будь-якої із заборонених дій з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку» [1]. У цій статті виділяється 5 основних форм злочину геноциду: а) убивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; с) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її; d) міри, розраховані на запобігання дітородіння в середовищі такої групи; e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу [1].

Виходячи з цього, саме ця конвенція про запобігання злочинам геноциду, разом із судовою практикою Міжнародних кримінальних трибуналів, становить правову основу для встановлення зв'язку гендерно-обумовлених кримінальних правопорушень зі злочином геноциду. Ця конвенція є результатом роботи польського вченого єврейського походження Рафаеля Лемкіна. Саме Лемкін у 1944 році у своїй праці «Правління країн Осі в окупованій Європі: закони окупації, аналіз правління, пропозиції до змін» («Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress») вперше вжив термін та сформулював поняття «геноцид» [2] і власне сам Лемкін говорив, що «геноцид – це координований план різних дій спрямований на знищення суттєвих основ ще національних груп із метою їхнього знищення, як таких» [3].

Вчинення злочинів геноциду містить елемент політики, тобто воно є масовим і воно є санкціонованим. Свідчення цього є те, що вище керівництво російської федерації, зокрема особисто путін, не лише толерує такі дії, наприклад, не притягуючи винних до відповідальності, але більше того, вони їх заохочують. Наприклад, Указом президента російської федерації було відзначено та присвоєно звання гвардійській 64 окремій мотострілецькій бригаді, яка за даними Служби Безпеки України вчиняла звірства в Бучі, серед цих звірств були і зґвалтування.

Сексуальне насильство та зґвалтування перетворюється на зброю, якою вчиняються акти геноциду, воно стає одним зі способів знищення людської групи. Це зброя, настільки ж ефективна, як кулі та снаряди.

Відповідно до статті 36 Стамбульської конвенції «Сексуальне насильство, у тому числі зґвалтування» передбачає:

- а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;
- б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;
- с) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою.

Згоду повинно бути надано добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин [4].

Жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, є ті, хто індивідуально або разом з іншими особами були піддані такому насильству (особи, які пережили насильство), а також члени їхніх сімей, зокрема, діти, батьки або партнери, діти, які народилися після вагітності внаслідок зґвалтування, а також інші особи, які залежать від жертви [5].

Ситуація, яка наразі відбувається в Україні, війна, яка триває і ті злочини, які вчиняються російськими військовими на території України так само є одним із видів зброї, яку російська федерація використовує проти України та українців. Зґвалтування є частиною військової стратегії російської федерації і на тимчасово окупованих територіях від сексуального насильства та зґвалтувань потерпають не лише жінки, але також діти та чоловіки. Наразі із кожним новим звільненням селом та містом України, правозахисники та правоохоронці дізнаються про все більше випадків зґвалтувань звільненого населення.

Від початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України, стали з'являтися повідомлення про сексуальне насильство з боку російських військових. Через рік активних бойових дій влада України зафіксувала сотні випадків насильства, скоєного щодо жінок, чоловіків, дітей та [6].

Наразі Україна працює над оновленням Національного плану дій (НПД) з виконання резолюції Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, який спрямований на забезпечення протидії насильству за ознакою статі та сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, оскільки під час тривалих конфліктів збільшуються ризики потрапляння насамперед жінок і дівчат у ситуації торгівлі людьми, сексуального насильства, зґвалтування [7].

Європейський парламент 5 травня 2022 року засудив насильство і воєнні злочини проти жінок та дітей, скоєні російськими військовими в

Україні, та наголосили на необхідності покарання винних, які мають постати перед міжнародним судом «масові зґвалтування, сексуальне та гендерне насильство, катування та геноцид використовуються як зброя війни» [8].

Відповідно до Угоди, ООН надаватиме допомогу правоохоронним органам України у розслідуванні фактів сексуальних злочинів російських окупантів та постраждалим від сексуального насильства під час війни. Передбачено створення спеціалізованих центрів надання допомоги та напрацювання єдиної методології роботи в таких центрах [9].

У зв'язку зі збройною агресією РФ на території України, сторони розширюють співпрацю у частині реагування на випадки сексуального насильства, пов'язаного з війною. UNFPA надаватиме допомогу українським правоохоронцям у документуванні сексуальних злочинів, вчинених російськими окупантами, а також постраждалим. На Київщині та Сумщині, функціонує спеціалізована поліцейська мобільна група для виявлення та розслідування фактів сексуального насильства проти мирних жителів. Поліцейські спільно з психологами проводять бесіду з цивільним населенням, опрацьовують інформацію про ймовірні випадки зґвалтувань та інших злочинів сексуального характеру, надають психологічну допомогу [10].

З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну зафіксовано понад 72 тисячі воєнних злочинів, скоєних російськими військовими [11]. З 1 по 14 квітня 2022 року до Офісу омбудсмена надійшло близько 400 звернень про випадки сексуального насильства з боку російських окупантів. Про це повідомила Уповноважена Верховної Ради із захисту прав людини Людмила Денісова, що «після звільнення Київської області лише за два тижні на державну гарячу лінію надання психологічної підтримки надійшло близько 400 дзвінків від постраждалих від сексуального насильства» [12]. Цього ж числа Верховна Рада України ухвалила постанову «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні», якою дії російських військ та російського керівництва в Україні визнаються геноцидом українського народу.

На початку березня 2023 року керівниця профільного управління Офісу генпрокурора України Ірина Діденко повідомила, що за час повномасштабної війни Росії проти України зафіксовано 156 фактів сексуального насильства з боку російських військових, більшість із них – у Херсоні та Київській області [13]. А 4 березня 2023 року на міжнародному форумі «United for Justice», який проходив у Львові, Олена Зеленська під

час свого виступу розповіла, що «наразі, правоохоронці розслідують 171 випадок сексуального насильства проти українців із боку російських військових. І за цією цифрою не тільки жінки, серед постраждалих, але й 39 чоловіків і 13 неповнолітніх» [14].

Наразі є дані, які можуть свідчити про вчинення російськими високопосадовцями і окремими російськими військовими злочинів геноциду на території України. Це свідчить про те, що сексуальне насильство, використовується як один із засобів геноциду української нації.

«Зґвалтування – це знаряддя війни. Хоча ми ще не знаємо повної міри його використання в Україні, вже ясно, що воно був частиною російського арсеналу... Жінок гвалтували на очах їхніх дітей, дівчат на очах у їхніх родин, як свідомий акт підкори», – Мелінда Сімонс, Надзвичайний і Повноважний Посол Великої Британії в Україні [15].

Зараз дуже багато чого залежить від тих розслідувань і кримінальних проваджень, які тривають зараз, які проводяться, як Міжнародним кримінальним судом на території України, так і Українськими органами і для того, аби ми могли говорити, що російська федерація, як держава винна у цій діяльності і конкретно російські політичні високопосадовці, військові, командири, та ті військові, які безпосередньо вчиняли ці злочини, що вони винні у геноциді. Тому необхідно довести це у суді, довести, що саме існував намір знищити українців, як окрему національну групу.

Висновки. Геноцид – це *crime of the crimes*, найтяжчий злочин, який тільки може бути. Адже він є відмовою у визнанні права на існування цілих людських груп, так само, як вбивство означає відмову у визнанні права на життя окремих людей. Наостанок хочеться згадати слова Абрама Ієшуа Хешель, єврейського філософа, теолога та борця за права людини, який сказав «Голокост почався не в Аушвіці». Так само і використання сексуального насильства та зґвалтування, як засобу ведення війни та скоєння геноциду не починається з акту зґвалтування. Воно починається задовго до самого фізичного акту, воно починається з того, як ми ставимось до жінок в суспільстві, з того, як ми ставимось до їхніх прав, з питань рівності і це повертає нас до самого розуміння того, що означає бути людиною, що означає поважати один одного, і що означає визнавати, що у людей є права, а отже й обов'язки які ми несемо один перед одним, як рівні.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. URL: <http://www.preventgenocide.org/ua/konventsia.htm> (дата звернення: 15.03.2023).
2. Ціна свободи українців. URL: <https://everlegal.ua/tsina-svobody-ukrayintsiv> (дата звернення: 16.03.2023).
3. Що таке геноцид: правовий вимір. URL: <https://ti-ukraine.org/news/shho-take-genotsyd-pravovuj-vymir/> (дата звернення: 16.03.2023).
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 р. 87 с. URL: <https://rm.coe.int/1680093ddb> (дата звернення: 15.03.2023).
5. Федоровська Н.В. Ефективне реагування на випадки сексуального насильства, пов'язаного з війною. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* [Текст] : матеріали наук.- теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) / [редкол.: С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, А. А. Вознюк та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 235-242.
6. ЄС запровадив санкції проти російських військових та силовиків за насильство над жінками в Україні та Росії. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-es-sankciji-rosijski-vijskovi-nasyilstvo-shchodo-zhinok/32307272.html> (дата звернення: 19.03.2023).
7. Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2020 р. № 1544-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 18.03.2023).
8. Європарламент ухвалив резолюцію на захист жінок, які тікають з України від війни з РФ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3475797-evroparlament-uhvaliv-rezoluciu-na-zahist-zinok-aki-tikaut-z-ukraini-vid-vijni-z-rf.html> (дата звернення: 19.03.2023).
9. Україна розширює співпрацю з ООН щодо запобігання та ефективного реагування на сексуальне насильство під час війни, – МВС. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-rozshiryuespivpracyu-z-oon-shchodo-zapobigannya-na-seksualne-nasyilstvo-pid-chas-vijni> (дата звернення: 20.03.2023).
10. МВС та UNFPA нарощує співпрацю щодо ефективного реагування на сексуальне насильство в умовах війни. URL: <https://kg.npu.gov.ua/news/mvs-ta-unfpa-naroshchue-spiivpratsyu-shchodo-efektivnogo-reaguvannya-na-seksualne-nasyilstvo-v-umovakh-vijni> (дата звернення: 20.03.2023).
11. З початку вторгнення в Україну зафіксовано понад 72 тисячі воєнних злочинів — ОГП. URL: <https://suspilne.media/417051-z-pocatku-vtorgnenna-v-ukraini-zafiksovano-ponad-72-tisaci-voennih-zlociniv-ogp/> (дата звернення: 22.03.2023).
12. Близько 400 українців звернулися до омбудсмена через зґвалтування окупантами – Денісова. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/27/248429/> (дата звернення: 22.03.2023).
13. Місія ООН із прав людини зафіксувала 133 жертви сексуального насильства в Україні. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-misia-oon-ukraina-seksualne-nasyilstvo/32332851.html> (дата звернення: 24.03.2023).
14. В Україні зафіксували 171 випадок сексуального насильства з боку військових РФ – Зеленська. URL: <https://hromadske.ua/posts/v-ukrayini-zafiksuvali-171-vipadok-seksualnogo-nasyilstva-z-boku-vijskovih-rf-zelenska> (дата звернення: 25.03.2023).
15. Ukrainian mother of four raped by Russian soldiers: report. URL: <https://www.polskieradio.pl/395/9766/artukul/2935888,ukrainian-mother-of-four-raped-by-russian-soldiers-report> (дата звернення: 26.03.2023).

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ-НЕПОВНОЛІТНЬОГО

У статті розглянуто поняття кримінальної протиправності неповнолітніх як окремих видів кримінальної протиправності, здійснена загальна характеристика портрета особистості неповнолітнього злочинця, вказані детермінанти, що обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми. Також здійснено спробу запропонувати заходи попередження даного виду кримінальної протиправності.

Ключові слова: кримінальна протиправність неповнолітніх, портрет неповнолітнього злочинця, детермінанти, заходи попередження кримінальної протиправності неповнолітніх.

The article examines the concept of juvenile criminal as a type of criminal illegality as a whole, the general characteristics of the portrait of persons who commit criminal offenses and the determinants that cause them to be committed. An attempt was also made to propose measures to prevent another type of criminal illegality.

Keywords: criminal illegality of minors, portrait of a juvenile delinquent, determinants, measures to prevent criminal offenses by minors.

Вступ. Кримінальна протиправність неповнолітніх в Україні є однією з найбільш актуальних проблем суспільства. Як показує офіційна статистика, в останні роки кримінальна протиправність неповнолітніх невеликими кроками знижується (з 3940 виявлених неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення та об'єктивно протиправні діяння у 2018 році до 1369 неповнолітніх у минулому 2022 році [1]), але ж все таки займає значне місце в загальній структурі кримінальної протиправності. Кримінальна протиправність неповнолітніх та особистості осіб, що вчиняють, характеризується певними особливостями, вивчення яких надасть змогу в подальшому ефективно здійснювати протидію даному виду протиправності. Дане питання досліджували чимало вчених, які детально вивчали кримінологічний портрет особистості неповнолітнього злочинця та основні показники кримінальної протиправності неповнолітніх, зокрема це роботи В. В. Голіни, С. А. Ілько, Н. В.Сметаніної, О. Л. Старко та інших науковців.

Основний зміст. Кримінальна протиправність неповнолітніх є різновидом кримінальної протиправності в цілому, тож має схоже поняття, але зі своїми особливостями. Це є складне соціально негативне явище, історично мінлива деструктивна форма соціальної активності, що реалізується в системі заборонених кримінальним законом діянь, що вчиняються на певній території за певний проміжок часу особами, що не досягли повноліття, але досягли одинадцяти років.

Кримінальна протиправність неповнолітніх має найважливішу ознаку відокремлення її від будь-якого іншого виду кримінальної протиправності, це є вік такої особи. Поняття «неповнолітній» немає нормативного визначення в Кримінальному кодексі України, проте міститься в Кримінальному процесуальному кодексі України. Згідно із п. 11 ч.1 ст.3 КПК, малолітньою особою є дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, п.12 ч.1 ст.3 передбачає, що неповнолітньою особою є малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [2].

Також, у ч.1 ст. 31 Цивільного кодексу України зазначається, що фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років є малолітньою і у ч.1 ст. 32 зазначається, що фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти є неповнолітньою [6].

Неповноліття у кримінальному праві розглядається, по-перше, як ознака, що впливає на реалізацію кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені такими особами (це вік з 14 до 18 років), по-друге, визначає інші кримінально-правові заходи, які можуть застосовуватися до цих осіб (вік з 11 до 18 років) [4].

Тут треба враховувати саме останній підхід до визначення кола осіб, які можуть підлягати кримінально-правовому впливу, а отже, до сукупності кримінальної протиправності неповнолітніх, на наш погляд, входять:

- Об'єктивно протиправні діяння, вчинені особами, що не досягли чотирнадцяти років, але досягли одинадцятирічного, і до яких можуть застосовуватися примусові заходи виховного характеру;
- Кримінальні правопорушення, вчинені особами, у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за правопорушення з підвищеною суспільною небезпекою;
- Кримінальні правопорушення, вчинені особами, які досягли віку кримінальної відповідальності, тобто шістнадцяти років, але не досягли повноліття, тобто вісімнадцяти років.

Особливостями кримінальної протиправності неповнолітніх є розподіл на вікові особливості: особи у віці з чотирнадцяти до вісімнадцяти перебувають лише на етапі формування їх особистості та життєвої позиції, цінностей, перехід до самостійного життя, виконання певних функцій у суспільстві; мотиваційні особливості полягають у тому, що часто кримінальні правопорушення вчиняються на фоні підліткового бешкетництва, суперництва між однолітками та бажанням «виросли» в їх очах, вчинення кримінального правопорушення як спосіб самоствердження.

Основними ознаками структури кримінальної протиправності неповнолітніх є частка насильницьких та корисливих кримінальних

правопорушень. Тут переважають крадіжки, грабежі та хуліганство. В сучасних реаліях зростає поширеність вчинення кримінальних правопорушень у складі організованих груп.

Особа неповнолітнього злочинця є сукупністю морально-психологічних та соціально-криміногенних характеристик особи, що вчинила кримінальне правопорушення і яка в певній мірі відрізняється від своїх однолітків, що не вчиняли протиправних діянь [3, с. 494].

Можна охарактеризувати загальні риси особистості неповнолітнього злочинця. Однак ці загальні риси визначають певну типологію: особа вчинила кримінальне правопорушення внаслідок випадкового збігу обставин, легковажності її поведінки; особа опинилася у несприятливій обстановці; особа вчинила кримінальне правопорушення внаслідок домінування в ній антиморальної та антигромадської поведінки.

Типовими особливостями емоційно-вольової сфери є відсутність або послаблене почуття сорому, нестриманість, легковажність.

Типовими особливостями моральної свідомості виступають визначення поняття «мораль», виходячи з особистого переконання або належності до певної групи осіб; байдуже ставлення до переживань та страждань інших людей, відсутність емпатії; самоствердження за рахунок більш слабких; роль закону для таких осіб не має значення, а норми тієї групи, до якої вони належать, є своєрідним їхнім законом; правоохоронні органи для них є своєрідними ворогами; поширена думка можливості уникнути відповідальності за вчинене.

За часовими показниками неповнолітні найчастіше вчиняють правопорушення у вільний від навчання час, приблизно з 15:00 до 24:00, «пік» таких проявів 20:00-21:00 год та під час канікул, тобто це означає, що неповнолітні елементарно нічим незайняті.

Кримінальна протиправність неповнолітніх часто має груповий характер, об'єднання осіб зі схожими «цінностями», особливо з неблагополучних сімей. Так, у 2021 році серед усіх виявлених злочинців, які вчинили кримінальні правопорушення у складі груп, виявлено груп, утворених із неповнолітніми (змішаних) – 10% (628 осіб неповнолітніх), а груп, утворених тільки неповнолітніми – 9% (516 осіб). У 2022 році виявлено змішаних груп із залученням неповнолітніх – 7% (260 осіб), груп, утворених лише неповнолітніми – 5% (166 осіб) від усіх груп [1]. Таке значне зменшення фактичної кількості групової злочинності неповнолітніх свідчить про те, що велика кількість дітей в умовах повномасштабної військової агресії банально була змушена виїхати за кордон.

Соціально-демографічні особливості характеристики таких осіб полягають у тому, що частіше кримінальні правопорушення вчиняють особи чоловічої статі, ніж жіночої.

Залежно від сімейного стану – це особи, що зростають у неблагополучній сім'ї чи виховання дитини здійснюється в неповній мірі в силу тих чи інших обставин.

У сфері дозвілля такі особи обирають так звані «тусовки», ніж навчання, спорт чи інше корисне проведення часу; лідерами в таких компаніях стають особи старшого віку, з негативною спрямованістю поведінки [3].

Особистість неповнолітнього злочинця можна поділити по деяким типам, серед яких:

1. «випадковий» – неповнолітній, що в цілому характеризується позитивно, але вчинив кримінальне правопорушення через певну легковажність, недосвідченість в силу його віку, випадковий збіг обставин;

2. «ситуаційний» – неповнолітній з нестійкою соціальною спрямованістю, кримінальне правопорушення вчинено через вплив криміногенної ситуації, що спровокувало прояв його негативних особистісних якостей;

3. «нестійкий» – особа з асоціальною поведінкою, що не досягла усталеного рівня, антигромадська установка ще не сформувалася остаточно. Як правило, це особи, що перебували на обліку в органах і службах у справах дітей;

4. «злісний» – неповнолітній з остаточно сформованою антисоціальною позицією, має активний злочинний прояв поведінки, сам створює криміногенну ситуацію, активно вживає алкоголь та наркотичні речовини. Такі особи раніше вчиняли умисні злочини та перебували у спеціальних виховних закладах для неповнолітніх.

Аналізуючи детермінанти кримінальної протиправності неповнолітніх, можна зазначити, що причини і умови вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми закладаються ще в дуже юному віці. Серед таких «клімат» в сім'ї, невиховання чи неналежне привиття дитині моральних норм, норм етикету, соціальних цінностей батьками чи особами, що їх замінюють, неблагополучні сім'ї, в яких зловживають алкоголем чи забороненими речовинами; неувага дорослих та педагогічна занедбаність дитини; вплив особи чи асоціальної групи на дитину; природньо обумовлені відхилення у психічній діяльності дитини; негативний інформаційний вплив засобів масової інформації; сприйняття неповнолітньою особою прикладів кримінальної активності як модель поведінки у соціумі; наявність

неформальних груп, що оточують неповнолітнього; недостатня робота закладу освіти з психологічного виховання; незайнятість дитини; безпритульність та байдужість батьків чи осіб, що їх замінюють на життя та долю дитини [5, с. 275].

Можна також запропонувати деякі заходи щодо попередження кримінальної протиправності неповнолітніх. Серед таких заходів є поліпшення умов життя та виховання неповнолітніх; виховні заходи у закладах освіти, де навчається дитина; донесення до батьків чи осіб, що їх замінюють, що теплі стосунки та атмосфера вдома є найкращим способом попередження; поширення в засобах масової інформації загальнолюдських цінностей, норм моралі; створення установ дозвілля, відпочинку та розвитку дітей [5, с.276].

Висновки. На жаль, кримінальна протиправність неповнолітніх в сучасних реаліях має місце. Її поняття визначають як різновид кримінальної протиправності, складне соціально негативне явище, історично мінлива деструктивна форма соціальної активності, що реалізується в системі заборонених законом діянь, які вчиняються на певній території за певний проміжок часу особами, які досягли одинадцятирічного віку, але не досягли повноліття. Отже, даний вид кримінальної протиправності є певною кримінологічною проблемою, що потребує більш детального вивчення для того, щоб можна було на основі цього вивчення розробити певний комплекс заходів боротьби з ним.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2021/2022 рр. Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення 14.04.2023)
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 19 листопада 2012р. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 14.04.2023)
3. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів ; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.
4. Мусиченко О.М., Шурдук І.В. Система примусових кримінально-правових заходів щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2019. №2. С. 50-54.
5. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків – Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. 804 с
6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. №435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 14.04.2023)

Кубаренко Вікторія

Мусиченко Віталій

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННОГО ВИКОРИСТАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ, БЛАГОДІЙНИХ ПОЖЕРТВ АБО БЕЗОПЛАТНОЇ ДОПОМОГИ

У статті надається кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення, передбаченого статтею 201-2 Кримінального кодексу України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». Висвітлюється обґрунтованість криміналізації незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв в сучасних реаліях. Розглядаються елементи складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 201-2 Кримінального кодексу України. Визначено, що конфіскація майна, передбачена в ч. 2 ст. 201-2 Кримінального кодексу України, не відповідає положенням Загальної частини, а саме підставам для встановлення конфіскації.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, незаконне використання, гуманітарна допомога, благодійні пожертви, безоплатна допомога.

The article provides a criminal law characterization of the criminal offense under Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine "Illegal use of humanitarian aid, charitable donations or free aid for profit". The author highlights the validity of criminalizing the illegal use of humanitarian aid and charitable donations in modern realities. The elements of a criminal offense under Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine are analyzed. It is determined that the confiscation of property provided for in Part 2 of Article 201-2 of the Criminal Code of Ukraine does not comply with the provisions of the General Part, namely, the grounds for establishing confiscation.

Keywords: criminal liability, illegal use, humanitarian aid, charitable donations, free-of-charge aid.

Вступ. У сучасних реаліях Україна бере участь у глобальних гуманітарних ініціативах і отримує значну кількість благодійних пожертв та гуманітарної допомоги від багатьох країн. Ризики, пов'язані з можливими зловживаннями під час використання гуманітарної допомоги, обумовили новелу – криміналізацію окремого діяння в ст. 201-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Ст. 201-2 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконне використання гуманітарної допомоги, благодійних подарунків та безоплатної допомоги, створена з метою забезпечення цільового використання цієї допомоги та запобігання її незаконному використанню.

Метою даної публікації є кримінально-правовий аналіз ст. 201-2 КК України, яка є новою, доповнена КК України Законом України № 2155-IX від 24 березня 2022 року.

Основний зміст. Актуальність кримінально-правового захисту використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв в Україні пов'язана з кількома факторами. По-перше, безперервні бойові дії на сході України з 2014 року, а з 2022 року широкомасштабна агресія російської федерації, призвели до того, що тисячі людей залишилися переміщеними або в зоні конфлікту і потребують гуманітарної допомоги. По-друге, зростає потреба в гуманітарній допомозі через збільшення кількості стихійних лих в Україні. Забезпечуючи захист відносин у сфері використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, можна сприяти безперешкодному успіху, цільовому призначенню такої допомоги. По-третє, захист гуманітарної допомоги є винятковим для підтримки безпеки гуманітарних працівників і гуманітарних організацій в Україні через зростаючу небезпеку тероризму та екстремізму.

В Україні гуманітарна допомога відіграє важливу роль у допомозі тим, хто потребує негайної підтримки, таким як біженці, жертви конфліктів, жертви стихійних лих та інші, які стикаються з складними ситуаціями. На жаль, війна в країні, а також інші соціальні, економічні та політичні проблеми завдають Україні великих труднощів. Як наслідок, умови життя значно погіршуються, багато людей змушені шукати допомоги та підтримки.

Гуманітарну допомогу в Україні надають низка міжнародних і вітчизняних груп, зокрема це надання продовольчих товарів, медичних засобів, предметів першої необхідності та іншої допомоги. Тим, хто зіткнувся з труднощами, вони також пропонують фінансову та моральну допомогу. Питання гуманітарної допомоги в Україні досі стоїть, незважаючи на підтримку міжнародних та національних організацій. Однак, є занепокоєння щодо розподілу та ефективного використання цієї допомоги, а також надання необхідної допомоги у віддалених та важкодоступних районах. Саме тому виникла необхідність криміналізувати незаконне використання гуманітарної допомоги, що й зробив законодавець.

Благодійність є важливою складовою частиною громадянського суспільства та вагомим сегментом соціального життя кожної країни, а тому благодійні організації потребують чіткого правового регулювання та відчутної підтримки з боку держави [8]. Благодійні внески можуть бути використані для досягнення багатьох гуманітарних цілей, включаючи викорінення бідності, допомогу дітям, які стали жертвами кримінальних правопорушень або насильства, розвиток науки та освіти, фінансування медичних досліджень і покращення багатьох інших аспектів життя людей.

В Україні під час війни благодійні внески мають вагоме значення для допомоги постраждалим від бойових дій та біженцям, які були змушені покинути свої домівки.

Благодійні організації та пересічні громадяни активно збирали кошти та різноманітні матеріальні ресурси для підтримки військових і цивільного населення в перші роки війни, коли Україна мала серйозні труднощі з виплатою забезпечення армії та допомогою постраждалим. У наш час благодійні групи займаються розподілом гуманітарної допомоги людям, які її потребують, включаючи їжу, одяг і ліки. Фонд боротьби з корупцією, Червоний Хрест, Лікарі без кордонів, Український Католицький Університет, а також різноманітні релігійні організації та приватні жертводавці є найвідомішими благодійними організаціями в Україні, які допомагають постраждалим від війни. Водночас знову ж виникає питання правомірного використання благодійних пожертв – для відповідних суспільно значущих і корисних цілей. Для захисту таких відносин законодавець встановлює кримінальну відповідальність і за незаконне використання благодійних пожертв.

Згідно зі статтею 201-2 КК України гуманітарна допомога, благодійні пожертви та безоплатна допомога не можуть використовуватися неправомірно з метою отримання матеріальної вигоди. Санкція ч. 1 ст. 201-2 КК України передбачає покарання у вигляді штрафу від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправних робіт на строк до двох років, або обмеження волі на строк до чотирьох років [2]. Відповідно, ч. 1 ст. 201-2 відноситься до категорії кримінальних проступків.

Водночас, ч. 2 і 3 даної статті – це злочини: ч. 2 – злочин нетяжкий, ч. 3 – тяжкий. Так, якщо, дії були вчиненні повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі, – караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна [2]. Дії, які передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна [2].

Тут треба зауважити, що санкція ч. 2 ст. 201-2 КК України не відповідає положенням, передбаченим Загальною частиною КК України, оскільки в ч.

2 ст. 59 КК України вказано, що конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу. А ч. 2 ст. 201-2 КК України є нетяжким злочином, при тому належить до кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, тому встановлення конфіскації майна в санкції є неправильним.

Родовим об'єктом аналізованого кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері господарської діяльності.

Безпосереднім об'єктом виступають відносини, які виникають у зв'язку з використанням гуманітарної та/або безоплатної допомоги, благодійних пожертв, тобто коштів/речей/майна/послуг тощо, головною ознакою яких безоплатне та безкорисне їх надання виключно особам, які її потребують, або для чітко визначених благодійних цілей.

Слід зазначити, що в аналізованому складі кримінального правопорушення законодавець чітко встановлює окрему ознаку складу – предмет. Оскільки предмет кримінального правопорушення чітко вказаний в диспозиції, ст. 201-2 КК України належить до так званих предметних кримінальних правопорушень [3, с. 34].

Предметом даного кримінального правопорушення є товари (предмети) гуманітарної допомоги, благодійні пожертви, безоплатна допомога. Аналізована норма є бланкетною, оскільки законодавець в примітці 1 ст. 201-2 КК України для визначення предметів даного кримінального правопорушення відсилає до Законів України «Про гуманітарну допомогу» [4], «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [5].

Відповідно до Закону України «Про гуманітарну допомогу», гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою

хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Гуманітарна допомога є різновидом благодійництва і має спрямовуватися відповідно до обставин, об'єктивних потреб, згоди її отримувачів та за умови дотримання вимог статті 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [4].

Безоплатна допомога (пересилка, виконання робіт, надання послуг) – це надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам [4].

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», благодійною пожертвою визнається безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до цього Закону [5].

Таким чином, в законодавстві чітко визначено, що належить до гуманітарної допомоги, безоплатної допомоги та благодійних пожертв, що є предметом досліджуваного складу кримінального правопорушення.

Слід зауважити, що науковцями висловлюється думка, яку варто підтримати, що оскільки безоплатна допомога – це різновид гуманітарної допомоги або благодійної пожертви, то згадування її в тексті статті окремо є зайвим [7].

До обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення відносяться суспільно небезпечне діяння, суспільно-небезпечні наслідки та причинно-наслідковий зв'язок [3, с. 26].

До альтернативних діянь об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 201-2 КК України належать такі дії: по-перше, продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги, по-друге, використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги, по-третє, укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном.

Оскільки склад даного кримінального правопорушення належить до матеріальних, для вчинення кримінального правопорушення, передбаченого цією статтею, повинні мати місце як незаконне використання допомоги у формі вищевказаних дій, так і прибуток від цього використання. Тому обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є визначені наслідки таких дій – прибуток у значному розмірі. Відповідно до примітки 2 аналізованої статті, дії вважаються вчиненими у значному розмірі, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у 350 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум

доходів громадян. Тобто, станом на сьогодні для притягнення до кримінальної відповідальності за цією статтею сума від продажу гуманітарної допомоги, використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги, або укладання правочинів щодо розпорядження таким майном має бути 469 700 грн. і більше з огляду на те, що для кваліфікації злочинів неоподатковуваний мінімум доходів громадян у 2023 році становить 1342 гривень.

Суб'єктом кримінального правопорушення за статтею 201-2 ККУ може бути як загальний (ч. 1-3 ст. 201-2 КК України), так і спеціальний, а саме – службова особа з використанням свого службового становища (ч. 2 ст. 201-2 КК України), яка незаконно використовувала гуманітарну допомогу, благодійні пожертвування або безоплатну допомогу з метою отримання прибутку.

Загальний суб'єкт – це фізична особа, яка досягла 16 років, і є осудною, яка отримує безкоштовну гуманітарну допомогу чи медичне обслуговування та особа, яка отримує благодійні пожертви, або будь-яка інша особа, яка має можливість використовувати таку допомогу з метою отримання прибутку. Законодавець в диспозиції ст. 201-2 КК України чітко не визначає коло суб'єктів, роблячи можливим притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що не є суб'єктами отримання гуманітарної допомоги. Іншими словами, будь-хто може бути притягнений за незаконне використання гуманітарної допомоги.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення за статтею 201-2 КК України характеризується виною у вигляді прямого умислу особи та наявності певної мети – отримати прибуток з незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Іншими словами, використання такої допомоги має здійснюватися цілеспрямовано та з наміром отримати прибуток. Наприклад, не вважатиметься кримінальним правопорушенням, якщо хтось, хто прийняв благодійну допомогу, використовує її для оплати найнеобхідніших засобів або медичної допомоги. Однак, це може розглядатися як кримінальне правопорушення за статтею 201-2 КК України, якщо вона використовується для заробітку, наприклад, шляхом продажу речей чи послуг, що відносяться до гуманітарної допомоги.

Кваліфікуючими ознаками даного кримінального правопорушення є вчинення таких дій повторно; за попередньою змовою групою осіб; службовою особою з використанням службового становища; у великому розмірі [2]. Великий розмір – це такий, якщо загальна вартість товарів,

безоплатної допомоги або грошової допомоги у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, тобто на сьогодні це 1 млн. 342 тис. грн. і більше.

До особливо кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення відноситься вчинення дій, передбачених ч. 1 або 2 ст. 201-2 КК України: організованою групою; в особливо великому розмірі; або під час надзвичайного або воєнного стану [2]. Відповідно до примітки 2, особливо великий розмір – це такий, якщо загальна вартість предмета даного кримінального правопорушення у три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, тобто сьогодні це складає 4 млн. 26 тис. грн. і більше.

Сьогодні на всій території України діє воєнний стан, а відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [6]. Тому в кожному випадку встановлення ознак, передбачених ч. 1, 2 ст. 201-2 КК України діяння має кваліфікуватися за ч. 3 ст. 201-2 КК України.

За офіційними статистичними даними, у 2022 році зареєстровано 381 злочин за ч. 2-3 ст. 201-2 КК України, за січень-березень 2023 року – 120 злочинів за ч. 2-3 ст. 201-2 КК України, при тому досить мала частка повідомлених про підозру (у 2022 році – 58, що складає 15% від зареєстрованих фактів, у 2023 році (січень-березень) – 12 (8% від зареєстрованих)), ще менше – переданих обвинувальних актів до суду (у 2022 році – всього 25, у 2023 році – 2 [9].

Висновки. Отже, стаття 201-2 КК України є важливим інструментом в боротьбі з корупцією та зловживаннями у сфері гуманітарної допомоги та благодійних пожертв. Незаконне використання допомоги є серйозним порушенням закону і може негативно вплинути на тих, хто реально потребує допомоги. Правоохоронні органи зобов'язані перевіряти

використання допомоги, щоб забезпечити її максимальну ефективність та попередити її незаконне використання. Суттєвим заходом у протидії незаконному використанню гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги є встановлення кримінальної відповідальності за дії, передбачені ст. 201-2 КК України.

Дана стаття є кримінальним правопорушенням з матеріальним складом, тому для правильної кваліфікації важливим є встановлення суми незаконного прибутку за використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.

Кримінальне правопорушення є предметним, тому обов'язковим є встановлення належності проданого, використаного тощо з метою прибутку до гуманітарної чи допомоги, благодійних пожертв, визначених в спеціальних Законах України. Крім того, зайвою в статті є вказівка на безоплатну допомогу, оскільки безоплатна допомога – це різновид гуманітарної допомоги або благодійної пожертви.

Санкція ч. 2 ст. 201-2 КК України встановлює обов'язковий вид покарання – конфіскацію майна, що не відповідає положенням Загальної частини КК України, оскільки є нетяжким злочином, при тому належить до кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України від 28.06.1996р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Козаченко О.В. Мусиченко О.М. Кримінальне право України: загальна частина: Конспект лекцій-довідник. Миколаїв: Іліон, 2017. 298 с.
4. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text> (дата звернення: 14.04.2023).
5. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 5 липня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 15.04.2023)
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 15.04.2023)
7. Хавронюк М. За незаконне використання гуманітарної допомоги – кримінальна відповідальність. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/> (дата звернення: 14.04.2023).
8. Юрій А. Проблемні аспекти діяльності благодійних організацій в Україні та шляхи їх вирішення. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010473 (дата звернення: 14.04.2023).
9. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2022, 2023 роки. Офіс Генерального прокурора: веб-сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareystrovani-kriminalni-pravoporusshennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 15.04.2023).

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті проаналізовано колабораційну діяльність як частину соціально-психологічного явища, що полягає в добровільній співпраці з агресором у всіх сферах суспільного життя. Така діяльність призводить до підриву національної безпеки, загрози державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам держави. У статті розглянуто походження поняття "колабораціонізм". В сучасних умовах повного військового конфлікту з російською федерацією, колабораціонізм як небезпечна для суспільства незаконна діяльність має форми кримінальної відповідальності, визначені законодавцем.

Зважаючи на статистику виявлення осіб, які здійснюють колабораційну діяльність у суспільстві, виникають питання щодо особистості колаборанта, причин здійснення людьми такої діяльності та способи запобігання колабораційної діяльності.

Ключові слова: колабораційна діяльність, колаборант, особистість колаборанта, причини колабораційної діяльності, запобігання колабораційної діяльності.

The article analyzes collaborative activity as part of a social-psychological phenomenon that involves voluntary cooperation with an aggressor in all spheres of social life. Such activity leads to undermining national security, threats to state sovereignty, territorial integrity, constitutional order, and other national interests of the state. The article examines the origins of the concept of "collaboration". In the current conditions of full-scale military conflict with the Russian Federation, collaboration as a dangerous and illegal activity for society takes the form of criminal liability defined by the legislator.

In addition, given the statistics of detecting individuals who engage in collaborative activities, questions arise about the personality of the collaborator, the reasons for people engaging in such activities, and ways to prevent collaboration.

Key words: collaboration activity, collaborator, collaborator's personality, reasons for collaboration activity, prevention of collaboration activity.

Вступ. Колабораційна діяльність є небезпечним і незаконним явищем, яке може призвести до підриву національної безпеки, загроз суверенітету держави, територіальній цілісності, конституційного ладу та інших національних інтересів. Колабораційна діяльність – це добровільна співпраця з агресором в усіх сферах суспільного життя. У сучасних умовах повномасштабного військового конфлікту з російською федерацією колабораціонізм різних форм є кримінально караним діянням, визначених законодавцем, таких як: безпосередня участь у збройному конфлікті на боці агресорської держави; громадські заклики, спрямовані на підтримку або безпосередню співпрацю з агресорською державою; організація і проведення виборів на окупованій території під контролем агресорської держави, проведення референдумів, організація та участь в інформаційних кампаніях, спрямованих на підтримку агресорської держави; добровільне

прийняття посад в органах, створених агресорською державою; передача матеріальних та нематеріальних ресурсів в регулярні війська агресорської держави та інші.

З кримінально-правової точки зору колабораційна діяльність активно сьогодні досліджується такими науковцями як Н. Антонюк, О. Козаченко, О. Мусиченко, Є. Письменський, А. Політова, М. Рубашенко та інші. Водночас слід звернути уваги на дане кримінально каране соціальне явище і з кримінологічної точки зору.

Слід розглянути питання про особистість колаборанта, причини залучення людей до такої діяльності та способи запобігання колабораціонізму. Важливо вивчати риси особистості колабораторів, такі як бажання влади, потреба у визнанні та здатність маніпулювати іншими. Причинами колаборації можуть бути страх, фінансовий зиск, ідеологічні та політичні переконання, а також особисті стосунки.

Основний зміст. В 2014 році Україна стала жертвою збройної агресії, що призвела до тимчасової окупації частин Луганської та Донецької областей російською федерацією. Українські правоохоронні та судові органи протягом війни активно виявляли та притягували до кримінальної відповідальності осіб, які допомагали окупантам. Після повномасштабного вторгнення в Україну у 2022 році, почалися активні дії колаборантів, що ставить питання необхідності покарання цих осіб.

З 03 березня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» [1], який включає до Кримінального кодексу України статтю 111-1 «Колабораційна діяльність» та передбачає кримінальну відповідальність за колаборацію в умовах окупації або збройної агресії, що спрямовані на порушення суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності інших держав.

Колабораціонізм (від франц. *collaboration* – співпраця, співробітництво) – це усвідомлене, добровільне та умисне співробітництво з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі та її союзникам [3].

Відповідно до такого визначення колаборантом буде особа, яка умисно, добровільно та свідомо співпрацювала або закликала до співпраці з військовими формуваннями або представниками окупаційної адміністрації держави-агресора [6, с.336].

У кримінологічному дослідженні характеристика особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, є важливим об'єктом вивчення, оскільки дозволяє виявити причини, а відтак запропонувати заходи запобігання певному виду злочинності.

Учена Е.І. Оржанська у своїй роботі щодо аналізу особистості колабораціоніста проаналізувала понад 200 повідомлень про підозру про вчинення кримінального правопорушення за ознаками статті 111-1 КК України, які наявні в загальному доступі на сайті офісу Генерального прокурора України. Наслідками аналізу стали наступні показники осіб, яким пред'явлено підозру у вчинення кримінального правопорушення за статтею 111-1 КК України:

1. За віковою категорією: особи у віці 1965-1969 рр. - 50 осіб - % співвідношення - 25%; у віці 1970-1980 рр.- 100 осіб - 50%; 1981-1990 рр. - 42 особи -21 %; 1991-1999 рр. - 8 осіб - 4%.

2. За статтю: жінки - 72 особи; чоловіки - 128 осіб.

3. За сферою діяльності: у сфері освіти – 20; у державній службі та органах місцевого самоврядування – 50; у правоохоронних органах (зокрема працівники ГУНП, ДФС, пенітенціарної служби тощо) – 48; серед представників суб'єктів господарювання (зокрема працівники обленерго, укпрошти, лікарень, приватних -юридичних осіб публічного права, тощо) – 44; інші (особи без встановленого місця роботи) - 38.

4. За освітою: з повною вищою освітою - 188; з середньою освітою - 12; з повною загальною освітою - 0.

Зазначене мікродослідження показало невтішні показники у сфері професійної зайнятості потенційних 24 осіб – колаборантів, а саме 46 % – це особи, які присягали на вірність народу України [8, с.361].

Можливо, зазначені особи перебували у стані ідеологічних коливань або були не впевнені у своїй громадянській позиції (можливо, з інших особистих причин). Їхні дії можуть бути наслідком психологічного впливу, такого як зміна ідеологічних та психологічних станів або переконання про необхідність перебування «російського миру» на окупованій території України «назавжди». Проте, наразі немає можливості дослідити мотиви та цільовий зміст їхніх дій.

Коректне встановлення мотивів колабораційної діяльності має важливе значення для вирішення таких питань, як наявність умисної вини, ступінь суспільної небезпечності дії та особи, що її вчинила, індивідуалізація покарання та відмежування цього кримінального правопорушення від інших. Особливо важливим є розуміння того, які конкретні національні інтереси порушені, оскільки це може мати серйозні наслідки для безпеки країни.

Більшість підозрюваних у колабораційній діяльності мають вищу освіту і раніше не мали судимостей, що є невтішним фактом. До потенційних колабораціоністів відносяться переважно чоловіки (64%), які

займають керівні посади в органах місцевого самоврядування, незаконно створених правоохоронних органах та утворених суб'єктах господарювання. Жінки, які підозрюються у колабораційній діяльності, зазвичай працюють в органах місцевого самоврядування, закладах освіти та виконують публічні заперечення військової агресії. Найбільш криміногенними віковими групами є особи від 42 до 52 років (50%), від 53 до 57 років (25%) та від 32 до 41 року (21%), тоді як неповнолітніх серед досліджуваних осіб не було виявлено.

Слід зазначити, що портрет особистості колабораціоналіста має свої особливості залежно від виду колабораційної діяльності. Так, в роботі професора О.В. Козаченко і доцента О.М. Мусиченко, присвяченій дослідженню окремої форми колабораціонізму – публічні публічне заперечення збройної агресії проти України, публічні заклики до підтримки рішень, дій держави-агресора, співпраці з державою-агресором, невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України – на основі аналізу матеріалів кримінальних проваджень, автори роблять висновок, що за ч. 1 ст. 111-1 до відповідальності притягаються здебільшого особи, які ніде не працюють або є пенсіонерами (більше 80%), мають середню або професійно-технічну освіту [5, с. 410].

Загалом, особа – колабораціоніст законодавцем визначена відповідно до способів вчинення колабораційної діяльності, а саме: 1) громадянин України (ч. 1-3, 5, 7 та 8 ст. 111-1 КК України); 2) іноземець чи особа без громадянства (ч. 4, 6 та 8 ст. 111-1 КК України); 3) юридична особа (вчинення будь-якої з зазначених протизаконних дій від імені юридичної особи її уповноваженою особою) [6, с.336].

Науковець Л. Кулик вважає, що мотиви колабораційної діяльності для кваліфікації значення не мають. Єдине виключення можуть складати випадки у яких буде доведене примушування до колабораційної діяльності, яке мало непереборну силу (загрозу життю колаборанта або його близьким родичам, за умови реальності такої загрози) [7, с.74]. Професор Є. Письменський зазначає, що мета і мотив неодмінно потребують установлення, оскільки здобувають чимале значення для вирішення інших кримінально-правових питань (зокрема, пов'язаних із призначенням покарання) [9, с.86]. Ми підтримуємо позицію Є. Письменського, адже під час досудового розслідування необхідне з'ясування усіх обставин вчинення кримінального правопорушення, що забезпечує об'єктивність досудового розслідування, а з'ясування мотиву вчинення кримінального правопорушення є обставиною, яка підлягає доказуванню.

Провівши аналіз інформації Національної поліції та інших правоохоронних органів про результати розслідування колабораційної діяльності в Україні у 2022 році, В. Василевич та М. Пашковська констатують, що основними мотивами вчинення таких діянь були: бажання отримати керівну посаду; фінансова винагорода; інші корисливі спонукання; бажання помсти; полегшення виїзду за кордон, тощо [2, с.119].

Диференціацію колабораціонізму представив у своїй роботі Я. Грицак, який виділив наступні його види – вимушений, добровільний та ідеологічний [4, с. 171]. Останній описує співпрацю з окупаційною владою, яка є індивідуальною та мотивованою переконаннями або ідеологічною угодою. Варто зазначити, що ідеологічний колабораціонізм був присутнім у кожній окупованій країні, але його домінування могло відрізнятися. Історик Стенлі Хоффманн запропонував поділ колабораціонізму на добровільний та примусовий, залежно від того, як співпраця з окупантами відбувалася. Добровільний колабораціонізм мав на меті збереження громадського порядку та економічного життя на окупованій території, що відповідало інтересам як окупантів, так і окупованих. Примусовий колабораціонізм не залишав вибору людям на окупованій території та змушував їх співпрацювати, щоб вижити [10, с.58].

В умовах сьогодення колабораціонізм залишається сірою плямою у розумінні суспільством. Оскільки вперше внесено таке поняття лише Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 р., та не було проведено достатньої суспільної роботи щодо ознайомлення з поняттям та ознаками колабораційної діяльності. У ст.111-1 КК України передбачено, які дії є колабораційною діяльністю. Проте, пересічний громадянин без вищої юридичної освіти потребує повноцінного роз'яснення щодо кожного пункту статті. Засоби масової інформації рясніють новинами щодо виявлення колаборантів на території України, що лише збільшує потребу проведення роз'яснювальної роботи серед населення.

Превентивні заходи повинні включати поширення інформації про небезпеку колабораційної діяльності, зміцнення правових норм та створення програм соціальної підтримки для вразливих груп. Надзвичайно важливо запобігати колаборації, щоб захистити національну безпеку та зберегти державний порядок. Таким чином, було б доречно провести на усіх рівнях роботу по ознайомленню населення з тим, які дії відносяться до кримінально караної колабораційної діяльності, як діяти у випадках фіксації колабораційної діяльності або надати пам'ятки, які будуть містити таку

інформацію. Крім того, в умовах цифровізації населення існує можливість ознайомлення з такою інформацією в чат-ботах у соціальних мережах Telegram, Viber, Facebook та інші.

Висновки. Таким чином, колабораційна діяльність, а саме правове регулювання відповідальності, мотиви вчинення, питання запобігання залишаються відкритими, оскільки українське законодавство лише формує нормативно-правову базу щодо такого кримінального правопорушення. На нашу думку, після завершення повномасштабного вторгнення, винесення вироків у кримінальних справах за статтею 111-1 Кримінального кодексу України буде сформована чимала судова практика, яка ляже в основу вивчення особистості колаборанта, мотивів вчинення такого кримінального правопорушення та буде сформовано програму по запобіганню колабораційної діяльності.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, Закон України від 03.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 10.04.2023).
2. Василевич В. В., Пашковська М., Запобігання колабораційній діяльності в Україні. В: Вивчення криміногенної ситуації в Україні та прогнозування її подальшої динаміки (вплив воєнних факторів), матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 07 вересня 2022 р.), Мачулін, Харків, 2022. Ст.117-120.
3. Грабовський С.І. Колабораціонізм. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. ред кол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/author?name=C.+I.+Грабовський> (дата звернення: 10.04.2023).
4. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ.1996. Ст.360.
5. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Окремі аспекти кваліфікації та застосування кримінально-правових заходів за колабораційну діяльність в Україні, передбачену ч.1 ст. 111-1 КК України. Юридичний науковий електронний журнал. Видавничий дім «Гельветика», 2022. №9. С. 407-411. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/100.pdf (дата звернення: 10.04.2023)
6. Кузьменко О.В., Особливості криміналістичної характеристики колабораційної діяльності, Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», Ст.336-339. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/260327/256686> (дата звернення: 10.04.2023).
7. Кулик Л.М. Поняття та зміст колабораційної діяльності. В: Актуальні питання кримінально- правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму, матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 липня 2022 р.), Видавничий дім „Гельветика”, Одеса, 2022. Ст.72-77.
8. Оржинська Е.І., Колабораційна діяльність: попередня криміналістична характеристика, The European dimension of modern legal science : Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2022. Ст.339 – 367.
9. Письменський Є.О., Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти). Наук. нарис. Сєверодонецьк, 2020. Ст.121. URL: <https://rd.ua/storage/attachments/11288.pdf> (дата звернення: 10.04.2023).
10. Чальцева О. М., Категорія «колабораціонізм» як багатокомпонентний наратив в умовах війни, Політичне життя, № 2 (2022). Ст.56-60. URL: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2022.2.9> (дата звернення: 10.04.2023).

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ТЦКтСП ПІД ЧАС ПРИЗОВУ ГРОМАДЯН НА СТРОКОВУ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ В ПЕРІОД МОБІЛІЗАЦІЇ ТА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЇХ ПЕРЕВИЩЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню повноважень працівників Територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки під час призову громадян на строкову військову службу у період мобілізації. Також в статті будуть розглянуті питання щодо відповідальності уповноважених осіб за порушення чинного законодавства та перевищення повноважень. У статті зосереджується увага на обов'язках, які покладені на працівників ТЦК та їхню відповідальність за порушення законодавства під час здійснення своїх повноважень. Також розглядається відповідальність працівників за перевищення повноважень та недотримання процедур.

Ключові слова: повноваження працівників ТЦКтСП, відповідальність за перевищення повноважень, відповідальність працівників ТЦКтСП за вчинення кримінальних правопорушень.

This article is devoted to the study of the powers of employees of Territorial Centers for Recruitment and Social Support during the conscription of citizens for military service during mobilization. The article also discusses issues regarding the responsibility of authorized persons for violations of current legislation and exceeding their powers. The article focuses on the duties assigned to employees of TCRs and their responsibility for violating the law during the exercise of their powers. The responsibility of employees for exceeding their powers and non-compliance with procedures is also considered.

Keywords: the powers of TCR & SS employees, liability for exceeding powers, the responsibility of TCR & SS employees for committing criminal offenses.

Вступ. Воля людини як складова на свободу гарантується та охороняється державою. Під час воєнного стану все більше можна побачити порушення цього права зі сторони працівників Територіального центру комплектування та соціальної підтримки. Все частіше в мережу Інтернет стали потрапляти відео, на яких зафіксовано як працівники ТЦКтСП за допомогою примусових заходів примушують військовозобов'язаних до мобілізації. Більшість з них не бере до уваги процесуальні норми та обсяг своїх повноважень, які є важливою складовою мобілізації, адже порушення процесуального законодавства, в даному випадку, завдає моральної, матеріальної, а іноді й фізичної шкоди.

Дослідження кримінальної відповідальності за перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень проводилося такими науковцями як В. Клименко, М. Мельник, М. Хавронюк, П. Андрушко, В. Навроцький, М. Панов, С. Харитонов, М.

Карпенко та інші. Питання військових службових злочинів вивчалися на рівні дисертаційних досліджень М. Хавронюком («Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади чи посадових повноважень», 1998 р.), Б. Леоновим («Кримінальна відповідальність за бездіяльність військової влади (ст. 426 КК України)», 2004 р.), М. Туркотом («Кримінальна відповідальність за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем», 2007 р.) та іншими.

Основний зміст. У зв'язку з введенням в країні воєнного стану від 24 лютого 2022 року, було затверджено Указ Президента України «Про загальну мобілізацію» [1]. Відповідно до цього Указу в Україні почалося комплектування військовослужбовцями Збройних Сил України та інших військових формувань. Одним з варіантів комплектування відповідно до ЗУ «Про військовий обов'язок та військову службу» є призов громадян України на військову службу шляхом вручення повісток [2]. Згідно із Положенням «Про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки» обов'язок здійснення призову громадян покладено саме на ТЦК [3].

Важливо з'ясувати обсяг правомочностей, в яких можуть діяти працівники ТЦК. Не кожен з них має повноваження навіть перевіряти документи, адже відповідно до Порядку перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану, затвердженого Кабінетом Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1456, дозвіл на такі дії має лише уповноважена особа, яка призначається наказом коменданта та якій надано такі повноваження. Згідно частині 7 цього ж порядку уповноважена особа має право вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи, у таких випадках: якщо особа має зовнішні ознаки, схожі на ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи; якщо існує достатньо підстав вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення; якщо особа перебуває на території чи об'єкті із спеціальним режимом; якщо в особи є зброя, боєприпаси, наркотичні засоби та інші речі, обіг яких обмежений або заборонений або для зберігання, використання чи перевезення яких потрібен дозвіл, якщо встановити такі права іншим чином не можливо; якщо особа перебуває в місці вчинення кримінального, адміністративного правопорушення або дорожньо-транспортної пригоди, іншої надзвичайної події; якщо зовнішні ознаки особи чи транспортного засобу або дії особи

дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення, транспортний засіб може бути знаряддям чи об'єктом вчинення правопорушення; порушення особою відповідних заборон, введених на території, де запроваджено правовий режим воєнного стану [4].

Отже можна зробити висновок, що є чітко зазначені підстави для перевірки документів. Усі інші вимоги працівників ТЦК стосовно перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян є незаконними, якщо немає підстав, передбачених у порядку, зазначеному вище.

Проте варто зауважити, що є чіткий регламентований порядок вручення повісток до Територіального центру комплектування. Даний порядок міститься у Положенні «Про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом». Це положення передбачає, що вручати повістку має право лише уповноважена особа, яка підтверджує свої повноваження наказом коменданта відповідного територіального центру комплектування. Натомість комендант зобов'язаний видати розпорядження, у якому необхідно зазначити повне прізвище, ім'я, по-батькові особи, якій уповноваженою особою буде вручена повістка. Отже, вручення повістки без дотримання процесуальних норм є неправомірним.

Аналізуючи детальніше наведене вище положення, можна дійти висновку що повноваження примусового доставлення осіб до ТЦК не може бути покладено на працівників цього органу. Адже увесь обсяг дій, наданих законодавством працівникам органу ТЦК, це: вручення повістки, яка була виписана комендантом відповідного ТЦК, до якого належить особа; контроль за прибуттям особи до ТЦК в зазначений у повістці термін; проводити медичний огляд призовників; вести облік призовників; у разі нез'явлення до відповідного ТЦК у встановлений термін - звернутись до органу Національної поліції з вимогою доставити особу до ТЦК, в установленому законом порядку, на підставі вчинення особою адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 210 Кодексу України про адміністративні правопорушення; зберігати в особових справах документи про порушення призовниками правил військового обліку. Якщо в діях призовників є ознаки ухилення від призову на строкову військову службу, за рішенням призовної комісії на них оформляються та надсилаються відповідним правоохоронним органам відповідні документи, перелік яких зазначений у п. 60 цього Положення [5].

Так як даний орган утворюються, ліквідуються та реорганізуються Міністерством оборони України, то слід вважати, що ТЦК є військовим формуванням, а особи – військовослужбовцями. Отже, при перевищенні працівниками ТЦК своїх повноважень може наставати відповідальність, передбачена в ч. 5 ст. 426-1 Кримінального кодексу України [6], однак у випадку наявності всіх інших елементів складу кримінального правопорушення. Стосовно поняття «повноваження», то на нашу думку найбільш доречним є визначення деяких вчених, що повноваження – це сукупність прав і обов’язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [7, с. 639].

Але важливою умовою, при якій ці дії можна кваліфікувати за даною статтею – це завдання істотної шкоди. З матеріальної точки зору, істотною шкодою слід вважати наслідки, які в двісті п’ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а тяжкими наслідками за тієї самої умови вважається шкода, яка у п’ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. З фізичної ж точки зору, істотною шкодою можна вважати дії, що спричинили особі фізичних страждань, або навіть смерть.

В залежності від характеру діянь, працівники ТЦК можуть нести відповідальність за іншими статтями Кримінального кодексу України. Так, наприклад, насильницьке доставлення особи до відповідного органу ТЦК з подальшою відправкою особи на фронт бойових дій, або у будь-яку іншу місцевість з метою виконання бойових завдань, можна кваліфікувати за ст. 146-1 ККУ, а саме арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування [6]. Під представниками держави у цій статті слід розуміти службових осіб, а також осіб, які виступають як офіційні, чи діють з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Військовослужбовці є представниками державної влади, адже відповідно до ЗУ “Про військовий обов’язок і військову службу” військова служба - це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров’я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та

осіб без громадянства, пов'язаній з обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [2].

Якщо дії військовослужбовців супроводжувались завданням умисних або необережних легких, середньої тяжкості, тяжких тілесних ушкоджень, побоями і мордуванням або катуванням, то вони несуть додаткову кримінальну відповідальність за відповідними статтями. Варто зауважити, що в даному випадку є спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, а саме посадова особа державної влади, тому варто зважати чи є в статті частина, де прямо передбачений такий суб'єкт.

Висновки. Отже, в цій статті були з'ясовані повноваження працівників ТЦК та відповідальність службових осіб за порушення чинного законодавства. Під час військового стану питання мобілізації стає важливим як ніколи раніше, адже в цей період можуть тимчасово обмежуватись конституційні права осіб, але не порушуватись. Вчинення протиправних діянь з боку працівників ТЦК завдає майнової, моральної та фізичної шкоди громадянам, що у свою чергу підриває авторитет влади. Вважаємо, що військові службові особи, їх командування та представники влади повинні неухильно дотримуватися законів та процесуальних норм чинного законодавства та не уподібнюватися країні-агресору, де відбуваються всебічне порушення прав і свобод громадян через незаконну мобілізацію.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Указ Президента України “Про загальну мобілізацію” / Відомості Верховної Ради України / 24.02.2022, - (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text>)
2. Закон України “Про військовий обов'язок і військову службу” / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст.385, - (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#n82>)
3. Положення “Про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки” / Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 154, - (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF#n36>)
4. Порядок перевірки документів в осіб, огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану / Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1456. (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1456-2021-%D0%BF#n8>)
5. Положення «Про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом» / Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2002 р. № 352 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 20 січня 2021 р. № 100)
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–ІІІ. Верховна Рада України. (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.)
7. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2007. 992 с.

СУБ'ЄКТИВНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ СПІВУЧАСНИКАМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В РІЗНИХ ФОРМАХ СПІВУЧАСТІ: ПРОБЛЕМИ ГРАДАЦІЇ

У статті аналізується градація форм співучасті кримінальних правопорушень за суб'єктивними зв'язками між учасниками групи. Досліджено законодавчо виокремлені рівні розподілу злочинних формувань – від групи осіб до злочинної організації. Автор доводить, що з'ясування рівня суб'єктивних зв'язків у різних видах груп є підставою не лише для правильного визначення форм співучасті, але й для проведення належних слідчих дій, обрання відповідних напрямків досудового розслідування. Тому правильне розуміння спільності зв'язків протиправного об'єднання – запорука успішного старту під час розкриття кримінального правопорушення.

Ключові слова: *співучасть, група осіб, група осіб за попередньою змовою, організована група, злочинна організація.*

The article analyzes the gradation of forms of complicity in criminal offenses based on subjective connections between group members. The legally separated levels of the distribution of criminal formations - from a group of persons to a criminal organization - have been studied. The author proves that clarifying the level of subjective connections in different types of groups is the basis not only for correctly determining the forms of complicity, but also for conducting appropriate investigative actions, choosing the appropriate directions of pre-trial investigation. Therefore, a correct understanding of the commonality of ties of an illegal association is the key to a successful start during the disclosure of a criminal offense.

Key words: *complicity, group of persons, group of persons by prior conspiracy, organized group, criminal organization.*

Вступ. Не потребує аргументації теза, за якою кримінальні правопорушення прийнято розглядати в контексті безпосередніх наслідків соціальної еволюції, адже вони супроводжують розвиток людства від моменту його зародження, перебуваючи в постійній динаміці з метою адаптації до нових викликів часу. Нині протиправна діяльність все більше набуває форм співучасті. Відповідно до ст. 26 КК України зазначене явище варто розглядати як «умисну спільну участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення» [1]. Незважаючи на сучасну прогресивну динаміку боротьби зі злочинністю, кількість протиправних діянь, вчинених у співучасті, в цілому залишається досить великою.

Інститут співучасті все ще залишається предметом багаторічних дискусій. Найбільш складним його питанням вважаємо проблему виокремлення форм та критеріїв злочинної взаємодії. Провідну роль для правильної кримінально-правової кваліфікації відіграє законодавчо

закріплений підхід. Слід зазначити, що мета цієї роботи окреслена необхідністю висвітлення особливостей градації різних злочинних груп та відстеження динаміки їхньої екзистенції задля забезпечення правильного й своєчасного розслідування протиправних діянь, вчинених його учасниками.

Основний зміст. Багатоаспектність особливостей градації за суб'єктивними ознаками форм співучасті кримінальних правопорушень визначає актуальність звернення щодо дослідження її змістової наповненості в роботах О.М. Джужи, О.О. Кваші, В.В. Коновалова, І.І. Митрофанова, Є.М. Моїсєєва, А.М. Притули, Т.А. Третьякової, М.І. Хавронюка та інших учених. До того ж, висвітлення криміналістичної складової злочинних груп дозволяє передбачити поведінку її учасників на етапі досудового розслідування. Таким суспільно небезпечним формуванням притаманні певні закономірності соціальної адаптації, розуміння яких сприяє виявленню й розкриттю їхньої протиправної діяльності, а також відіграє роль допоміжного механізму під час застосування засобів превенції та профілактики. Зважаючи на це, за суб'єктивними ознаками розрізняють вчинення кримінального правопорушення різними злочинними групами – групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою та злочинною організацією [1]. Розглянемо більш детально ці законодавчо закріплені форми співучасті.

Відповідно до п. 1 ст. 28 КК України «кримінальне правопорушення визнається таким, що вчинене групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою» [1]. Тобто, йдеться про злочинну діяльність однієї особи, до якої приєднуються інші учасники в процесі її реалізації. Змова стає актуальною не до початку, а в ході кримінального правопорушення [2, с. 253].

Приклад: Неповнолітні А., Б., В. розпивали спиртні напої в кафе «Вечір». Побачивши, як незнайомий хлопець танцює з колишньою дівчиною, вирішили «провчити» та побили його, завдавши йому тяжкі тілесні ушкодження. Під час досудового слідства підозрювані визнали свою вину, надавши при цьому правдиві показання. Злочинні діяння були обумовлені «захистом» колишньої дівчини А., а також почуттям взаємної солідарності.

Отож така випадкова група охоплює осіб, які за збігом обставин об'єднуються та спільними зусиллями вчиняють протиправну злочинну діяльність. Ступінь згуртованості членів такого «раптового» новоутворення

низька, взаємозалежність та допомога під час викриття та притягнення співучасників до кримінальної відповідальності не проявляється, або ж знаходиться в зародковому стані. До того ж, слідча практика демонструє й той факт, за яким така категорія порушників закону, як правило, визнає свою вину та дає правдиві показання щодо спільної протиправної злочинної діяльності (що й підтверджує подана ситуація).

Цілком слушно зауважити, що випадкові групи хоч і визначаються певним антисоціальним спрямуванням, однак їх не можна зараховувати до повноправних кваліфікованих утворень, адже для формацій зазначеного рівня градації характерні механізми згуртованості, організованості, виокремлення лідерської верхівки тощо. Співучасники ж раптових об'єднань вчиняють кримінальне правопорушення заздалегідь неспланованими спільними зусиллями, як правило, під впливом емоцій та почуттів. Їхні дії розглядаються через призму рівнозначності, хоча активність кожного варіює в залежності від обставин конкретної ситуації. Крім цього, як правило, така протиправна діяльність характерна для неповнолітніх правопорушників.

З огляду на вищезазначене, можна зробити висновок, що протиправна діяльність, вчинена випадковою групою осіб, належить до найпростішої форми співучасті. До того ж, якщо таке угруповання залишається «в тіні» невикритим, то існує цілком імовірний ризик його «переродження» до більш ускладненого кримінального різновиду.

П. 2 ст. 28 КК України встановлює, що «кримінальне правопорушення визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його вчинення» [1]. Окреслюючи характерні ознаки такої формації, варто звернути увагу на закономірності її внутрішньої побудови. Адже, на відміну від розглянутого вище так званого стихійного об'єднання, група осіб за попередньою змовою акумулює в собі елементи організованості та визначається відносно постійним складом учасників, протиправна діяльність яких виокремлена низкою однорідних заходів антигромадського спрямування. У цьому контексті варто пригадати слова О.О. Кваші, яка в своїй науковій роботі акцентує увагу на тому, що кримінальне правопорушення, вчинене за попередньою змовою, володіє більшим суспільно небезпечним потенціалом для соціуму [3, с. 317–318], що й

відображено у ст. 28 КК України. Однак, для груп такої форми співучасті все ще відсутні механізми планування спільних дій.

Серед науковців небезпідставно існує припущення, що учасників таких груп за попередньою змовою поєднують зв'язки спорідненості. Це означає те, що для них міжособистісні стосунки переважають над діловими відносинами. Ядро подібних формацій зазвичай представлене найавторитетнішими або найактивнішими членами, які окреслюють сфери майбутніх інтересів. Проте, тут варто підкреслити й те, що співучасть за попередньою змовою передбачає наявність організатора конкретних кримінальних правопорушень, але не самої групи в цілому [4, с. 59].

Приклад: група осіб в кількості 6 чоловік вчинила протягом поточного місяця 7 грабіжницьких нападів. У їхньому складі виокремлюється організатор протиправної діяльності – раніше судимий Е. Після викриття цієї злочинної групи Е. перший дав правдиві показання, що підтвердили всі інші співучасники.

Тобто, учасники такого об'єднання завчасно домовляються про спільні протиправні дії, спрямовані, як правило, на вчинення однорідної категорії кримінальних правопорушень. У рамках цієї групи виокремлюється лідер, який контролює ситуацію, а інші – залежать від нього. До того ж, обраний ватажок може виконувати функції закріплення ролей за її учасниками з урахуванням правила рівномірного розподілу злочинних трофеїв.

Отже, група осіб за попередньою змовою – це проміжна ланка між простими та кваліфікованими протиправними об'єднаннями. Дане твердження зумовлене синтезом у межах цієї формації окремих ознак як випадкового, так і організованого формування.

Відповідно до п. 3 ст. 28 КК України «кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи» [1]. Зокрема, тут йдеться про досить тісний емоційний взаємозв'язок між членами такого формування. Окремі учасники організованої групи не можуть робити те, що їм заманеться. Всі її суб'єкти підпорядковуються колективним правилам та принципам узгодженої кооперації, а також демонструють високий показник згуртованості й взаємозалежності.

Створення організованої групи спрямоване на вчинення кримінальних правопорушень задля отримання та примноження матеріальних благ. Спільні зусилля її учасників нерозривно пов'язані з необхідністю підтримки належного рівня фінансового добробуту. Це також спонукає колектив до «постійних подвигів» та примноження нових кримінальних правопорушень. Отож такий небезпечний принцип, що лежить в основі функціонування організованої групи, визначає її як особливо небезпечну соціальну формацію.

Зрозуміло, що організована група – це явище соціального характеру негативної конотації в рамках цілеспрямованої протиправності. Однак, правоохоронна практика демонструє наявність труднощів під час встановлення ознак організованості тієї чи іншої формації. Так, наприклад, така плутанина має місце тоді, коли йдеться про кримінальне правопорушення, вчинене за попередньою змовою осіб. Тому, побудова правильного співвідношення категорії протиправної діяльності до букви закону можливе лише за умови чіткого окреслення особливостей градації форм співучасті.

Так, зокрема, ст. 28 КК України закріплює відмінні ознаки організованих груп. Більше того, тут слід виокремити окреслені нею принципи стійкості та організованості з урахуванням механізмів попереднього об'єднання членів групи задля забезпечення їхньої протиправної діяльності. Остання стає єдиною, довготривалою та набуває рис цілісної системи.

Тобто, вирішальне значення в контексті диференціації організованої групи від інших форм співучасті мають показники її розвитку – стійкість та ступінь організованості. Під час проведення подібної аналітичної роботи традиційно враховують взаємозв'язок криміналістики з такими науками, як кримінальне право, кримінологія, психологія, а також закономірності функціонування відповідних об'єднань.

Принцип організованості – провідна ознака організованої злочинності. Вона акумулює в собі необхідність урахування таких складових, як ієрархічна структура протиправного об'єднання, наявність плану спільної діяльності, підготовка знарядь вчинення та приховування кримінальних правопорушень, розподіл ролей і трофеїв тощо.

Принцип стійкості слід розглядати в аспекті механізмів самозбереження організованої групи, що підтримується шляхом побудови єдиної структурної ієрархії та через призму колективного розподілу ролей.

Цого змістова наповненість пояснюється специфікою взаємовідносин. Останні мають бути досліджені й за період між кримінальними правопорушеннями, коли йде активна розробка планів та підбір виконавців.

Стійкість організованої групи реалізується через її внутрішній потенціал згуртованості. Ці дві категорії прийнято вважати взаємозалежними, адже вони сприяють перетворенню протиправної формації в єдину систему. Тобто, психологічна сторона стійкості групи визначає її згуртованість, однотайність та спаяність [5, с. 100].

Стійкість організованої групи обумовлює спільну та тривалу в часі злочинну діяльність [6, с. 97–98]. Склад цієї формації сприймається стабільним, сталим і цілісним, а залучення нових учасників – обмежене. До того ж, стійкість групи за попередньою змовою на відміну від організованого об'єднання окреслене процесами формування злочинного новоутворення. Тобто, такі учасники можуть вільно долучатися або виходити з її складу.

Більшість науковців виокремлюють окремий різновид організованої групи – банду, ознаки якої визначено і в кримінальному законі (ст. 257 КК України). Так, правознавець О.М. Джужа визначає озброєність в якості її обов'язкової, але відмінної ознаки. Зокрема, йдеться про організовану озброєну злочинну групу, яка функціонує заради здійснення нападів на юридичних або фізичних осіб [7, с. 7].

Приклад: Є. та Ж. створили озброєну організовану групу у кількості 7 чоловік для нападу на громадян. Таке об'єднання діяло 10 місяців та вчинило 49 озброєних нападів, серед яких 9 – це вбивства з особливою жорстокістю.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що існують ще й певні додаткові критерії організованої групи, які допомагають глибше дослідити змістову наповненість цієї формації. Дані особливості охоплюють: чітку ієрархію та наявність лідера; розподіл ролей та закріплення функцій за учасниками; плановий характер діяльності; мобільність, озброєність та застосування сучасних технічних засобів; постійність складу; суворої дисципліну; діловий характер взаємовідносин; єдину матеріальну базу; специфічні методи формування злочинного колективу (зокрема, шляхом погроз і залякування); наявність попереднього злочинного досвіду; тривалість, конспірація, прагнення отримати прибутки; корупція.

Отже, організована група – це цілісна система та водночас повноправна одиниця організованої злочинності, представлена у формі стійкого

об'єднання осіб, які попередньо згуртувалися задля здійснення протиправної діяльності з метою вилучення матеріальних благ. Її членів поєднує спільний план і постійний розподіл ролей щодо вчинення кримінальних правопорушень заради забезпечення суб'єктивного фінансового добробуту.

Злочинна організація посідає «почесне» перше місце за рівнем її суспільної небезпеки серед усіх розглянутих вище форм співучасті. Дослідники зазначають, що для неї характерна так звана опосередкованість, що передбачає створення між її учасниками стійкої взаємодії, складних механізмів учинення та приховування злочинів, де пряме спілкування замінюється інформаційними зв'язками [8, с. 374].

Останнім часом удосконалені форми організованої злочинності все частіше перетинають межі державних кордонів, набуваючи водночас транснаціонального характеру. Найвідомішою злочинною організацією сьогодення вважається угруповання з його символічною назвою «Велика Шістка». Зокрема, воно охоплює італійський синдикат, російську мафію, японську якудзу, китайські тріади, колумбійські картелі та мексиканську федерацію. Цілком слушно зауважити, що у світі функціонує й низка інших різновидів рівнозначних високоорганізованих злочинних організацій. До того ж, деякі з них займаються терористичною діяльністю. Отож лише спільними зусиллями міжнародної спільноти можна зупинити такі кричущі прояви порушення законів та норм моралі.

Щодо законодавчого оформлення цього явища, то п. 4 ст. 28 КК України встановлює, що «кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо воно скоєне стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп» [1]. Крім цього, модифікаціями таких незаконних утворень можуть бути банди, терористичні, воєнізовані або збройні формування [9, с. 95]. Крім того, на законодавчому рівні закріплено поняття більш небезпечного утворення – «злочинної спільноти» – об'єднання двох чи більше злочинних організацій (ч. 4 ст. 255 КК України).

Отже, злочинні організації – це ті ж самі організовані групи, ускладнені ступенем організованості й згуртованості, які вчиняють тяжкі або особливо тяжкі злочини шляхом за допомогою використання складних злочинних технічних засобів, професіоналізму та корупційних зав'язків. Їхня внутрішня структура представлена окремими блоками, кожен з яких очолює лідер; рядові учасники можуть спілкуватися лише в межах поодиноких підрозділів. Довготривала діяльність злочинних організацій обумовлена функціонуванням внутрішньої розвідки та контррозвідки, а також наявністю корумпованих зав'язків з урядовцями та представниками державної влади.

Приховування злочинних дій через призму законності набуває своєрідного комізму, адже такі організації готові маскуватися навіть під прикриттям благодійництва. Під час розслідування повна структура такого складного об'єднання зазвичай залишається під водою, а на поверхню «виринають» лише окремі його блоки. До того ж, оперативні матеріали свідчать, що члени злочинної організації, як правило, відмовляються від показань або ж дають їх частково.

Важливо також зазначити, що напрями функціонування злочинної організації можуть виходити за межі корисливо-господарських відносин, поширюючись водночас на антиконституційну підривну діяльність. Як правило, такі модифікації пов'язані з іноземними спецслужбами.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто наголосити на тому, що правильне розуміння рівня протиправного об'єднання – запорука успішного старту під час розкриття кримінального правопорушення. Слідчому та працівникам оперативних підрозділів, опираючись на ступінь емоційної взаємодії злочинців, необхідно визначити специфіку їхньої згуртованості й організованості задля проведення належних слідчих дій, окреслення низки оперативно-розшукових заходів та обрання відповідних напрямків досудового розслідування.

Встановлюючи особливості градації різних злочинних груп через призму заходів відстеження динаміки їхньої екзистенції, слід не забувати й про те, що не кожна формація буде підпадати під усі окреслені нами ознаки конкретної форми співучасті. До того ж, нинішні науковці все ще перебувають в пошуках розробки механізмів подолання проблеми диференційованого підходу щодо критеріїв виокремлення зазначених рівнів. Найпоміркованішим способом визначення правильної правової кваліфікації пропонуємо вважати законодавчо закріплений підхід, який за

суб'єктивними ознаками передбачає вчинення кримінального правопорушення такими злочинними групами – групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою та злочинною організацією.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України: офіційний веб-портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 29.03.2023 р.).
2. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів вищих навчальних закладів, 2-ге вид., доп. і перероб. / П. Л. Фріс. К. : Атіка, 2009. 512 с.
3. Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 467 с.
4. Хавронюк М. І. Ознаки і поняття організованої групи та злочинної організації (кримінально-правовий аспект) / М. І. Хавронюк, М. І. Мельник. *Право України*. 2000. № 4. С. 59–64.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. К. : Каннон, А.С.К., 2001. 1104 с.
6. Митрофанов І. І., Притула А. М. Співучасть у злочині: навч. посіб. / І. І. Митрофанов, А. М. Притула. О.: Фенікс, 2012. 205 с.
7. Джу́жа О. М., Моїсеєв Є. М., Третьякова Т. А. Стислий словник кримінологічних термінів: Навчальний посібник / Під ред. О. М. Джу́жи. К.: НАВСУ, 2000. 55 с.
8. Стеценко Ю. В. Виявлення таємних комунікацій як складова протидії організований злочинності на сучасному етапі. *Держава і право*. 2002. № 17. С. 374-377.
9. Козаченко О.В. Кримінальне право: Загальна частина: конспект лекцій-довідник / О.В. Козаченко, О.М. Мусиченко. Миколаїв: Іліон, 2017. 298 с.

ПРОТИДІЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

Дана робота присвячена загальній характеристиці наркотичних засобів їх аналогів та прекурсорів. В роботі досліджено найпоширеніші види наркотичних засобів та проаналізовано статистику кримінальних правопорушень у цій сфері. Окрема увага приділяється заходам та засадам протидії обігу та вживанню наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів та прекурсорів.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, обіг наркотиків, протидія, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори.

This work is devoted to the general characteristics of narcotic drugs, their analogues and precursors. The work examines the most common types of narcotics and statistics of criminal offenses in this area. Particular attention is paid to the measures and principles of combating the circulation and use of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors.

Key words: criminal offenses, drug trafficking, countermeasures, narcotic drugs, psychotropic substances, precursors.

Вступ. Наркотичні речовини представляють собою певні психоактивні елементи, які після введення в організм впливають на психіку та поведінку людини, змінюють її психоемоційний стан, волю та свідомість, а також завдають значної шкоди здоров'ю, впливають на популяцію та стають великою проблемою щодо безпеки будь-якої держави та її громадян.

Стаття 7 Закону України «Про основи Національної безпеки України» встановлює, що на сучасному етапі найбільш реальною загрозою національної безпеки України та стабільності у суспільстві є можливості незаконного ввезення в країну наркотичних засобів на рівні державної безпеки та поширення наркоманії у соціальних та гуманних сферах.

Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотиків є одною з найбільших проблем на території України. За даними статистики, на сайті офісу Генерального прокурора щодо кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів їх аналогів або прекурсорів, кількість кримінальних правопорушень у цій сфері за останні 3 роки значно зросла. У 2020 році всього було зареєстровано 27437 правопорушень, з них – особливо тяжких 1390, тяжких – 8275, нетяжких – 1780, кримінальних проступків 11051. У 2021 році загальна кількість правопорушень у цій сфері збільшилася до 28852, з них – особливо тяжких 1519, тяжких – 10768, нетяжких – 3744, кримінальних проступків – 12811. У 2022 році загальна кількість правопорушень у цій сфері знову збільшилась до 33846, але кількість особливо тяжких знизилась до 1294, тяжких знизилась до 10281, а

нетяжких до 3719, натомість кількість кримінальних проступків збільшились до 18552 [5].

Проблеми протидії кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотиків досліджували такі вчені, як Албул С. В., Андрусенко С. В., Козаченко О. В., Коломієць А. М. та ін.

Мета статті полягає у дослідженні заходів запобігання та протидії кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотиків.

Основний зміст. Стаття 1 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» визначає, що незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів являє собою вирощування рослин, що включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також розробку, виробництва, виготовлення, збереження, перевезення, пересилання, придбання, збуту чи ввезення на територію України або вивезення за її межі, транзиту через її межі, використання чи знищення наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, яке здійснюється з порушенням законодавства про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори [4].

Наркотичною речовиною є засоби синтетичного або природного походження, а також препарати чи рослини, які є небезпечними для здоров'я людини у випадках їх надмірного використання.

Наркотичні засоби є предметом кримінального правопорушення і мають свої ознаки, які поділяються на медичні та юридичні. До медичних належить здатність наркотичних засобів у разі їх вживання викликати наркотичне сп'яніння або ейфорію, а також викликати значний потяг до таких засобів. До юридичних ознак відноситься, що такі засоби віднесено до наркотичних і внесено до переліку, який затверджено Кабінетом міністрів України та опубліковано в офіційних джерелах [7, с. 21].

За своїм походженням наркотичні засоби поділяються на природні, напівсинтетичні та синтетичні. Наркотичні засоби природного походження представляють собою рослини природного походження. До напівсинтетичних наркотичних засобів відносяться наркотики, які синтезуються з рослинної сировини. Синтетичними є наркотики, які синтезовані з хімічних речовин у спеціальних лабораторіях.

До найпоширеніших наркотичних засобів відносять гашиш, екстракти канабісу, макову соломку, марихуану, опій, опій ацетильований, опій екстракційний, рослина виду мак снотворний, рослина роду коноплі, морфій, героїн, кокаїн, кока лист, кокаїновий кущ. Також відповідно до

статті 310 Кримінального Кодексу України предметом кримінального правопорушення може бути снотворний мак і коноплі [1].

У сучасному світі все більше стали розповсюджуватися наркотичні засоби синтетичного походження, які витісняють наркотичні засоби рослинного походження. Такі речовини є психотропними і викликають у разі їх вживання підвищену збудженість нервової системи та велику психічну залежність. Способи вживання таких речовин є різні, такі як куріння, ін'єкції, пероральні способи та мають незаконний обіг переважно у людних місцях та вищих навчальних закладах серед молоді [8, с. 3].

Психотропні речовини являють собою природні або синтетичні речовини, які у разі їх немедичного вживання становлять небезпеку для життя людини, викликають одурманення та залежність. До таких речовин належить амфетамін, барбітал, феназепам, ЛСД та багато інших.

Аналогами наркотичних засобів і психотропних речовин є заборонені до обігу в Україні, але не включені до переліку речовини природного чи синтетичного походження, хімічна структура яких схожа з структурою та властивостями наркотичних засобів та психотропних речовин і психоактивну дію яких вони повторюють [6, с. 10-11].

Прекурсорами є хімічні речовини та їх солі, які є базовими для незаконного виготовлення наркотичних засобів і речовин.

Протидію незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів здійснюють органи Національної поліції України, Служба безпеки України, Офіс Генерального прокурора, центральні органи виконавчої влади, які реалізують державну митну політику, державну політику у сферах захисту державного кордону, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, протидії їх незаконному обігу та інші органи виконавчої влади в межах своєї компетенції.

Відповідно до Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» розділ другий передбачає такі заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, інших речовин і прекурсорів як контрольована поставка, оперативна закупка, конфіскація, запити правоохоронних органів про розміщення коштів, одержаних від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, огляд транспортних засобів, вантажів та особистих речей громадян, зупинення та припинення діяльності закладів масового перебування громадян, у яких виявлені факти вживання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, заходи протидії незаконному культивуванню наркотомісних рослин та здійснення

адміністративного нагляду за особами, звільненими з місць позбавлення волі [4].

Контрольована поставка являє собою контрольоване переміщення вантажу, товару, предметів або речовин, які заборонені в обігу в межах або через кордони України за запитом державних органів зарубіжних країн.

Стаття 456 Митного Кодексу України визначає, що органи доходів та зборів мають право використовувати метод контрольованої поставки з метою виявлення джерел наркотичних засобів, стаття 457 цього ж кодексу визначає, що з метою викриття осіб які причетні до вчинення контрабанди, а також для вилучення товару, який підозрюється у незаконному переміщенні правоохоронні органи можуть застосовувати негласний контроль [3].

Стаття 569 Кримінального процесуального кодексу України визначає, що слідчий у разі виявлення контрабанди при проведенні процесуальних дій, може не вилучати її з місця транспортування чи закладки, а за договором з органами країни куди цей вантаж адресовано скласти протокол та пропустити вантаж для подальшого виявлення та викриття правопорушників. Якщо контрабанда за договором була пропущена на територію України, протокол долучається до матеріалів досудового розслідування [2].

Оперативна закупка є певною операцією з придбання наркотичних, психотропних, інших речовин чи прекурсорів з метою подальшого отримання доказів пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів.

Конфіскацією є вилучення обладнання для незаконного виготовлення наркотичних засобів, самих наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, які перебувають у незаконному обігу. Усі конфісковані елементи підлягають знищенню.

Запитами правоохоронних органів про розміщення коштів, одержаних від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів є письмові вимоги підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукові діяльність до банків, митних органів, кредитних, фінансових, інших установ, підприємств та організацій. Ці установи зобов'язані в обов'язковому порядку протягом трьох днів надіслати у відповідь на запит певну інформацію, документи про операції, рахунки, вклади, угоди юридичних осіб та фізичних осіб, відповідно до яких є оперативні або інші матеріали. Також ці організації зобов'язані протягом 20 днів повідомити правоохоронні органи про громадян чий одноразові вклади і перекази становлять суму вищу 1000 мінімальних розмірів заробітної плати, у разі

невиконання свої обов'язків, посадові особи несуть покарання відповідно до закону.

Органи поліції, посадові особи Служби безпеки України мають право на підставі заяви – повідомлення про кримінальне правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів або за наявності іншої достовірної інформації проводити огляд транспортного засобу, вантажу, особистих речей водія та всіх пасажирів. Якщо у ході огляду було виявлено речовини, які можуть належати до наркотичних та потребують дослідження, а також у разі наявності ознак наркотичного сп'яніння у водія чи пасажирів, цих осіб повинні доставити до органів Національної поліції, щоб з'ясувати усі обставини. У разі проведення огляду безпідставно, особи які постраждали мають право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди.

Зупинення діяльності закладів масового перебування громадян відбувається у випадках, коли встановлюються факти постійного або масового вживання або збуту наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів на території таких закладів і при цьому невжиття керівниками закладу певних заходів для зменшення вживання чи збуту після офіційного попередження від правоохоронних органів. За поданням правоохоронних органів такий заклад зупиняє роботу за рішенням суду строком на три місяці. У випадках якщо на протязі року встановлено повторний факт вживання чи збуту у закладі, він зупиняє роботу строком на шість місяців.

Такі рішення приймаються судом протягом одного місяця з дня надходження подання від правоохоронних органів. Діяльність будь-яких подібних закладів за тією самою адресою забороняються протягом строку визначеного судом.

Адміністративному нагляду підлягають особи, які були звільнені з місць позбавлення волі за кримінальні правопорушення, пов'язані з наркотичними засобами.

До заходів протидії незаконному вживанню наркотичних засобів або психотропних речовин за Законом України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» відносять виявлення осіб, що вживають такі засоби незаконно, медичний огляд та обстеження осіб, що вживають заборонені речовини, добровільне лікування хворих на наркоманію, відшкодування витрат на медичний огляд, обстеження або лікування, примусове лікування осіб, які хворі на наркоманію, збереження житлового приміщення та обмеження прав особи, що хвора на наркоманію.

Медичному огляду підлягає особа, яка незаконно вживає наркотичні засоби та щодо якої надійшло повідомлення до закладів охорони здоров'я, органів виконавчої влади, національної поліції, а також до підприємств, установ, організацій чи медіа. Факт вживання таких засобів встановлюється на підставі показань, які надають свідки, за наявності ознак наркотичного сп'яніння у особи, за результатами медичного огляду та тестів на вміст в організмі наркотичних або психотропних засобів. Огляд може проводити тільки медичний працівник у межах своєї компетенції, а діагноз наркоманія встановлюється лікарсько-консультаційною комісією.

Медичний огляд осіб, які зловживають наркотичними засобами проводиться за направленням поліції, а обстеження – за направленням нарколога. У разі, якщо особа відмовляється від проходження огляду чи обстеження, тоді вона підлягає приводу до наркологічної установи органами Національної поліції, ухилення від огляду чи обстеження тягне за собою відповідальність.

Якщо під час огляду виявлено, що особа до якої встановлено діагноз наркоманія потребує лікування навіть у стаціонарних чи амбулаторних умовах, нарколог повинен надати цій особі пройти курс добровільного лікування та надати направлення до наркологічного закладу. Невідкладне лікування проводиться у спеціальних закладах за допомогою госпіталізації. Якщо залежність була усунута, особу можуть перевести на амбулаторне лікування під нагляд нарколога. У разі добровільного звернення особи до такого закладу, їй надають анонімність лікування за особистим бажанням.

Витрати на медичний огляд чи лікування особи у державних установах проводяться за рахунок держави, особа, яка проходить лікування покриває лише витрати на додаткові медичні послуги за потреби.

Особа, яка має діагноз наркоманія та ухиляється від добровільного лікування чи продовжує вживати заборонені речовини і відносно якої роди чи інші особи у зв'язку з її небезпечною поведінкою звернулися до органів поліції чи прокуратури, направляється до спеціалізованого лікувально-виховного закладу, якщо особа неповнолітня її поміщають строком до одного року.

Особи, які страждають тяжкими психічними розладами чи іншими тяжкими хворобами, інвалідністю першої та другої групи, жінки у стані вагітності, матері, що мають немовлят та чоловіки віком більш 60 років і жінки більше 55 років направлення на примусове лікування не підлягають, а порядок їх лікування призначається центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

За особами, які проходять лікування у спеціалізованих закладах зберігається право на житло за місцем їх постійного проживання.

У разі винесення судом постанови про направлення особи на примусове лікування через наркоманію - це є підставою для звільнення такої особи з роботи або припинення навчання.

Висновки. Підводячи підсумки, можна зробити висновки, що на сьогоднішній день стан існування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотиків, психотропних речовин їх аналогів та прекурсорів у нашій державі характеризується негативними тенденціями поширення. Хоча законодавство України передбачає велику кількість засобів та заходів для врегулювання цього питання та для допомоги особам позбутися наркотичної залежності, як показують статистичні дані цього недостатньо. На нашу думку, для зменшення кількості кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотиків потрібно стабілізувати економічне, політичне та соціальне життя населення, підвищити рівень духовності, культури, моралі та релігії, почати пропагандувати здоровий спосіб життя, особливо серед молоді.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінально процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
4. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15 лютого 1995 року № 62/95-BP / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/62/95-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Статистична інформація Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
6. Албул С.В., Андрусенко С.В. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Методичні рекомендації, Одеса, 2018. С.10-11. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789>
7. Козаченко О. В. Кримінально-правові проблеми боротьби з розповсюдженням наркоманії / О. В. Козаченко, Н. А. Мирошніченко. Одеса : Юрид. л-ра, 2005. 156 с. URL: <http://pace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3091/%d0%9a%d0%be%d0%b7>
8. Коломієць А. М. Аналіз сучасного стану наукової розробки злочинів щодо незаконного публічного вживання наркотичних засобів Прикарпатський юридичний вісник URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-5_2018/part_2/29.pdf

ПРОТИДІЯ КРИМІНАЛЬНІЙ ПРОТИПРАВНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена дослідженню проблеми запобігання кримінальній протиправності серед неповнолітніх у період воєнного стану. Досліджується вплив воєнного стану на поведінку неповнолітніх, зокрема на збільшення ризику їх втягнення в кримінальну протиправність. Для запобігання цього пропонується ряд заходів, таких як підвищення рівня правосвідомості серед населення, залучення до роботи з неповнолітніми громадських організацій, забезпечення більш жорсткого контролю з боку правоохоронних органів тощо. У статті також досліджується питання відповідальності за кримінальні правопорушення неповнолітніх під час воєнного стану. Аналізується позиція законодавця щодо цього питання та розглядаються можливі наслідки для неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення в умовах воєнного стану.

Ключові слова: війна, протидія злочинності, неповнолітні, протидія злочинності, протиправність.

The article is devoted to the study of the problem of preventing criminal delinquency among minors during martial law. The author analyzes the impact of martial law on the behavior of minors, in particular, on the increased risk of their involvement in criminal unlawfulness. To prevent this, a number of measures are proposed, such as raising the level of legal awareness among the population, involving public organizations in work with minors, ensuring stricter control by law enforcement agencies, etc. The article also examines the issue of liability for criminal offenses of minors during martial law. The author analyzes the position of the legislator on this issue and considers possible consequences for minors who have committed a criminal offense under martial law.

Keywords: war, crime prevention, minors, crime prevention, unlawfulness.

Вступ. Воєнний стан – це надзвичайний стан, що вводиться на території країни у разі загрози її національній безпеці. В період воєнного стану збільшується ризик кримінальної протиправності, зокрема серед неповнолітніх. Це може бути пов'язано з різким зменшенням соціальної стабільності, збільшенням рівня насилля та агресії, відсутністю деяких видів соціального захисту.

Одним із найбільш вразливих соціальних груп під час воєнного стану є неповнолітні. Їх психологічний стан може бути порушеним через постійний стрес та психологічний тиск, який супроводжується війною. Це може призводити до збільшення кількості кримінальних правопорушень серед неповнолітніх, включаючи крадіжки, грабежі, наркоманію, а також збройні напади на інших людей.

Для того, щоб запобігти кримінальній протиправності серед неповнолітніх у період воєнного стану, необхідно вжити ряд заходів. Перш

за все, слід проводити систематичну роботу з неповнолітніми, зокрема роз'яснювати їм небезпеку кримінальних правопорушень та наслідки їх вчинення. Також слід забезпечувати більш жорсткий контроль з боку правоохоронних органів за діями неповнолітніх, що знизить ймовірність вчинення ними кримінальних правопорушень.

Основний зміст. Кримінальна протиправність серед неповнолітніх може збільшуватися в умовах воєнного стану через різке збільшення рівня насилля, соціальної нестабільності та психологічного тиску на цю групу людей. Кримінальні правопорушення, які найчастіше вчиняють неповнолітні в умовах війни, можуть включати такі кримінально протиправні дії:

1. Крадіжки: неповнолітні можуть красти продукти, одяг та інші речі, щоб задовольнити свої потреби, які стають більш гострими в умовах війни.

2. Грабежі: неповнолітні можуть вчиняти грабежі, які часто здійснюються у зв'язку зі збройним конфліктом. Це може включати викрадення грошей, коштовностей та інших цінностей.

3. Збройні напади: неповнолітні можуть брати участь у збройних нападах та терористичних актах, що може стати наслідком психологічного тиску та пропаганди.

4. Наркоманія: в умовах війни збільшується ризик розвитку наркоманії серед неповнолітніх, які можуть стати залежними від наркотиків через стрес, тривогу та інші негативні фактори.

5. Сексуальне насилля: під час війни може збільшуватися кількість випадків сексуального насильства, особливо щодо неповнолітніх дівчат.

6. Інші кримінальні правопорушення: неповнолітні також можуть вчиняти інші кримінальні правопорушення, наприклад, підривати будівлі, вбивати тварин та інше [1, с. 55-65].

Забезпечення безпеки та захисту неповнолітніх в умовах війни є важливим завданням, і необхідно вживати всі можливі заходи для запобігання кримінальній протиправності серед них.

Для боротьби з кримінальною протиправністю серед неповнолітніх в умовах воєнного стану необхідно проводити систематичну роботу з цією групою людей. Серед заходів, які можуть допомогти в запобіганні кримінальній протиправності серед неповнолітніх, можна назвати наступні.

Роз'яснення неповнолітнім небезпеки кримінальних правопорушень та наслідки їх вчинення є дуже важливою складовою роботи з профілактики правопорушень серед молоді, особливо в умовах війни.

Неповнолітні повинні зрозуміти, що кримінальні правопорушення можуть мати серйозні наслідки, такі як застосування судових покарань, штрафів, обмеження свободи, втрата репутації та інших негативних наслідків.

Окрім того, в умовах війни кримінальні правопорушення можуть також мати додаткові наслідки, які можуть загрожувати безпеці та життю неповнолітніх та їх родин. Так, наприклад, незаконний обіг зброї може призвести до нещасних випадків, а грабежі та насильство можуть призвести до травм та інших негативних наслідків.

Роз'яснення небезпек кримінальних правопорушень повинно бути доступним та зрозумілим для неповнолітніх. Це може включати організацію різноманітних заходів, таких як лекції, семінари, тренінги, інформаційні бюлетені та інше. Важливо, щоб неповнолітні розуміли, що кримінальні правопорушення є неприйнятними та можуть мати серйозні наслідки для них та для оточуючих [2, с. 34-39].

Забезпечення більш жорсткого контролю з боку правоохоронних органів за діями неповнолітніх є важливою складовою роботи з профілактики кримінальних правопорушень серед молоді в умовах війни.

Правоохоронні органи повинні бути добре підготовлені та мати необхідні ресурси для здійснення більш жорсткого контролю за діями неповнолітніх. Це може включати збільшення чисельності та підвищення кваліфікації поліцейських, створення спеціальних підрозділів для роботи з неповнолітніми, розробку нових методів контролю та моніторингу діяльності неповнолітніх.

Правоохоронні органи повинні бути також більш активними у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, та забезпеченні покарання за такі дії, а також інших заходів, що мають на меті запобігання кримінальних правопорушень серед неповнолітніх.

Важливо, щоб контроль з боку правоохоронних органів був націлений не тільки на покарання за кримінальні правопорушення, але й на їх запобігання та профілактику. Так, наприклад, правоохоронні органи можуть співпрацювати з навчальними закладами та різноманітними громадськими організаціями для проведення профілактичних заходів серед неповнолітніх та попередження кримінальних правопорушень [3, с. 100].

Проведення превентивної роботи з неповнолітніми, зокрема забезпечення доступу до різноманітних освітніх та розважальних програм, є важливою складовою роботи з профілактики кримінальних правопорушень серед молоді в умовах війни.

Освітні та розважальні програми можуть включати різні теми, наприклад, виховання у молоді духу громадянської свідомості, вчення про права та обов'язки, здоровий спосіб життя та профілактику шкідливих звичок, соціальну адаптацію та багато іншого. Також можуть проводитись різноманітні спортивні та культурні заходи, конкурси, тренінги тощо.

Для забезпечення доступу до цих програм необхідно створити сприятливі умови для навчання та розвитку молоді, зокрема забезпечити доступність освіти та розважальних закладів, проводити різноманітні заходи у місцях масового перебування молоді, сприяти активному включенню молоді в різноманітні громадські та культурні ініціативи.

Превентивна робота з неповнолітніми повинна бути спрямована на формування в них позитивних цінностей, розвиток соціальної компетентності, підвищення рівня свідомості та відповідальності перед суспільством. Це допоможе зменшити ризик вчинення кримінальних правопорушень серед неповнолітніх в умовах війни [4, с. 55-56].

Зміцнення роботи громадських організацій та соціальних служб є важливим елементом роботи з профілактики кримінальних правопорушень серед неповнолітніх в умовах війни.

Громадські організації можуть проводити різноманітні програми та проєкти, спрямовані на забезпечення соціальної підтримки неповнолітніх, зокрема надання консультацій та психологічної допомоги, забезпечення доступу до різноманітних соціальних послуг, залучення до соціально корисної діяльності та багато іншого.

Соціальні служби, у свою чергу, можуть забезпечити доступність соціальних послуг, які можуть бути корисними для неповнолітніх, таких як соціальна допомога, лікування, реабілітація, тимчасове проживання тощо. Крім того, соціальні служби можуть співпрацювати з іншими організаціями та установами для забезпечення комплексної підтримки неповнолітніх.

Зміцнення роботи громадських організацій та соціальних служб може бути досягнуто через взаємодію з іншими зацікавленими сторонами, такими як державні органи, місцеві громади, бізнес та інші. Важливим елементом є також залучення неповнолітніх до процесу прийняття рішень та визначення потреб у соціальній підтримці [5].

Запобігання поширенню наркоманії серед неповнолітніх є дуже важливою складовою боротьби з кримінальною протиправністю. Заборона продажу алкогольних та наркотичних засобів неповнолітнім є одним з ефективних заходів з цієї метою. Також можуть бути проведені профілактичні заходи з попередження наркотичної залежності серед

неповнолітніх, такі як інформаційні кампанії, лекції, тренінги тощо. Для цього можуть залучатися спеціалісти з психології, медицини, права, які надаватимуть необхідну інформацію та поради. Крім того, важливо забезпечувати доступ до альтернативних видів розваг та дозвілля, які змусять неповнолітніх відмовитися від шкідливих звичок та занять.

Висновок. Забезпечення прав інтегральної безпеки нації передбачає не лише захист дорослих від злочинності, а й захист неповнолітніх. Умови воєнного стану можуть збільшувати ризик кримінальної протиправності серед неповнолітніх. Отже, необхідно приділяти особливу увагу запобіганню кримінальної активності неповнолітніх в цей період.

Для цього необхідно забезпечувати доступ до освітніх та розважальних програм, проводити превентивну роботу з неповнолітніми, зміцнювати роботу громадських організацій та соціальних служб з метою забезпечення соціальної підтримки неповнолітніх, вживати заходів з метою запобігання поширенню наркоманії серед неповнолітніх та забезпечувати більш жорсткий контроль з боку правоохоронних органів за діями неповнолітніх. Реалізація цих заходів дозволить зменшити кількість кримінальних правопорушень серед неповнолітніх під час воєнного стану.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах : матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с.

2. Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю утворення Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса, 9 грудня 2022 року. Укладачі: Є.Л. Стрельцов, В.П. Кедик. Відп. редактор Є.Л. Стрельцов. Одеса: ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 09.12.2022. 214 с.

3. Правова політика України: історія та сучасність: матеріали III Всеукраїнського науково-практичного семінару (м. Житомир, 7 жовтня 2022 року). Ж.: Житомирська політехніка, 2022. 265 с.

4. Кримінально-правові, кримінологічні, кримінальні процесуальні та криміналістичні проблеми протидії злочинності в умовах воєнного стану : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (електронне видання), 20 квітня 2022 р. / упоряд. : Євген Письменський. – Нац. акад. внутр. справ, Львів. держ. ун-т внутр. справ, Дніпропет. держ. ун-т внутр. справ, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Київ – Львів – Дніпро, 2022. 125 с.

5. Мусиченко О.М., Шурдук І.В. Система примусових кримінально-правових заходів щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2019. №2. С. 50-54.

ВІРТУАЛЬНА ВАЛЮТА ЯК ЗАСІБ ДЛЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) КОШТІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Стаття присвячена дослідженню легалізації (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом, за допомогою такої інноваційної технології як віртуальні валюти, які працюють на технології блокчейну. Було з'ясовано, що віртуальна валюта є децентралізованою та має відносну анонімність, це дає злочинцям можливість проводити транзакції без детальної ідентифікації та слідування коштів завдяки мінімальній ідентифікації і відсутності достатньої регуляції.

Також проаналізовано інформацію щодо тенденцій розвитку відмивання коштів в віртуальній валюті на основі статистичних досліджень та наведено наявний приклад схеми з легалізації (відмивання) коштів отриманих злочинним шляхом за допомогою віртуальних валют на основі інформаційних матеріалів Financial Action Task Force on Money Laundering.

Ключові слова: легалізація (відмивання) коштів, віртуальні валюти, кіберзлочинність.

This article investigates the legalization (money laundering) of funds obtained through criminal means using innovative technology such as virtual currencies that operate on blockchain technology. We found that virtual currency is decentralized and relatively anonymous, allowing criminals to conduct transactions without detailed identification and tracking of funds due to minimal identification and inadequate regulation.

We also analyzed information on trends in money laundering through virtual currency based on statistical research and provided an example of a scheme for legalizing (money laundering) funds obtained through criminal means using virtual currencies based on information from the Financial Action Task Force on Money Laundering.

Keywords: money laundering, virtual currencies, cybercrime.

Розвиток людської цивілізації не стоїть на місці і з кожним роком зростає у геометричній прогресії, що дарує нам з вами змінюючі світ відкриття і нові технології, які були створені для спрощення людського життя та його удосконалення. Але ми живемо в не в рожевому світі і нові технології, як і відкриття, мають іншу сторону «медалі». Вона полягає в тому, що всі ці нові дослідження і технології несуть з собою не тільки благо, а й нові види злочинності, які доповнюють вже існуючі.

Поява технології блокчейну та віртуальних валют подарувала людству досконаліший за банки інструмент, який повинен був надати нам фінансову рівність, доступність, децентралізацію, прозорість, безпеку та швидкість транзакцій без кордонів, але з всім вищезазначеним надав нам і нові способи відмивання коштів отриманих злочинним шляхом; і нові шляхи проведення платежів в межах злочинної діяльності, в силу своєї відносної анонімності;

і нові шляхи для шахрайства; і повну відсутність правового захисту у цій сфері.

Так відповідно до звіту Financial Action Task Force on Money Laundering (далі – FATF) «Virtual Currencies. Key Definitions and Potential AML/CFT Risks» від червня 2014 року віртуальна валюта – це цифрове представлення вартості, якою можна торгувати в цифровому вигляді та функціонує як: засіб обміну; та/або одиниця розрахунку; та/або засіб збереження вартості, але не має статусу законного платіжного засобу у будь-якій юрисдикції [6].

Як зазначає Управління з питань наркотиків і злочинності ООН приблизний обсяг загального відмивання грошей у всьому світі за один рік становить 2-5% світового ВВП, або 800 мільярдів доларів США – 2 трильйони доларів США в поточних доларах США. Однак через таємний характер відмивання грошей важко оцінити загальну суму грошей, яка проходить через цикл відмивання [2].

Аналізуючи звіт Chainalysis «The 2023 Crypto Crime Report», ми спостерігаємо значний зріст відмивання коштів саме в віртуальній валюті, так в 2015 році було відмито 0.4 мільярда доларів, в 2016 році – 1.1 мільярда доларів, в 2017 році – 4.5 мільярди доларів, в 2018 році – 3.4 мільярди доларів, в 2019 році – 11.8 мільярди доларів, в 2020 році – 8.5 мільярди доларів, в 2021 році – 14.2 мільярди доларів, в 2022 році 23.8 мільярди доларів [3].

Тобто загалом у 2022 році через незаконні адреси було відправлено криптовалюту на суму майже 23,8 мільярда доларів США, що на 68,0% більше, ніж протягом 2021 року [3].

Найбільш основоположним та ґрунтовним є визначення «відмивання» грошей, що сформулював О.М. Бандурка, який стверджує, що під цим поняттям варто розуміти приховування істинного характеру, джерела матеріальних цінностей, розміщення або володіння незаконними коштами, зокрема легалізацію таких доходів, перетворення незаконної готівки в іншу форму активу, приховування істинного джерела або власника незаконно набутих коштів, створення видимості законності джерела і власника [7, с. 35].

Чинним Кримінальним кодексом України (далі по тексту – КК України) встановлюються норми, які передбачають відповідальність за легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209) та умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування

тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення (ст. 209-1) [8].

У вітчизняному законодавстві, саме диспозиція ст. 209 КК України передбачає, що легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом, є набуття, володіння, використання, розпорядження майном, щодо якого фактичні обставини свідчать про його одержання злочинним шляхом, у тому числі здійснення фінансової операції, вчинення правочину з таким майном, або переміщення, зміна форми (перетворення) такого майна, або вчинення дій, спрямованих на приховування, маскування походження такого майна або володіння ним, права на таке майно, джерела його походження, місцезнаходження, якщо ці діяння вчинені особою, яка знала або повинна була знати, що таке майно прямо чи опосередковано, повністю чи частково одержано злочинним шляхом [8].

У сфері віртуальних валют, як це зазвичай буває, основні централізовані біржі були і є найбільшим отримувачем незаконної криптовалюти, забираючи трохи менше половини всіх коштів, надісланих із незаконних адрес для відмивання. Це відбувається не лише тому, що на централізованих біржах, як правило, є заходи відповідності, щоб повідомляти правоохоронців про незаконну діяльність і вживати заходи проти відповідних користувачів, а також тому, що ці біржі є місцем, де незаконну криптовалюту можна конвертувати в цілком реальну готівку.

Так, наприклад, у 2017 році була найвідоміша атака програм-вимагачів «Wannacry», яка тримала в заручниках тисячі комп'ютерних систем. До жертв висувалась вимога заплатити хакерам викуп у біткоінах. Вартість нападу вийшла далеко за рамки викупу виплат, це призвело до збитків лікарням, банкам і підприємствам приблизно на 8 мільярдів доларів США по всьому світу. Відтоді траплялися й інші атаки програм-вимагачів, і їх кількість тільки зростає [5].

Більшість таких схем як «Wannacry» працюють у наступній послідовності: 1) комп'ютери, що були заражені вірусом відключають систему підприємства (навіть лікарень) до моменту, поки не буде сплачено викуп; 2) жертви сплачують хакерам викуп у біткоінах для розшифрування даних свого комп'ютеру і відновлення своєї діяльності; 3) кожен викуп хакер отримує на свій публічний біткоін-гаманець; 4) хакер здійснює певну кількість транзакцій, які переводять платежі із однієї віртуальної валюти в іншу (наприклад з біткоіну в монеро) з метою знищення слідів злочину; 5) хакер відправляє «очищену» віртуальну валюту надавачу послуг чи банку

для конвертації віртуальних валют в фіатні гроші; 6) хакер отримує конвертовані в фіатні гроші віртуальні валюти, які може переслати в банк; 7) хакер відправляє кошти до банку [5].

Однак, правоохоронні органи повільно, але дуже вдало, пристосовуються під сучасні реалії і злочинці в сфері віртуальних активів вимушені придумувати більш екстравагантні способи відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом.

Так на світ і з'явилися «міксери». Криптоміксер – це служба, яка поєднує криптовалюти багатьох користувачів, щоб приховати походження та власників коштів. Оскільки Bitcoin, Ethereum та більшість інших загальнодоступних блокчейнів є прозорими, такого рівня конфіденційності важко досягти інакше [1]. Фактично міксери, за певну комісію від заведеної на них суми, перемішують адреси багатьох користувачів для того, щоб було важче відстежити переміщення коштів їх клієнтів.

Одним з найвідоміших та найгучніших міксерів є Tornado Cash. Tornado Cash (Tornado) – це змішувач віртуальних валют, який працює на блокчейні Ethereum і без розбору сприяє анонімним транзакціям, маскуючи їх джерело, пункт призначення та контрагентів, не намагаючись визначити їх походження. Tornado отримує різноманітні транзакції та змішує їх перед тим, як передати їх окремим одержувачам. Хоча передбачуваною метою є підвищення конфіденційності, змішувачі, такі як Tornado, зазвичай використовуються незаконними суб'єктами для відмивання коштів, особливо вкрадених під час значних пограбувань [4].

За даними аналітичних компаній, цей протокол був популярним способом відмивання криптовалют, пов'язаних з крипто-злочинами. Як наслідок, у серпні 2022 року Tornado Cash потрапив під санкції США [4]. В результаті санкцій репозиторії Tornado Cash в GitHub видалили, а криптоактиви користувачів на загальну суму понад \$430 млн заблокували.

Виходячи з вищевикладеного, ми розуміємо, що наразі з появою такого економічного інструменту як віртуальної валюти зростає попит на неї не тільки у добропорядних людей, які використовують її для покращення нашого життя, а й у представників злочинних угруповань, які використовують даний інструмент для відмивання коштів одержаних злочинним шляхом. Однак, регулятор і правоохоронці не стоять на місці, а досліджують нові технології для попередження злочинів та забезпечення цифрової безпеки законослухняних громадян за рахунок розвитку міжнародної співпраці для обміну інформацією та координації, регуляції

ринку віртуальних валют і встановлення вимог щодо ідентифікації клієнтів централізованих бірж.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Crypto mixers and AML Compliance // Chainalysis.- August 23, 2022. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/crypto-mixers/> (Дата звернення – 27.03.2023)
2. Money Laundering // United Nations. - Office on drugs and crime. - 2021. URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/money-laundering/overview.html> (Дата звернення – 27.03.2023)
3. The 2023 Crypto Crime Report // Chainalysis. - 2023. URL: https://go.chainalysis.com/rs/503-FAP-074/images/Crypto_Crime_Report_2023.pdf (Дата звернення – 27.03.2023)
4. U.S. Treasury Sanctions Notorious Virtual Currency Mixer Tornado Cash // U.S. Department of the Treasury. – 2022. URL: <https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy0916> (Дата звернення – 27.03.2023)
5. Virtual assets // FATF.- 2021. URL: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Virtualassets/Virtual-assets.html> (Дата звернення – 27.03.2023)
6. Virtual Currencies. Key Definitions and Potential AML/CFT Risks // FATF Report. - June 2014. URL: <https://www.fatf-gafi.org/content/dam/fatf/documents/reports/Virtual-currency-key-definitions-and-potential-aml-cft-risks.pdf.coredownload.pdf> (Дата звернення – 27.03.2023)
7. Бандурка А.М., Симовьян С.В. Украина против «грязных» денег: научно-практическое пособие. Харьков: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. – с. 224
8. Кримінальний кодекс України №2341-III від 05.04.2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n72> (Дата звернення – 27.03.2023)

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ

Стаття присвячена дослідженню причин, що спонукають особу до вчинення кримінально-протиправних діянь. В роботі розглянуто як соціальні чинники, так і біологічні особливості людини, які зумовлюють протиправну поведінку. Зокрема, проаналізовано вплив таких факторів, як відносини сім'ї, насилля, соціальна невлаштованість населення, низький рівень правосвідомості, вживання алкоголю та наркотичних речовин. У статті розглянуто й проблему вчинення протиправних діянь психічно хворими особами. Проаналізовано вплив війни на формування криміногенної поведінки в населення. Стаття також висвітлює важливість розуміння факторів, що впливають на особистість злочинця.

Ключові слова: *особистість злочинця, фактори, що впливають на особистість злочинця, криміногенна поведінка особи, вплив війни на особистість злочинця.*

The article is devoted to the research of the reasons that motivate a person to commit criminal acts. The work considers both social factors and biological characteristics of a person that determine illegal behavior. In particular, the author analyzes the impact of factors such as family relationships, violence, social disadvantage, low level of legal awareness, alcohol and drug use. The article also addresses the problem of committing illegal acts by individuals with mental illness. The author analyzes the impact of war on the formation of criminal behavior among the population. The article also highlights the importance of understanding the factors that influence the personality of a criminal.

Keywords: *personality of a criminal, factors influencing the personality of a criminal, criminal behavior of an individual, the impact of war on the personality of a criminal.*

Вступ. Кримінальна протиправність – явище не нове. Протягом усіх часів люди порушували норми, правила, незважаючи на неминучість покарання. Актуальною темою залишається питання факторів, що спонукають особу вчиняти кримінально протиправні діяння, які є досить різноманітними. Значення дослідження чинників, що спонукають особу до порушення кримінального законодавства полягає, насамперед, в тому, що лише з'ясувавши причину такого явища, можна прийти до висновку, яким чином ефективно протистояти певній протиправній діяльності та, як наслідок, скоротити чисельність випадків порушення закону. Сьогодні, враховуючи війну в Україні, дана тема набуває особливого значення, адже умови воєнного стану суттєво впливають на динаміку злочинності.

Метою даного дослідження є з'ясування основних аспектів, що впливають на особистість, тим самим схилиючи її до скоєння протиправного діяння.

Основний зміст. Особа злочинця є невід'ємною складовою такого суспільно-шкідливого явища як кримінальність. На початку дослідження

доцільно зазначити, що відповідно до принципу презумпції невинуватості, як важливої гарантії дотримання прав підозрюваного та обвинуваченого, особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Тобто, лише підозра щодо вчинення особою протиправного діяння не дає право назвати її злочинцем. Навіть, якщо вона скоїла діяння заборонене кримінальним законом, не виключається можливість визнання її невинуватою у разі відсутності складу кримінального правопорушення. Прикладом такої ситуації є недосягнення особою віку, за якого передбачено кримінальну відповідальність, встановлення неосудності.

Актуальним залишається питання, що стосується факторів, які впливають на виникнення кримінально протиправної поведінки людини. Почнемо з того, що формування особистості залежить від багатьох чинників. Загалом їх можна поділити на зовнішні та індивідуальні. Зовнішніми факторами, що спричиняють певні зміни в особистості є проблеми соціального характеру. Щодо індивідуальних аспектів, то вони включають особисті властивості особи, такі як, наприклад, темперамент, вроджені аномалії психіки або хвороби.

Логічно перш за все наголосити на такій важливій складовій життя будь-якої людини, як сім'я. Саме вона закладає в нас такі поняття, як добро і зло, моральність та аморальність, формує певну систему цінностей, а також уявлення про те, як саме потрібно жити. Взаємовідносини між членами сім'ї дають дитині певну інструкцію щодо того, як потрібно спілкуватись з іншими, що й впливає на те, яке оточення сформується в неї в майбутньому. Важко уявити, що дитина, яка зростала в агресії та насильстві матиме добре ставлення до інших. Ще одним яскравим прикладом можуть бути особи, що взагалі не мали сім'ї та виховувались в дитячих будинках. Брак любові, уваги, а також образа на біологічних батьків впливають на особистість та вороже налаштовують до навколишнього світу. Натомість не можна стверджувати, що сім'я стримує від криміногенної поведінки, адже кримінальні правопорушення вчиняються й особами, що перебувають у шлюбі та мають дітей. Зокрема, одним з мотивів, що підштовхує таку людину до порушення приписаних норм є бажання забезпечити кращі умови життя для своєї сім'ї. В цьому випадку доцільно зазначити про важливість соціальної підтримки малозабезпечених та багатодітних родин з боку держави.

Підтвердженням того, що травми дитинства впливають на формування схильності до криміногенної поведінки є біографія Альберта Фіша. Він вважається одним з найжахливіших серійних вбивць США. Важливим моментом також є те, що чоловік був одружений та мав шістьох дітей. Оточуючим його людям він здавався доброю та позитивною особистістю. Не зважаючи на таку характеристику, чоловік виявився жорстоким вбивцею, якого протягом років не могли притягнути до відповідальності через відсутність доказів. Одним з факторів, що вплинув на Альберта, згідно його біографії, вважається жорстоке відношення, з яким він зустрівся в інтернаті, де часто в цілях виховання застосовувались побиття. Більшість членів сім'ї Альберта страждали на психічні розлади, тому існувало припущення, що така поведінка зумовлена хворобою, однак результати експертизи встановили, що чоловік був осудним. Враховуючи, те, що жертвами злочинця були саме діти, можливо припустити, що мотивами скоєних ним вбивств були заздрість та помста за своє тяжке дитинство.

Причиною вчинення кримінально караного діяння, що також пов'язана із родинними стосунками, може стати насилля в сім'ї, коли особа під впливом сильного душевного хвилювання, а також бажання позбавити себе страждань, здатна вбити людину. Насилля в сім'ї є достатньо поширеним явищем, від якого частіше всього страждають жінки. Згідно статистичних даних за 2022 рік було обліковано 1498 кримінальних правопорушень, передбачених ст.126-1 Кримінального кодексу України. Враховуючи той факт, що під впливом страху більшість осіб, які є жертвами таких знущань не звертаються до правоохоронних органів, робимо висновок, що багато з них залишаються латентними. Стосовно заходів щодо боротьби з такою проблемою, то вони регламентується Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Даний нормативний акт передбачає, зокрема, такі спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству, як:

- терміновий заборонний припис стосовно кривдника;
- обмежувальний припис стосовно кривдника;
- взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи;
- направлення кривдника на проходження програми для кривдників [2].

Наступним фактором, що впливає на особу, спонукаючи її до вчинення протиправного діяння є соціальна нерівність. Поділ суспільства на заможних та бідних є однією з причин порушення законодавства. Справедливість – це саме те, до чого постійно прагне людство. Частина

незадоволеного рівнем життя населення, намагаючись досягти бажаного достатку, надає перевагу нелегальним способам отримання прибутку, вчиняють грабежі, крадіжки та інші кримінальні правопорушення.

Доцільно дослідити й випадок, коли злочинцем стає психічно хвора особа. Звісно, наявність у людини психічного розладу ще не робить її злочинцем, однак така хвороба впливає на її здатність розуміти значення своїх дій та керувати ними. Кримінальним кодексом України передбачено: «не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності». Також зазначено, що до такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру. Не зважаючи на те, що психічно хворих людей не можна притягнути до кримінальної відповідальності, вчинені ними діяння можуть нести достатньо жорстокий характер. Так наприклад, Річард Трентон Чейз, якому було поставлено діагноз параноїдної шизофренії, був американським серійним вбивцею, відомим під псевдонімом «Вампір із Сакраменто». Через хворобу він страждав такими параноїдальними ідеями як, наприклад, те що його кров перетворюється на пудру. Вчинені ним вбивства характеризувались особливою жорстокістю та нелюдським поведінням.

Потрібно зазначити, що на поведінку особи можуть впливати й ті хвороби, що не виключають осудності. Проблему впливу вад психічного та фізичного здоров'я на здатність особи вчинити протиправне діяння цікаво висвітлено в американському детективному серіалі «Сприйняття», де професор нейробіології Деніел Пірс сприяє розслідуванню кримінальних справ. Захоплює те, що згідно з сюжетом, доктор й сам хворіє на шизофренію.

Іншою причиною виникнення наміру порушити законодавство є вживання наркотичних речовин. Наркотична залежність та кримінальна протиправність – достатньо тісно пов'язані явища. Особи, що вживають наркотики характеризуються емоційною нестабільністю, роздратованістю та не здатністю в повній мірі керувати своїми діями. Не зважаючи на це, вчинення кримінального правопорушення під впливом наркотичних засобів є обставиною, що обтяжує покарання. В пошуках способу задовольнити свою потребу в таких речовинах, залежна людина здатна вчинити будь-що, навіть якщо за це передбачено кримінальну відповідальність [5]. Проаналізувавши статистичні дані, потрібно зазначити, що кількість кримінальних правопорушень у сфері обігу

наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів на кінець 2022 року становила – 34398. Тобто, враховуючи те, що всього за цей рік було обліковано 362 636 кримінальних правопорушень, можна зробити висновок, що дані діяння складають приблизно 10% від загальної кримінальної протиправності. Відповідно звіту про склад засуджених за 2022 рік, серед кримінальних правопорушень, що вчиняються особами у стані наркотичного сп'яніння, можна назвати такі, як заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, крадіжки, грабежі, розбої, хуліганство, злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Більш суттєвою проблемою, в порівнянні зі вживанням наркотиків, є алкогольна залежність. Алкоголь спричиняє шкідливий вплив на психіку людини, викликаючи різні ефекти такі, як тривожність, стрес, агресивність, імпульсивність, різкі перепади настрою. Людина під впливом алкоголю перестає мислити раціонально та не думає про те, які наслідки може спричинити певна поведінка. Вчинення протиправних діянь через вживання алкоголю є достатньо поширеною ситуацією. Так, за 2022 рік було виявлено 4976 осіб, що вчинили кримінальні правопорушення у стані алкогольного сп'яніння. Однак, якщо проаналізувати динаміку чисельності даних кримінальних правопорушень за 2020-2022 роки, то можна прийти до висновку, що їх кількість з роками зменшується. Для ефективного скорочення чисельності правопорушень у стані алкогольного сп'яніння доцільно здійснювати такі заходи протидії, як наприклад, заборона придбання алкоголю у нічний час або нетверезим особам, обмеження пропаганди вживання таких речовин [4].

Низький рівень правосвідомості, як явища, що відображає ставлення осіб до чинних правових норм, впливає на суспільство, роблячи його більш схильним до порушення законодавства. Так, наприклад, особа, не розуміючи суті законної самооборони, може застосувати зайву фізичну силу, тим самим заподіяти тому, хто посягає, шкоди, що не відповідає небезпечності посягання. Підвищення рівня правосвідомості населення є важливим аспектом в забезпеченні правового порядку, а також дотриманні прав та законних інтересів громадян.

Неоднозначним є питання стосовно впливу навчання на формування особистості злочинця. Взагалі, люди з вищим рівнем освіти займають кращі посади, що дозволяє їм забезпечити достатній рівень життя. Однак, слід зазначити, що згідно статистики за 2022 рік, найменше протиправних діянь було вчинено особами, що взагалі не мають освіти – 348. Ті хто отримали

вищу та фахову передвищу освіту на момент їх виявлення, вчинили 10240 кримінальних правопорушень. Стосовно людей з професійною освітою, то ними скоєно 13411 протиправних діянь. Найбільшу кількість кримінальних правопорушень вчиняється особами з базовою середньою та профільною середньою освітою – 49561. Тобто, враховуючи вищезазначене, якщо аналізувати населення, що має хоч якусь освіту, то, в даному випадку, можливо стверджувати, що чим вищий рівень знань має особа, тим менше ризик скоєння нею протиправного діяння.

Сьогодні збільшення кількості вчинення кримінальних правопорушень, насамперед, зумовлено вторгненням російських військ на територію нашої держави. Війна впливає на психіку всіх людей без винятку. Страх, емоціональне перенапруження, втрата рідних, – все це суттєво впливає на поведінку людей, в тому числі й криміногенну. Також достатньо великою є кількість осіб, котрі залишились без житла та постійного місця роботи, що може штовхати їх до вчинення грабежів, крадіжок та інших протиправних діянь. Війна стала причиною значного збільшення кількості конкретних видів кримінальних правопорушень. Зокрема, чисельність злочинів проти основ національної безпеки України на кінець 2022 року становить – 17 422, з них 10 487 – посягання на територіальну цілісність і недоторканість України. Складом цих протиправних діянь, як зазначено в Кримінальному кодексі України є будь-які дії спрямовані на зміну меж території або державного кордону. Водночас, в випадку вчинення особою публічного заклик до вчинення зазначених дій, або розповсюдження матеріалів, що містять такий заклик, не передбачено наявності в самого злочинця мети щодо зміни меж території або державного кордону, як обов'язкової ознаки. Тобто, така особа може переслідувати різні цілі, зокрема такі, як отримання певної грошової суми або можливість зайняти певну посаду. Серед засобів протидії злочинній поведінки, що додатково застосовується під час воєнного стану, можна назвати такі, як підвищений контроль з боку правоохоронних органів, перевірка документів, що посвідчують особу, проведення огляду речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, запровадження комендантської години та інші заходи передбачені законодавством [3].

Висновки. Підводячи підсумки, необхідно зазначити, що дослідження особистості злочинця, а також факторів, що впливають на її формування відіграє важливу роль в попередженні кримінальної протиправності. Причини, які схиляють особу до вчинення протиправних діянь є достатньо

різноманітними. До них можна віднести, зокрема, такі як погані умови життя та соціальна нерівність, негативний вплив сім'ї, низький рівень правосвідомості населення, зловживання наркотичними речовинами, психічна хвороба та інші. Розуміння факторів, що впливають на особистість злочинця має велике значення для таких цілей як: розробка більш ефективних стратегій та заходів профілактики кримінальної протиправності; застосування індивідуального підходу щодо розкриття певного виду правопорушень; вдосконалення кримінального законодавства.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: за станом на 19.08.2022 р. // Відомості Верховної Ради України. - № 25-26. - Ст.131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству: закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
3. Про правовий режим воєнного стану. Закон України № 389-VIII від 12.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Стасів Я. В. Зловживання алкоголем як чинник злочинності в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2012. № 2. С.151-159
5. Ткаченко І. М. Поняття та кримінологічна характеристика наркоманії в Україні. *Молодий вчений*. 2014. № 10(13)(2). С. 65-68. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_10\(13\)\(2\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_10(13)(2)_16).

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ

Дана робота присвячена кримінологічній характеристиці вбивств на замовлення. Розглянуто динаміку даного виду вбивств за останні роки, його частку в структурі інших кваліфікованих видів вбивств. У роботі окрема увага присвячена дослідженню особливостей особистості злочинців – замовника та виконавця, а також типовим мотивам вбивств на замовлення на матеріалах практики. Крім того, розглядається питання попередження вбивств на замовлення.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, вбивство на замовлення, динаміка вбивства на замовлення, мотиви вбивства на замовлення.

This work is devoted to the criminological characteristics of contract killings. The dynamics of this type of murder in recent years, its share in the structure of other qualified types of murder, are considered. In the work, special attention is devoted to the study of the characteristics of the personality of criminals - the customer and the executor, as well as the typical motives of contract killings based on practice materials. In addition, the issue of preventing contract killings is considered.

Keywords: criminological characteristics, contract killing, contract killing dynamics, contract killing structure, contract killing motives.

Вступ. Актуальність теми полягає в тому, що вбивства на замовлення – один з кваліфікованих видів вбивств, з'ясування детермінантів і мотивації вчинення якого, особливостей особистості злочинця і замовника, дають підстави сформулювати напрямки щодо попередження такого виду вбивств. Вбивством на замовлення є умисне позбавлення життя потерпілого, вчинене однією особою за дорученням іншої особи. Цей вид вбивства є специфічним з точки зору організації та механізму виконання, оскільки між замовником і виконавцем немає безпосередніх стосунків, а між найманим вбивцею і жертвою немає попередніх стосунків, вони не знають один одного, не мають спільних інтересів, виконавець не має особистої зацікавленості в смерті жертви, але в більшості випадків мотивом є плата.

Метою роботи є розкриття кримінологічної характеристики вбивств на замовлення, з'ясування мотивації їх вчинення, особливостей особистості злочинця-замовника та злочинця-виконавця, формування пропозицій щодо запобігання даного виду кваліфікованих вбивств.

Основний зміст. Відповідно до статистичних даних з офіційного сайту Офісу Генерального прокурора України маємо таку динаміку вбивств на замовлення: в 2019 році було зареєстровано 20 таких злочинів; в 2020 році – 24; в 2021 році – 10; в 2022 році – 6.

В 2019 році було зареєстровано 497 вбивств з обтяжуючими обставинами, вбивства на замовлення становлять 4% від них. У 2020 році, ця частка становить 5,3% (від 451 вбивств з кваліфікуючими обставинами), у 2021 році – 2,5% (від 404 вбивств з кваліфікуючими обставинами), у 2022 році – 0,3% (від 1792 вбивств з кваліфікуючими обставинами за рік).

Як ми бачимо зі статистичних показників, вбивство на замовлення є доволі рідкісним кримінальним правопорушенням, але все ж, воно має місце і в нашій країні в теперішній час. Крім того, з огляду на те, що частіш за все виконавець вбивства на замовлення належить до групи професійних злочинців, частка їх залишається латентними.

Відповідно до статистичної інформації з офіційного сайту Офісу Генерального прокурора України найчастіше всього вбивства на замовлення вчиняють особи чоловічої статі віком від 30 до 40 років, які мають повну середню або профільну освіту. Наприклад, в 2020 році з 24 вбивств на замовлення, лише 1 було вчинено особами жіночої статі. 4 вчинено особами віком 30-40 років. 5 вбивств на замовлення було вчинено особами, що мають повну середню або профільну освіту [6].

Способів позбавлення життя людини багато, але вбивствам на замовлення притаманний відкритий, зухвалий напад на жертву. Спосіб вчинення вбивства може бути небезпечним для життя інших людей: відкрита перестрілка в багатолюдних місцях, використання вибухівки, гранат, вогнепальної зброї, гранатометів. Може також застосовуватись і снайперський постріл у життєво важливі органи. Під час виконання замовлення має місце прагнення вбити лише замовлену особу [3, с. 36].

Найчастіше жертвами замовного вбивства стають:

- 1) керівники підприємств (президенти акціонерних товариств, керівники фінансово-кредитних установ, керівники великих торговельних центрів та інших комплексів);
- 2) представники вищих органів державної влади;
- 3) працівники правоохоронних органів та силових структур (прокуратури, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки, судів тощо);
- 4) лідери та члени кримінальних угруповань.

Зазвичай людину вбивають не за те, що вона зробила, а за те, що вона могла зробити. Це може бути пов'язано з політикою, бізнесом, кримінальним впливом або особистими стосунками [3, с.82].

Особливістю замовного вбивства є наявність замовника, а також посередника. Замовниками виступають ділові партнери – бізнесмени,

корумповані чиновники або представники кримінального світу. Посередник у найманому вбивстві підшукує конкретного кілера і виступає в ролі посередника між замовником і кілером. Посередниками можуть бути люди з оточення замовника, підлеглі або члени кримінально протиправних угруповань. Перш за все, посередник є додатковим засобом захисту замовника. Оскільки ні кілер, ні замовник не знають один одного, єдиний спосіб розірвати ланцюжок – знищити посередника.

Кілер в перекладі з англійської означає «вбивця», це позначення з'явилося наприкінці 1980-х років, і донедавна професія кілера не користувалася повагою в кримінальних колах. Сьогодні ж кримінальний світ став більш жорстоким, а професія кілера – однією з найбільш «почесних» і високооплачуваних.

Існує два типи кілерів: аматори і професіонали. Для кілерів-аматорів характерна низька вартість їхніх послуг. З іншого боку, кілери-аматори вбивають не тих, кого треба, калічать своїх жертв і залишають докази своєї причетності; їх використання небезпечне для замовника.

Професіонали приступають до роботи, коли відчують, що їхня безпека повністю забезпечена. Вони належним чином навчені «мистецтву» вбивства людей, використовують складні засоби спостереження і радіозв'язку, вживають відповідних заходів для підготовки до вбивства. Професіонал повинен мати надійну легенду. Ніхто не повинен сумніватися в тому, що він компетентний вбивця. Це має бути невидима, непримітна людина, яка вміє «злитися» з натовпом. Професійних виконавців часто запрошують з інших регіонів, з далекого зарубіжжя або з країн СНД.

Професійних кілерів, у свою чергу, можна розділити на кілерів-одинаків, які час від часу виконують замовлення, і тих, хто постійно працює на кримінальне протиправне угруповання. Професійні кілери проходять спеціальну підготовку, займаються спортом і стрільбою, завжди носять уніформу, здійснюють вбивства групами по двоє або троє і часто працюють на одну і ту ж організацію.

Для виконання замовлень на вбивство іноді вербують колишніх військовослужбовців, які брали участь у міжнародних або міждержавних війнах, співробітників Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки або гвардії, а також спортивних експертів (снайперів, стрільців, біатлоністів) [3, с.36].

По суті вбивства на замовлення можна віднести до професійної злочинності, бо виконавцям притаманні усі ознаки злочинного професіоналізму: знання, вміння навички для певного виду злочинної

діяльності, систематична діяльність, прибуток, належність до кримінальної субкультури.

Розглядаючи детальніше мотивацію вбивств на замовлення іншого обов'язкового суб'єкта – злочинця-замовника, всі мотиви можна поділити на чотири групи.

Перша група – це вбивства, скоєні на сімейному ґрунті (в сім'ї через аморальний спосіб життя одного з подружжя). Замовником, як правило, є член сім'ї замовленого. Виконавець, як правило, колишній засуджений з близького оточення клієнта (сусід, колега, коханець тощо) (у цьому випадку потреба в посередниках невелика). Вбивство вчиняється в будинку (квартирі) жертви, переважно ножом (сокирою, лезом) або шляхом душення (тіло може бути заховане). Між жертвою і вбивцею часто існують стосунки (що не характерно для цієї групи вбивств).

До другої групи належать вбивства, скоєні на ґрунті комерційних відносин або комерційної діяльності. Ці вбивства характеризуються наявністю одного або декількох посередників. У більшості випадків такі вбивства вчиняються із застосуванням вогнепальної зброї (пістолета) в під'їзді або поблизу під'їзду житла жертви (якщо у жертви немає або мало охоронців). Планування вбивства та придбання зброї здійснюється безпосередньо виконавцем (його роль характеризується високим ступенем самостійності). У цих випадках, як правило, зв'язок між жертвою і виконавцем відсутній.

Третя група – вбивства, вчинені в рамках діяльності організованих кримінальних угруповань. Ця група характеризується складним планом. Зазвичай є більше одного виконавця, детальний план вбивства та використання значних технічних можливостей і засобів (наприклад, кілька автомобілів або інших транспортних засобів, автоматична вогнепальна зброя та вибухові пристрої, що забезпечують алібі виконавцям). У порівнянні з попередньою групою, виконавці є менш незалежними.

Четверта група вбивств вчиняється з політичних мотивів (наприклад, боротьба за політичну владу) або у зв'язку з професійною діяльністю (вбивства працівників судових і правоохоронних органів, журналістів та учасників судових процесів). Спосіб виконання в основному такий самий, як і у вбивствах, що належать до другої групи [2].

Для того, щоб проілюструвати деякі мотиви вчинення вбивств на замовлення, проаналізуємо деякі судові рішення.

Розглядаючи вирок №33235951 від 29.08.2013, можна встановити, що в цій ситуації між двома особами чоловічої статі склалися неприязні стосунки

через те, що дружина одного з них мала інтимні стосунки з іншим. На цьому ґрунті, у одного з фігурантів справи виникла ідея позбавити життя свого конкурента. Але оскільки він мав невеликі фізичні дані та не міг зробити цього власноруч, вирішив задіяти свого знайомого, пообіцявши йому грошову винагороду в сумі 8000 гривень за вбивство. В даному випадку мотивом замовника будуть особисті неприязні стосунки на ґрунті ревнощів, а для виконавця – корисливий мотив.

Розглянемо іншу ситуацію. У рішенні №38419826 від 28.04.2014, йдеться про чоловіка та дружину, що вирішили розірвати шлюб. Відповідно до цивільного законодавства України, під час розірвання шлюбу відбувається розподіл спільно нажитого майна чоловіка та дружини. Знавши це і небажавши ділити будинок з дружиною, чоловік вирішив її вбити. Він розумів, що при вбивстві дружини під час розподілу майна, всі підозри ляжуть на нього, тому вирішив «повісити» відповідальність за життя дружини на іншого. Чоловік звернувся до свого знайомого та запропонував вбити його дружину, за що пообіцяв подарувати йому свій автомобіль марки «Daewoo Espero». В даному випадку мотив замовника – корисливий, тобто бажання залишити собі весь будинок, не ділячись з дружиною. Для виконавця мотив теж корисливий – це отримання автомобіля.

В рішенні №19255720 від 11.03.2011, мова йде про чоловіка та жінку, що вели спільне господарство та проживали разом. Через деякий час проживання разом жінка народила доньку від вище зазначеного чоловіка, але після народження доньки, вона почала вести аморальний спосіб життя, тобто регулярно вживала велику кількість алкоголю, не доглядала за донькою та зустрічалась з іншими чоловіками. Через це особи почали жити окремо, але донька на законних підставах залишилась з жінкою. Жінка продовжувала вести аморальних спосіб життя, а чоловік переживаючи за свою доньку вирішив вбити її матір, з думкою, що після її смерті він зможе забрати доньку до себе. Передбачаючи, що він може бути викритий у вбивстві, чоловік вирішив зробити це чужими руками та запропонував своєму знайомому вбити матір своєї доньки за грошову винагороду в розмірі семи тисяч гривень. Мотивом для замовника будуть особисті інтереси, а для виконавця – корисливий мотив, тобто отримання грошових коштів [5].

Запобігання замовним вбивствам – це багаторівнева діяльність системи державних і громадських заходів, спрямованих на усунення, послаблення та нейтралізацію причин і умов, що сприяють їх вчиненню. Заходи щодо запобігання замовним вбивствам повинні відповідати принципам

законності, демократизму та справедливості. Для того, щоб особи могли запобігати замовним вбивствам, необхідно забезпечити правове підґрунтя для цього складного процесу.

Залежно від рівня превентивних заходів можна виділити дві групи заходів: загальносоціальні, спеціалізовані (криміналістичні) та індивідуальні.

До загальносоціальних заходів запобігання замовним вбивствам належать:

- соціально-економічні (підвищення життєвого рівня населення, наданням соціальних гарантій);
- правові (удосконалення кримінального законодавства та інших нормативно-правових актів, що є основою для боротьби з кримінальною протиправністю);
- ідеологічні (проведення роз'яснюючих бесід, лекцій, днів відкритих дверей та ін., з метою підвищення правосвідомості громадян).

Спеціалізовані заходи вбивств на замовлення передусім включають в себе оперативно-розшукові дії. При здійсненні цих заходів компетентні органи можуть використовувати технічні засоби та організаційно-управлінський досвід.

Важливу роль відіграють індивідуальні заходи. Індивідуальні заходи запобігання замовним вбивствам – це визначення заходів та специфічних заходів, які стосуються конкретних осіб. Ці індивідуальні заходи застосовуються до осіб, які:

- ще не вчинили протиправних дій, але за несприятливих обставин або під впливом таких дій можуть вчинити такі дії;
- ведуть антигромадський спосіб життя, вчиняють різні правопорушення, формулюють мотиви та цілі вчинення вбивства і характеризуються підготовкою до вчинення певних кримінальних правопорушень;
- ініціюють вчинення умисного вбивства, але не доводять його до кінця;
- вчинили вбивство, мають відповідну судимість і з великою ймовірністю можуть вчинити кримінальне правопорушення повторно, тобто є рецидивістом [4, с.155].

Висновки. Підводячи підсумок роботи, можна зробити такі висновки. Вбивство на замовлення – це умисне позбавлення життя потерпілого, вчинене однією особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Особистість злочинця-замовника і злочинця-виконавця

характеризується рядом суттєво різних ознак. Злочинцю-виконавцю притаманні всі ознаки особи професійного злочинця: відповідні вміння, навички, прибуток від діяльності, зв'язок з кримінальною субкультурою. Для виконавців мотивом зазвичай є одержання матеріальної вигоди. Щодо замовників їх можна поділити на типи залежно від мотивації вчинення вбивства на замовлення. Матеріали практики свідчать, що для замовників мотиви вбивства є різноманітні. Це може бути особиста неприязність, корисливі мотиви, ревнощі, бажання настання певних наслідків та інше.

Запобігання замовним вбивствам – це багаторівнева діяльність системи державних і громадських заходів, спрямованих на усунення, послаблення та нейтралізацію причин і умов, що сприяють їх вчиненню. Заходи щодо запобігання замовним вбивствам повинні відповідати принципам законності, демократизму та справедливості. Для того, щоб особи могли запобігати замовним вбивствам, необхідно забезпечити правове підґрунтя для цього складного процесу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 09.04.2023)
2. Бояров В., Лебедюк Л. Методика розслідування вбивств на замовлення. *Вісник прокуратури*. 2005. № 5. С. 88-92
3. Воронін В.І. Розслідування умисних вбивств, учинених на замовлення з використанням вибухових пристроїв : дисертація. К.: Донецький юридичний інститут МВС України, 2019. 264 с.
4. Голіна В.В. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : підручник. Х.: Право, 2009. 288 с.
5. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 16.04.2023)
6. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 16.04.2023)

УМОВНО-ДОСТРОКОВЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ТА ЗАМІНА НЕВІДБУТОЇ ЧАСТИНИ ПОКАРАННЯ БІЛЬШ М'ЯКИМ

Дана стаття присвячена питанням умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання, зокрема – визначенню поняття умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та з'ясуванню правової природи інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання як комплексного правового явища. Крім того, окремі аспекти даної статті присвячені порядку застосування даного цього інституту в українських реаліях, висвітленню матеріально-правових підстав такого звільнення та виокремленню формальних передумов для нього. Приділено увагу також і процесуальним особливостям умовно-дострокового звільнення. Окремо виділено поняття, підстави та порядок заміни невідбутої частини покарання більш м'яким відповідно до чинного Кримінального кодексу України.

Ключові слова: умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням, засуджений, виправлення засудженого.

This article is dedicated to the study of the issue of conditional early release of a person from serving a sentence, in particular, the definition of the concept of conditional early release from serving a sentence and clarification of the legal nature of the institution of conditional early release from serving a sentence as a complex legal phenomenon. In addition, certain aspects of this article are devoted to the procedure for applying this institution in Ukrainian realities, highlighting the material and legal grounds for such release, and identifying the formal prerequisites for it. Attention is also paid to the procedural features of conditional early release. Separately, the concept, grounds, and procedure for replacing the unexecuted part of the punishment with a softer one in accordance with the current Criminal Code of Ukraine are highlighted.

Key words: conditional release from serving a sentence, commutation of an unexpired part of a sentence to a milder sentence, convicted person, correction of a sentence

Вступ. Станом на сьогодні у більшості країн світу помітна тенденція щодо гуманізації кримінального права, насамперед, інституту покарання та його відбування. Оскільки Україна обрала євроінтеграційний шлях, то нашу державу не може обійти стороною докорінна зміна вже існуючих кримінально правових норм, підтвердженням чому є тривала розробка нового Кримінального кодексу України, який поки що так і не знайшов свого законодавчого втілення. Тим не менше, зважаючи на потребу реформування кримінального законодавства, актуальності набирає дослідження проблематики існуючих кримінальних правових норм з метою їх подальшого вдосконалення. Інститути умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш

м'яким покарання є чи не одними з найбільш застосовуваних у теперішній кримінальній практиці, що знову ж таки демонструє перехід від радянської репресивності до західного гуманізму. Попри те, що дослідженням описаних вище інституті займались такі визначні вчені як: В.П. Герасименко, О.О. Дудоров, О.В. Козаченко, Н.В. Коломієць, Є.О. Письменський та інші, все одно існує ряд питань, які залишилися дискусійними та не знайшли остаточного вирішення станом на сьогодні.

Основний зміст. Як умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, так і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким є двома незалежними та самостійними інститутами кримінального права. Попри те, що більшість науковців намагаються розглядати дані інститути в комплексі, аргументуючи це тим, що вони мають однаковий процесуальний порядок застосування, все ж вважаємо, що кожен з цих інститутів потребує окремого вивчення та дослідження, адже має свої особливості в переліку обставин, які підлягають встановленню судом під час вирішення питання чи про умовно-дострокове звільнення, чи про заміну невідбутої частини покарання. Варто зазначити, що ця думка є не новою і знаходить своє відображення, наприклад, у праці Є.О. Письменського, який також вважає, що для кожного із згаданих інститутів існує своє коло проблем, як теоретичних, так і практичних, які потребують окремого самостійного вирішення [7, с.256].

Спільним знаменником, який, на нашу думку, об'єднує ці два інститути, є частина 2 статті 50 Кримінального кодексу України, де визначено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Дане положення корелює з частиною 2 статті 65 Кримінального Кодексу України, відповідно до якої особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень [1]. Таким чином, доходимо до висновку про те, що як умовно-дострокове звільнення, так і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, слід вважати інститутами, які спрямовані на коригування призначеного особі покарання в залежності від поведінки такої особи. Дану думку підтверджують слова вченого О.В. Дащенко, який зазначав, що «ми не можемо заперечувати того, що після винесення обвинувального вироку, так і до цього, особа, яка вчинила злочин, не залишається в усталеному стані, а видозмінюється і морально, і фізично, і нерідко ці зміни не відповідають спостереженням,

припущенням та висновкам суду, тому призначене покарання завжди є припущеною мірою відповідальності винного, отже, законом повинна передбачатись можливість коригування призначеної міри покарання з урахуванням досягнення його мети та поведінки засудженого, зокрема шляхом можливості дострокового звільнення» [4, с.72].

Розпочинаючи виклад матеріалу з умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання, хотілося б зазначити, що вказаний інститут регулюється не лише нормами кримінального права, але й кримінального процесуального та кримінально-виконавчого. З огляду на таку різноманітність правового регулювання, досі нез'ясованою залишається правова природа умовно-дострокового звільнення, оскільки, наприклад, професор С.І. Яковець відносить умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання до так званої завершальної стадії застосування покарання до особи [9, с.155]. Натомість, професор Якимович Ю.К., умовно дострокове звільнення від відбування покарання відносив до інституту, за допомогою якого існує можливість вносити зміни у вирок суду [8, с.56].

Однак, на нашу думку, умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання слід виокремлювати в самостійну кримінально правову категорію. Зумовлено це тим, що, по-перше, завершальною стадією відбування покарання особи даний інститут вважатись не може, з огляду на свою правову природу, яка спрямована саме на звільнення особи від відбування покарання. По-друге, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання аж ніяк не повинно трактуватись як інструмент для внесення змін у вирок, адже з комплексного тлумачення кримінального процесуального законодавства випливає той факт, що зміни у судові рішення можуть вноситись лише у випадку допущення описки чи арифметичної помилки. Таким чином, закономірно визначати умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання як окремий інститут звільнення особи від покарання, який спрямований на дострокове звільнення засудженого від подальшого реального відбування покарання за умови дотримання ним ряду вимог, які визначені в законодавстві. Метою існування даного інституту є стимулювання засуджених до проявів належної поведінки та якомога швидшого виправлення. Тому повністю погоджуємося з позицією учених Одеської школи права, зокрема, професора О.В. Козаченка, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання належить до групи заохочувальних кримінально-правових заходів [6, с. 181].

Вимоги для умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання, про які зазначено вище, передбачені в статті 81 Кримінального кодексу України. При аналізі норм даної статті зрозумілим стає те, що для застосування до особи умовно-дострокового звільнення від відбування покарання повинні існувати сукупність двох підстав. Перша з них, передбачена частиною 2 статті 81 Кримінального кодексу України, визначає, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення. Варто зазначити, що використання законодавцем таких оціночних категорій як «сумлінна поведінка» та «сумлінне ставлення до праці», породжує ряд як теоретичних, так і практичних дискусій.

Зокрема, побутує позиція, що доведення засудженим свого виправлення означає досягнення ним такого стану, за якого від даної особи не доводиться очікувати вчинення в майбутньому нових злочинів. Натомість, сумлінна поведінка характеризується, наприклад, дотриманням режиму відбування покарання, виконанням законних вимог представників адміністрації органу, що виконує покарання; виконанням покладених на засудженого законних обов'язків; підвищенням загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, поведінкою у побуті; стримуванням від порушень режиму відбування покарання, від порушень правил внутрішнього розпорядку, від уживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, азартних ігор, тощо [3, с. 72]. Поряд з цим, інше оціночне поняття, ставлення до праці, на думку багатьох вчених характеризується постійною свідомою участю у суспільно корисній праці; відсутністю відмов від роботи, невиходів на роботу без поважних причин і порушень трудової дисципліни; систематичним виконанням трудових обов'язків, виробничих завдань і дорученої роботи; прагненням здобути спеціальність або підвищити кваліфікацію тощо. На жаль, на законодавчому рівні у даному випадку ми маємо лише статтю 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, де визначено, що виправлення засудженого – це процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки [2]. Отже, можна дійти висновку, що при вирішенні питання наявності першого з критеріїв умовно-дострокового звільнення особи застосуванню підлягає винятково дискреція суду. Щодо другого критерію умовно-дострокового звільнення особи, встановленого частиною 3 статті 81 Кримінального кодексу України, то він

є формальним і визначається у вигляді певної частини покарання, яку засуджений обов'язково повинен відбутися, щоб існувала можливість застосування умовно-дострокового звільнення.

Як вже зазначалось вище, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким є окремим інститутом в рамках кримінального законодавства України. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким належить до категорії умовних звільнень від відбування покарання, оскільки перед особою ставляться певні, визначені Кримінальним кодексом України, умови, яких така особа повинна дотримуватись в обмін на застосування до неї більш м'якого покарання. Такою єдиною умовою, згідно з частиною 7 статті 82 Кримінального кодексу України, є не вчинення нового кримінального правопорушення особою, яка відбуває більш м'яке покарання. У випадку ж вчинення, суд до покарання за знову вчинене кримінальне правопорушення приєднує невідбуту частину більш м'якого покарання.

Аналогічно до умовно-дострокового звільнення, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким відбувається лише за наявності підстав, які визначені Кримінальним кодексом України, зокрема у статті 82. Варто зазначити, законодавець вкотре вдався до прийому використання оціночних понять, оскільки заміна невідбутої частини покарання більш м'яким може бути застосована, якщо засуджений став на шлях виправлення. Однак, слід звернути увагу на те, що законодавець веде мову про становлення особи на шлях виправлення, а не її фактичне виправлення, бо у випадку останнього відпала б сама необхідність заміни покарання на більш м'яку. Засуджений повинен продемонструвати своє прагнення до виправлення, яке відображається в його позитивній поведінці і ставленні до праці, що в подальшому можуть лише ефективно розвиватись в умовах відбування менш суворого покарання. При цьому необхідно зазначити, що висновок про становлення особи на шлях виправлення повинен ґрунтуватися не на характеристиці особи за період, що безпосередньо передуює настанню строку, після відбування якого можливе застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, а на даних за весь час відбування покарання або принаймні протягом значної частини цього строку.

На практиці, під «становленням на шлях виправлення» мається на увазі зразкова поведінка та сумлінне ставлення до праці, тобто ті самі категорії як вже описувались при характеристиці умовно-дострокового звільнення особи. Саме через таку схожість, більшість науковців вважають ці інститути

однорідними та нерозривно пов'язаними між собою. Підсилює цей аргумент і положення частини 6 статті 82 Кримінального кодексу України, відповідно до якого до осіб, яким покарання замінено більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення.

Формальною підставою для застосування інституту заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, відповідно до частини 4 статті 82 Кримінального кодексу України, є фактичне відбуття засудженим певної частини строку покарання, яке було йому первинно призначено. Обов'язкова частина призначеного покарання, яку повинен відбутися засуджений, визначається залежно від тяжкості кримінального правопорушення, за яке особу було засуджено. Ще однією особливістю даного інституту є те, що він може застосовуватись лише у випадках, якщо покарання особі були призначено у виді обмеження волі, позбавлення волі або довічного позбавлення волі. Щодо заміни останнього, то слід вказати на таку особливість: покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання.

Висновки. Підсумовуючи все вищеописане, слід зазначити, що обидва інститути кримінального права, як умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання, так і заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, мають визначальний виховний та запобіжний вплив на засудженого, адже усвідомлюючи можливість полегшення «негативних страждань», які спричинені покаранням, засуджений має неабиякий стимул до виправлення, чим, натомість, досягає одна із визначених в Кримінальному кодексі мета покарання. Практика умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким присутня у всіх цивілізованих країнах світу та застосовується до значної частини засуджених. Навіть Європейський суд із прав людини у своєму рішенні Магуар проти Угорщини від 20 травня 2014 року вказує, що ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод вимагає наявності реальної можливості дострокового звільнення від довічного позбавлення волі [5, с.238]. Попри закріплення даних інститутів в українському законодавстві, варто визнати той факт, що наше законодавство є недосконалим в контексті використання ряд оціночних понять, які за своєю суттю стають визначальними при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення особи чи заміну

невідбутої частини покарання більш м'яким, та сприяють суб'єктивізму судді при вирішенні кожної окремої справи.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 01.07.2003 року №1129-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>
3. Безпалюк О. Застосування інституту умовно-дострокового звільнення / О. Безпалюк, А. Гель. *Вісник прокуратури*. 2007. № 4. С. 70–77.
4. Дашенко О.В. Проблеми реалізації умовно-дострокового звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у неповнолітньому віці . *Форум права*. 2007. № 3. С. 70-74. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FR/2007-3/07dovunv.pdf>.
5. Капліна О. В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав потерпілих в кримінальному процесі: інтерпретація і проблеми імплементації в національне законодавство України. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1–2. С. 223-228.
6. Кримінально-правові заходи в Україні : підручник / за ред. професора Козаченка О.В. Миколаїв: Іліон, 2015. 216 с.
7. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування: монографія. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2011. 388 с.
8. Якимович Ю.К. Структура кримінального процесу: система стадій і система проваджень: монографія. Томськ: видавництво ТНУ, 1991. 138 с.
9. Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: монографія. Х.: Право, 2012. 212 с.

Розділ III

АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОТИЧНИХ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ПРОБЛЕМ

УДК 343.985.4

Чорнозуб Лариса

Чумаченко Ірина

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ

Стаття присвячена основним положенням, що стосуються огляду місця події. Зокрема, в роботі досліджено процедуру його проведення, основні етапи та загальні правила. В роботі розглядаються способи, що використовуються під час проведення огляду місця події. В статті акцентовано увагу й на певні дискусійні питання, що виникають під час дослідження даної теми. Проаналізовано й норми, що стосуються процедури огляду місця події в умовах воєнного стану. Підведено підсумки стосовно значення даної слідчої дії для розслідування кримінальних проваджень.

Ключові слова: огляд місця події, місце події, процедура проведення огляду місця події, методи, дискусійні питання проведення огляду.

The article is devoted to the main aspects related to the examination of a crime scene. Specifically, the article explores the procedure of conducting a crime scene investigation, including its main stages and general rules. The article also delves into the methods used during the process of investigating a crime scene. Additionally, the article highlights certain contentious issues that arise in the context of researching this topic. The author also analyzes the rules pertaining to the examination of a crime scene under martial law. Finally, the author summarizes the significance of this investigative action for the investigation of criminal cases.

Keywords: inspection of the scene, scene of the incident, procedure for conducting an inspection of the scene, methods, controversial issues in scene examination.

Вступ. Актуальність даної теми полягає, насамперед, в тому, що огляд місця події є основною слідчою дією, в процесі проведення якої можливо виявити сліди кримінально-протиправного діяння безпосередньо на місці його вчинення, а також зафіксувати їх належним чином, з метою використання такої інформації як доказ в кримінальному провадженні. Тобто, така діяльність уповноважених органів спрямована на встановлення конкретних фактів, що свідчать про вчинене діяння та дає змогу з'ясувати істину. Досліджуючи суть даної слідчої дії можна прийти до висновку стосовно її значення для розкриття кримінальних правопорушень, адже місце події є достатньо інформативним джерелом доказового матеріалу.

Метою роботи є розкриття змісту такої слідчої дії як огляд місця події, з'ясування підстав та порядку його проведення, а також значення для розслідування кримінальних правопорушень.

Для з'ясування сутності ознак досліджуваної слідчої-розшукової дії важливим є аналіз національних нормативно-правових актів, зокрема, Кримінального процесуального кодексу України.

В результаті дослідження даної теми необхідно прийти до висновку стосовно значення такої слідчої дії, як огляд місця події, з'ясування особливостей процедури його проведення, а також його місця в системі слідчих-розшукових дій в процесі розкриття кримінально-протиправних діянь.

Основний зміст. Розслідування кримінальних правопорушень залишається актуальним питанням впродовж багатьох років, адже ефективність такої діяльності впливає на забезпечення охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Розкриття кримінально-протиправних діянь забезпечується проведенням певних слідчих-розшукових дій, передбачених чинним законодавством, що здійснюється компетентними державними органами. Важливе місце в системі таких слідчих дій відводиться огляду місця події.

На початку дослідження даної теми важливо чітко з'ясувати, що саме вважається місцем події. Місце події – це певне приміщення або територія на якій могли залишитись сліди кримінального правопорушення. Дане поняття є достатньо широким, адже воно включає в себе такі складові, як: приміщення, де здійснювалась підготовка до вчинення кримінального правопорушення; місце де було скоєне діяння; місце виявлення слідів; територія переховування знаряддя кримінального правопорушення [7].

Для того, щоб більш точно зрозуміти специфіку досліджуваної слідчої дії, необхідно виокремити притаманні їй ознаки.

Згідно процесуального законодавства, підставою проведення слідчих (розшукових) дій є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. В Постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.06.2018 у справі № 740/5066/15-к зазначено: «Підставою для проведення огляду місця події слугує інформація про вчинення кримінального правопорушення, зафіксована у певній процесуальній формі. Без наявності такої інформації проведення огляду місця події не допускається». Тобто досліджувана слідча дія може бути проведена тільки на основі факту вчинення протиправного діяння.

Джерелами надходження такої інформації можуть бути, наприклад, заяви осіб, що надходять до органу поліції.

В п.2 ст.214 КПК України зазначено, що досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Тобто вчинення слідчих дій допускається тільки після внесення відповідної інформації до ЄРДР, а в разі порушення даної норми настає передбачена законодавством відповідальність. Огляд місця події становить виняток із такого правила, адже, у невідкладних випадках, внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути здійснено після завершення такої слідчої дії. Така необхідність зумовлена, насамперед, можливістю втрати певної доказової інформації, яка є важливою для кримінального провадження. Тобто, цілю невідкладного проведення огляду місця події є попередження знищення слідів протиправного діяння, в таких випадках, як наприклад, несприятливі погодні умови або спотворення їх зацікавленою особою. Враховуючи нинішню ситуацію в Україні, а саме повномасштабне вторгнення російських військ на територію нашої держави, проведення слідчих дій здійснюється відповідно до особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану, який передбачений законодавством. Згідно з даним режимом, за відсутності доступу до ЄРДР, слідчим, прокурором, дізнавачем виноситься постанова про початок досудового розслідування, яка також може бути винесена вже після проведення слідчої дії [2].

Наступною характерною ознакою огляду місця події є безпосередність сприйняття інформації. Тобто, слідчий самостійно досліджує місце вчинення діяння, здійснює пошук доказової інформації та її фіксування. Крім слідчого, прокурора та дізнавача, які уповноважені безпосередньо проводити дану слідчу дію, також можуть залучатися й інші учасники кримінального провадження. До таких осіб можна віднести, зокрема, потерпілу особу, підозрюваного, захисника або законного представника, а у разі якщо слідчий, прокурор вважатиме за потрібне – понятих. Залучення даних суб'єктів набуває обов'язкового характеру в випадку якщо місцем події є житло або інше володіння особи, незалежно від того чи застосовувались технічні засоби фіксування. Повертаючись до теми досудового розслідування в умовах воєнного стану, з метою забезпечення безпеки учасників кримінального провадження, огляд житла або іншого володіння особи може відбуватись без залучення понятих, однак з обов'язковою фіксацією за допомогою доступних технічних засобів [2].

Важливу роль в огляді місця події виконують спеціалісти, яких може залучити слідчий, прокурор відповідно до п.3 ст.237 КПК України. Такі особи здійснюють допоміжну функцію з питань, що потребують спеціальних знань. Наприклад, спеціаліст може проконсультувати слідчого, надати рекомендації щодо того, які сліди потрібно зібрати в першу чергу або яким чином необхідно зафіксувати певний речовий доказ з метою збереження його цілісності. Загалом спеціалісти сприяють більш якісному, повному та всебічному дослідженню місця вчинення кримінального правопорушення, що дає змогу отримати достатню кількість доказової інформації для винесення об'єктивного та справедливого рішення.

На відміну від огляду місцевості, проведення такої слідчої дії на приватній території особи потребує отримання відповідного дозволу. Це впливає безпосередньо з конституційного права особи на недоторканість житла, яке є невідчужуваним та непорушним [1]. Досліджуючи питання огляду житла або іншого володіння особи без її добровільної згоди, необхідно звернути увагу на те, що така слідча дія може бути здійсненна лише на підставі ухвали слідчого судді. Важливість дотримання даної норми полягає в тому, що докази отримані під час проведення такої слідчої дії без відповідного дозволу є недопустимими, а отже не можуть використовуватися в кримінальному провадженні. Однак з такого правила є й винятки, зокрема, коли загрожує небезпека життю людини або в випадку переслідування особи, що вчинила кримінальне правопорушення, слідчий має право увійти в приміщення до постановлення ухвали слідчого судді [2].

Проводячи огляд місцевості, де було вчинене кримінально-протиправне діяння, метою слідчого є встановлення обставин та виявлення об'єктів, які можуть мати відношення до кримінального провадження та в подальшому використовувати їх як доказ. Саме для забезпечення можливості застосування виявлених слідів кримінального правопорушення в якості доказів, слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження, - про що зазначено в п.7 ч.2 ст.237 КПК України.

Тобто, враховуючи вищезазначене, огляд місця події – це невідкладна слідчо-розшукова дія, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами та полягає в пошуку, виявленні та фіксації об'єктів, що мають значення для певного провадження.

Серед завдань проведення огляду місця події можна виокремити з'ясування наступних питань: характер діяння; час вчинення діяння; спричинена шкода; наявність очевидців даного діяння; пошук слідів; виявлення знаряддя кримінального правопорушення; встановлення особи злочинця та кількість осіб, які вчинили протиправне діяння [7].

Не менш важливим питанням є сама процедура проведення огляду місця події. Як і будь-яка слідча дія вона має певні стадії, кожна з яких спрямована на виконання конкретних завдань. Загалом можна виокремити 3 етапи проведення огляду місця події, такі як підготовка, проведення дослідження та фіксація результатів.

Перед тим, як прибути на місце події слідчий повинен встановити попередню інформацію стосовно того, що саме відбулось. Це дасть змогу визначитись, по-перше, із складом групи осіб, що будуть проводити огляд, а, по-друге, які засоби, можуть знадобитись для організації роботи. Так, наприклад, якщо розслідується вбивство, то в даному випадку буде проводитись й огляд трупа, передумовою, якого є залучення судово-медичного експерта або лікаря. До прибуття на місце події також необхідно з'ясувати чи вжито відповідних заходів для відвернення негативних наслідків, що можуть виникнути та наявність потерпілих, що потребують медичної допомоги. Процесуальним законодавством передбачено, що слідчий має право заборонити будь-якій особі залишити місце події до закінчення огляду. Показання осіб, що стали очевидцями події – одне з джерел інформації про скоєне діяння, а тому забезпечення їх присутності є обов'язковим. Потрібно зазначити, що сторонні особи не повинні заважати розслідуванню, саме тому територію потрібно ізолювати відповідним чином. Підготовка стадія огляду місця події охоплює дії слідчого й після його прибуття на територію вчиненого діяння, адже він повинен впевнитись, що потерпілим надана допомога та вжито всіх необхідних заходів. Далі слідчий опитує осіб щодо відомої їм інформації, яка має значення для розслідування, на підставі якої вирішується питання стосовно необхідності проведення огляду місця події. Ще одним важливим моментом на цьому етапі є проведення інструктажу та роз'яснення прав та обов'язків всіх учасників кримінального провадження.

Наступний етап даної слідчої дії полягає вже в безпосередньому дослідженні території. Спочатку здійснюється поверхневий огляд всіх об'єктів, що можуть стосуватись кримінального правопорушення. Насамперед використовуються найменш руйнівні методи дослідження, адже важливо зафіксувати обстановку саме в тому вигляді в якому вона була

одразу після вчинення протиправного діяння. Це такі методи фіксації, як опис предметів, фотографування, відеозйомка, складання планів та схем. Далі проводиться вже більш детальний огляд, який характеризується динамічністю. Цей етап передбачає активну діяльність спрямовану на пошук слідів кримінального правопорушення. Сліди можуть міститись абсолютно на будь-яких речах, а тому повнота дослідження має вагоме значення. Об'єкти переміщають, оглядають, виготовляють відбитки та зліпки, намагаючись максимально повно дослідити територію. Речі, які стосуються провадження вилучають та опечатують. Речові докази повинні бути належним чином запаковані, з урахуванням типу об'єкту, забезпечивши максимальну збереженість його властивостей. Кримінальним процесуальним кодексом передбачено й те, що об'єкти, що вилучені з обігу підлягають вилученню, незалежно від їх відношення до справи.

Залежно від конкретної ситуації слідчий може застосовувати різні способи проведення огляду, однак в будь-якому випадку обирається найдодільніший з них. Загалом, потрібно зазначити, що від вибору певного прийому під час здійснення слідчим своєї роботи залежить якість та швидкість досягнення поставленої мети. Серед цих способів виокремлюють такі, як концентричний, ексцентричний і фронтальний. Метод пошуку слідів кримінального правопорушення залежить від їх розташування. В тому випадку якщо неможливо окреслити конкретні межі центру вчиненого діяння вважають за доцільне застосовувати концентричний метод огляду. Це зумовлено тим, що більшість слідів такого кримінального правопорушення розкидані по території, а тому, з метою їх збереження, дослідження здійснюється по колу від периферії до центру. Ексцентричний метод використовується тоді, коли найважливіші об'єкти, що свідчать про діяння утворюють певний центр з якого розпочинається розслідування. Так, якщо здійснюється провадження стосовно вбивства, то в даному випадку в центрі уваги буде труп жертви, що виступає певним орієнтиром від якого проводиться пошук слідів по колу до периферії. Фронтальний метод є доцільним якщо площа, що підлягає огляду характеризується суттєвими масштабами. Цей спосіб ще називається лінійним, адже дослідження території здійснюється шляхом визначення певної лінії рухаючись вздовж якої поступово оглядається місцевість [6].

Завершальним етапом проведення огляду місця події є його фіксація, шляхом занесення всіх необхідних даних до протоколу. Законодавством визначено структуру даного документу та перелік обов'язкових елементів. Він повинен містити таку інформацію як: місце та час проведення слідчої

дії; дані про осіб, що проводили огляд, а також інших осіб, що були присутні; зазначення послідовності дій; характеристику всіх виявлених та вилучених об'єктів.

Учасники кримінального провадження мають право ознайомитись із змістом протоколу, робити певні зауваження та доповнення, після чого його підписують. В тому випадку, якщо особа не може виконати підпис самостійно, замість неї це може зробити її захисник або представник. Факт відмови від підписання протоколу та причина такої відмови також фіксуються. Крім зазначеного документу, до нього долучаються додатки, такі як виготовлені копії, зразки об'єктів, речей, документів, письмові пояснення спеціалістів, аудіо-та відеозапис, схеми, зліпки та інше [7].

Процедура проведення огляду місця події суттєво залежить від характеру справи, що розслідується. Актуальним питанням сьогодні є огляд місця вибуху. Взагалі використання вибухових пристроїв характерне для тяжких кримінальних правопорушень, які завдають суттєву майнову шкоду та нерідко результатом яких є велика кількість жертв. Тому ефективно розслідування таких справ має вагоме значення. Дана слідча дія особлива й тим, що їй притаманне широке коло суб'єктів, що зумовлено саме кількістю питань, які підлягають вирішенню. Серед спеціалістів для якісного дослідження місця події в даному випадку можуть залучити спеціалістів-вибухотехніків, інспекторів-криміналістів, судових медиків, фахівців-пожежотехніків, автотехніків та інших працівників, які можуть надати певну допомогу з приводу спеціальних знань. На процедуру проведення даної слідчої дії поширюються загальні вимоги огляду місця події, однак потрібно враховувати наявність безліч факторів, що можуть заважати швидкому розслідуванню, такі як пожежа, велика кількість поранених, що потребують медичної допомоги, достатньо значний розмір площі дослідження [5, с. 6-8]. Розслідування даного типу справ регулюється Інструкцією про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. Досліджуючи дану тему потрібно зазначити важливі правила, що стосуються безпосередньо проведення огляду в даному випадку. По-перше, працівники, що беруть участь в розслідуванні повинні мати певні засоби індивідуального захисту, такі, як бронежилети, шоломи та інше. З метою недопущення негативного впливу на здоров'я людей, а також збереження слідів кримінального правопорушення спеціалісти повинні працювати в спеціальному одязі та в латексних рукавичках. По-друге, для виявлення вибухових пристроїв, крім

вже згаданих спеціалістів, до участі залучається кінолог із спеціальним службовою собакою. Насамперед, уповноважені особи повинні забезпечити безпеку та евакуювати всіх людей на безпечну відстань. Зазначеною Інструкцією передбачається й заборона втручання в діяльність спеціалістів-вибухотехніків або будь-яким чином намагатися прискорити їх роботу. Послідовність дій стосовно розрядження, пересування вибухових пристроїв фіксується за допомогою відеозапису, який додається до протоколу. Також до протоколу заноситься інформація щодо виду вибухового пристрою та способу його знищення. По завершенню знешкодження вибухової речовини складається акт знищення (знешкодження) вибухових матеріалів або таких, що їх нагадують. Вилучаючи об'єкти з місця події, обов'язково зазначається інформація про вибухобезпечність вилученого та чи потребують вони заходів безпеки [4].

Необхідно звернути увагу й на певні дискусійні питання, що виникають під час дослідження даної теми. По-перше, Кримінальний процесуальний кодекс, хоча й містить процедуру проведення даної слідчої дії, однак не передбачає окремої норми, яка б давала визначення самого поняття огляду місця події. Наступне проблемне питання стосується передбаченої законодавством можливості проникнення до житла особи на підставі добровільної згоди власника, адже є ризик, що така згода може бути отримана шляхом обману, тиску або будь-якого іншого впливу. Також особа, надаючи добровільну згоду, може не до кінця розуміти наслідки проведення такої дії. Дискусійним є й питання стосовно доцільності проведення повторного огляду місця події. З одного боку, результатом такої слідчої дії є отримання більш точних та достовірних даних, а також виявлення раніше допущених помилок. Основним аргументом проти проведення повторного огляду є неможливість отримання інформації щодо обставин кримінального правопорушення в їх первісному вигляді.

Висновки. Як вже було зазначено, розкриття кримінальних правопорушень забезпечується здійсненням певної системи слідчих (розшукових) дій. Важливе місце відводиться огляду місця події, адже саме дана слідча дія дозволяє слідчому безпосередньо досліджувати територію на якій було вчинено протиправне діяння, а також самостійно збирати сліди, що стосуються справи. Місце події є одним з найінформативнішим джерелом відомостей про вчинене діяння, а тому від ефективності його дослідження залежить розкриття справи та досягнення того, щоб кожен винний отримав справедливе покарання. Така діяльність органів державної влади повинна здійснюватися відповідно до норм процесуального

законодавства, дотримуючись, насамперед, положень Конституції України, що стосуються основоположних прав та свобод людини і громадянина. Розуміння особливостей процедури такої діяльності уповноважених органів дає змогу не допустити порушення прав та свобод учасників кримінального провадження. Адже, особи, яким довелося брати участь в кримінальному провадженні, насамперед, свідки та потерпілі, знаючи вимоги законодавства до даної процедури, а також свої права та обов'язки, здійснюють певний контроль не допускаючи зловживання владою особами уповноваженими на проведення слідчої дії.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 15.04.2023).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 15.04.2023).
3. Постанова Верховного Суду Касаційного суду від 7 червня 2018 року, справа №740/5066/15- к. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/74598730?utm_source=ju_rliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01&_ga=2.91285146.1041442554.1679507650-1753512442.1677592462 (дата звернення 15.04.2023).
4. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.08.2019 № 691 «Про затвердження Інструкції про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19#Text> (дата звернення 15.04.2023).
5. Дії учасників слідчо-оперативної групи на місці події, пов'язаної з вибухом [Текст] : метод. рек./[Я..В. Фурман, Ю.П. Приходько, М.В. Нечеснюк, Н.В. Харечко]. К. : Нац. акад. внутр. справ, УкрДГРІ. 2018. 45 с.
6. Копча, В. В. Тактика слідчого огляду [Текст] / В. В. Копча, Н. В. Копча. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету* : серія: Право / гол.ред. Ю.М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2018. Т. 2. Вип. 48. С. 108-112.
7. Цимбалюк В. І. Процесуальний порядок огляду місця події. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 144-147 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npna_u_2014_4_29. (дата звернення 15.04.2023).

ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена дослідженню особливостей проведення слідчих (розшукових) дій в умовах режиму воєнного стану. Проаналізовано зміни, внесені до ст. 615 КПК України та виокремлені особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. Було досліджено, що за відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань, має місце невідкладне проведення огляду місця події до винесення постанови відповідним органом. З'ясовано, що можливе проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи без залучення понятих, якщо це є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. Визначена можливість використання технічних засобів для проведення певних процесуальних дій захисником у дистанційному режимі на випадок неможливості його явки. З'ясовано, що за допомогою внесення змін законодавцем надано змогу слідчим та прокурорам проводити слідчі та розшукові дії цілодобово в умовах воєнного стану. Проаналізовано, що законодавчі новели сприятимуть нормальній діяльності правоохоронних органів, що в свою чергу дозволить ефективно здійснювати проведення слідчих розшукових дій під час дії правового режиму воєнного стану.

Ключові слова: *слідчі (розшукові) дії, режим воєнного стану, досудове розслідування, кримінальне провадження, особливий режим, законодавчі новели.*

This article is devoted to the study of the peculiarities of conducting investigative (search) actions in such special conditions as the martial law regime. The changes made to Art. 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and specific features of individual investigative (search) actions under martial law conditions. It was investigated that in the absence of technical access to the Unified Register of Pre-Trial Investigations, there is an urgent inspection of the scene of the incident before the decision is issued by the relevant body. It has been established that a search or inspection of a person's home or other possessions, a search of a person without the involvement of witnesses, should take place if it is objectively impossible or related to a potential danger to their life or health. The possibility of using technical means to ensure the remote participation of the defender in the conduct of a separate procedural action in case of impossibility of his appearance has been determined. It was found out that with the help of amendments made by the legislator, investigators and prosecutors were given the opportunity to conduct investigative and investigative activities around the clock under martial law conditions. It has been analyzed that the legislative amendments will contribute to the normal activity of law enforcement agencies, which in turn will allow to effectively carry out investigative (search) actions in the conditions of martial law.

Key words: *investigative (search) actions, martial law regime, pre-trial investigation, criminal proceedings, special regime, legislative amendments.*

Вступ. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України, незаконна окупація, грубе порушення всіх норм міжнародного права зумовили новели в українському законодавстві, в тому числі і в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України). На початку вторгнення перед правоохоронною системою постали виклики, з

якими вона ніколи раніше не стикалася. Набула розповсюдження велика кількість таких кримінальних правопорушень як колабораційна діяльність, державна зрада, мародерство, насильство над населенням, що спричинило потребу оновлення у процедурах слідства.

Серед великої кількості законодавчих змін останнім часом особливої уваги потребує питання гарантування прав людини в межах кримінального провадження. Особливо це стосується делегування функцій судового контролю керівникам органів прокуратури стосовно проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Оскільки дані зміни в законодавстві відбулись досить нещодавно, то стан дослідження цієї тематики є недостатньо розкритим науковцями, а тому вбачається доцільним проаналізувати вказані новели.

У своїх роботах це питання розглядали такі науковці як Гловюк І.В., Дроздов О.М., Завтур В.А., Кравчук О.О., Лоскутова Т.О., Михайленко В.В., Рогальська В.В., Тетерятник Г.К., Фоміна Т.Г.

Основний зміст. Зважаючи на ситуацію в нашій країні, суттєві зміни відбулися і в галузі кримінального процесуального права. Розділ IX-1 КПК України, який було додано у 2014 році, зазнавав змін декілька разів у відповідності до існуючих у країні умов.

Назву зазначеного розділу, що присвячений досудовому слідству, змінювали кілька разів протягом останніх років. Після прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» від 15.03.2022 р. № 2125-IX [1], даний розділ отримав іншу назву, і законом «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 14.04.2022 № 2201-IX назва остаточно змінена на «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» відбулася суттєва редакція ст. 615 КПК України та кодекс доповнено ст. 615-1 [2].

Гарантією здійснення завдань, що передбачені у ст. 2 КПК України, виступають своєчасне, результативне та якісне проведення слідчих (розшукових) дій. Процесуальні дії, в тому числі слідчі (розшукові) дії є основним способом збирання доказів у кримінальному провадженні. До них спостерігається підвищена увага з боку правників щодо нормативно-правового закріплення та реалізації на практиці.

Особливо змін зазнали статті 615 КПК України, а також з'явилося новела у вигляді статті 615-1 КПК України. Через велику кількість обставин, які обумовлюють введення воєнного стану, проведення слідчих (розшукових) дій стає небезпечним, або навіть неможливим, а тому вони зазнають змін.

Проаналізувавши ст. 615 КПК України, можна виокремити такі особливості проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану:

1) за відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань, має місце невідкладне проведення огляду місця події до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування;

2) можливість фіксації процесуальних дій під час кримінального провадження у відповідних процесуальних документах, а також за допомогою технічних засобів фіксування кримінального провадження, крім випадків, якщо фіксування за допомогою технічних засобів неможливе з технічних причин;

3) можливість складання протоколу слідчої (розшукової) дії не пізніше сімдесяти двох годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій за відсутності можливості складання процесуальних документів безпосередньо під час їх проведення та за умови, що хід і результати вказаних слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксувались доступними технічними засобами;

4) проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, без залучення понятих, якщо це є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. В такому випадку повинен здійснюватися безперервний відеозапис ходу і результатів проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи та обшуку особи. Вважається за доцільне, в матеріалах кримінального провадження обґрунтовувати потенційну небезпеку для життя і здоров'я понятих відповідним рішенням слідчого, прокурора, прийнятого на підставі даних про повітряну тривогу, обстріл, інші причини, що унеможливили залучення понятих до обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи;

5) проведення допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, з обов'язковим фіксуванням ходу і результатів за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Саме така фіксація закладає основу для подальшого використання показань в

якості доказів в суді. В даному випадку слід при допиті потерпілого запитати згоду на використання його показань в міжнародних судових інстанціях, при цьому потерпілий може надати таку згоду на використання всіх показань або дозволити їх використання без зазначення його персональних даних.

В окремих випадках при досудовому розслідуванні необхідно проводити допит свідка, потерпілого за правилами допиту в судовому засіданні за ст. 225 КПК, що відповідають правилам їх допиту під час судового розгляду (ст. 352-353 КПК). Тут слід звертати увагу на відмінність у статусі свідка й потерпілого й додатково роз'яснювати допитуваним особам права, передбачені ст. 55 Римського статуту. Доцільно у деяких ситуаціях проводити допит свідка, потерпілого у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК) зі встановленням його особи, наприклад, шляхом пред'явлення паспорту безпосередньо в відеоконференції або через електронний цифровий підпис, та роз'ясненням прав і обов'язків безпосередньо на відеозаписі, а не шляхом вручення пам'ятки про права і обов'язки у порядку ч. 6 ст. 232 КПК [3, с. 6, 7]. У інформаційному листі Верховного Суду України від 03.03.2022 р. викладено, що якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференції за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, як виняток можна допускати участь такого учасника в режимі відеоконференції за допомогою інших засобів [4]. В місцевих судах широкого розповсюдження набула практика допиту в режимі відеоконференції із застосуванням власних технічних засобів учасників;

б) проведення допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, за обов'язкової участі захисника та з обов'язковим фіксуванням ходу і результатів зазначених слідчих (розшукових) дій за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Таким чином, отримані показання можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку участі у допиті захисника та відеофіксації ходу і результатів проведення допиту.

Слід зауважити, що в межах міжнародного співробітництва з Міжнародним кримінальним судом особі, стосовно якої є підстави вважати, що вона вчинила злочин, який підпадає під юрисдикцію МКС, до початку допиту, що виконується на прохання Міжнародного кримінального суду, повідомляють також про додаткові права, передбачені ч. 3 ст. 627 КПК

України, які впливають з положень Римського статуту. Так, відповідно до ч. 2 ст. 55 Римського статуту до початку допиту доцільно повідомити підозрюваному про право:

а) бути проінформованим про те, що є підстави вважати, що ним було вчинено злочин, який підпадає під юрисдикцію Міжнародного Кримінального Суду;

б) зберігати мовчання, при цьому таке мовчання не береться до уваги під час визначення винуватості або невинуватості;

в) користуватися допомогою захисника за власним вибором або, якщо підозрювана особа не має захисника, допомогою призначеного їй захисника в кожному випадку, коли цього вимагають інтереси правосуддя, і без будь-якої оплати, якщо в цієї особи немає достатніх коштів на це;

г) бути допитаною у присутності адвоката, якщо тільки ця особа за власним бажанням не відмовилася від свого права на послуги адвоката [5].

7) можливість використання технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника у проведенні окремої процесуальної дії у випадку неможливості його явки. Вважається, що зазначена новела повинна стосуватися тих процесуальних дій, які у кримінальному провадженні за участю конкретного захисника проводяться не вперше. В іншому випадку, складно уявити яким чином може бути забезпечено право захисника до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційну зустріч (ч. 5 ст. 46 КПК), якщо такий захисник у першому допиті приймає дистанційну участь;

8) право дізнавача, слідчого, прокурора особисто здійснювати переклад пояснень, показань або документів, якщо він володіє однією з мов, якими володіє підозрюваний, потерпілий. При цьому участь перекладача для перекладу пояснень, показань або документів підозрюваного, потерпілого має бути забезпечена за першої можливості;

9) обов'язок дізнавача, слідчого чи прокурора в обов'язковому порядку зберігати в електронній формі копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану. Це означає і збереження електронних копій протоколів всіх проведених у кримінальному провадженні слідчих (розшукових) дій. У тому числі, якщо при їх проведенні фіксування додатковими засобами фото-, відео- чи аудіо фіксації не проводилось. У таких випадках доцільним є після завершення процесуальних дій виготовляти їх цифрові копії шляхом сканування чи фотографування [6].

Необхідно зауважити, що у чинній редакції КПК України закріплений порядок відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження в умовах воєнного стану (ст. 615-1 КПК), що в свою чергу є вагомим доповненням, через те, що на теперішній час нерідко відсутня можливість відновлення чи врятування матеріалів, у місцях, де ведуться активні бойові дії [7].

Відповідно до п. 4 ст. 223 КПК України не допускається проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (із 22-ої години до 6-ої години) за виключенням невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може мати наслідком втрату слідів кримінального правопорушення або втечу підозрюваного, а також окрім здійснення кримінального провадження у порядку, що встановлений ст. 615 КПК України. Виходячи з цього, законодавець за допомогою внесення змін надав змогу слідчим та прокурорам проводити слідчі та розшукові дії цілодобово в умовах воєнного стану [8], що є позитивним моментом, оскільки не завжди є можливість здійснювати слідчі (розшукові) дії у визначений законом час.

Звертаючи увагу на законодавчі зміни, що пов'язані з введенням правового режиму воєнного стану, особливу увагу слід приділити гарантуванню прав людини в межах кримінального провадження. Зокрема, це стосується делегування функцій судового контролю керівникам органів прокуратури щодо проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Згідно зі ст. 615 КПК України, у випадках об'єктивної неможливості здійснення слідчим суддею своїх повноважень, відповідні функції виконує керівник органу прокуратури. У межах дотримання законності при прийнятті рішень про проведення слідчих (розшукових) дій це стосується:

- застосування заходів забезпечення кримінального провадження (приводу (ст. 140 КПК), тимчасового доступу до речей і документів (ст.ст. 163, 164 КПК), арешту майна (ст.ст. 170, 173 КПК),
- загальних обов'язків щодо захисту прав людини (ст. 206 КПК);
- проведення слідчих (розшукових) дій, які пов'язані з обмеженням конституційних прав учасників кримінального провадження (проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 233 КПК), обшук (ст. ст. 234, 235 КПК), отримання зразків для проведення експертизи (ст. 245 КПК));
- проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст.ст. 245–248 КПК);
- продовження строків досудового розслідування (ст. 294 КПК) [9].

Також, у невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається одразу після завершення огляду).

Як зазначає Шаповал А. О., надати оцінку відповідним змінам у сучасних умовах досить складно, через те, що з одного боку вони характеризуються грубим порушенням конституційних норм і прав людини, оскільки згідно зі ст. 124 Конституції України закріплено норму, що делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Натомість, з урахуванням вимог сучасності, зміни до КПК України слід вважати виправданими і необхідними для забезпечення дієвості кримінального провадження [10].

Аналізуючи проблемні питання, що пов'язані з проведенням слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану, необхідно зауважити, що доволі розповсюдженими є ситуації, коли надходить інформація про вчинення кримінального правопорушення та наявність загиблих, але немає можливості прибути на місце події.

Доктор юридичних наук, доцент Цуцкїрїдзе М. С. стосовно цього питання зазначає, що зазвичай після отримання інформації про наявність загиблих осіб у зазначеній зоні працівники поліції узгоджують можливість проведення огляду місця події з командуванням відповідних військових підрозділів, та, за умови останні гарантують безпеку слідчо-оперативній групі, необхідні слідчі дії проводяться безпосередньо на місці виявлення трупа. У разі неможливості проведення слідчої дії через небезпеку у даному районі, військові самостійно доставляють труп у найближче безпечне місце, де буде здійснюватися огляд [11, с. 149].

Така практика ідентифікації трупів «з коліс» не нова, оскільки на теперішній час дане питання частково регулюється Інструкцією з розшуку та транспортування тіл (останків) загиблих, загиблих (зниклих безвісти) під час проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей [12]. Окрім цього, досить поширеними є випадки доставки тіл загиблих у безпечні місця волонтерами, місцевими жителями або родичами загиблих.

Деякі особливості має процес пред'явлення трупів для впізнання у випадку масової загибелі людей.

Згідно зі ст. 230 КПК України пред'явлення трупа для впізнання здійснюється з дотриманням вимог, передбачених ч. 1 та ч. 8 ст. 228 КПК

України. Як передбачено законодавством, для впізнання пред'являється один труп, а вимоги ч. 2 ст. 228 КПК України не поширюються на різновид цієї слідчої (розшукової) дії. У випадках масової загибелі людей, коли кількість загиблих досягає кількох десятків/сотень і більше, пред'явлення однієї померлої особи для впізнання викликає великі труднощі, оскільки це може здійснити великий психотравмуючий вплив на людину, яка впізнає.

Аналіз окремих проблем, пов'язаних із правовим регулюванням цих слідчих (розшукових) дій та практикою їх проведення, свідчить про наявність низки спірних питань: проблема заборони проведення у разі загрози безпеці учасників лише однієї слідчої (розшукової) дії, коли потрібно, щоб вона поширювалась на всі види слідчих (розшукових) дій; неможливість виїхати на огляд трупа та вирішення цього питання шляхом доставлення трупів військовослужбовцями та у виняткових випадках волонтерами, місцевими жителями або родичами загиблих. Окрім цього, сюди можна віднести проблему браку слідчих при проведенні масштабних допитів, з метою отримання показань великої кількості свідків і потерпілих за короткий час. На цих питаннях необхідно зосередити увагу як законодавцям, так і науковій спільноті у контексті їх подальшого вивчення, враховуючи потреби практики та розробити пропозиції щодо їх удосконалення.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що від успішності проведення слідчих (розшукових) дій значною мірою залежить якість досудового розслідування, та відповідно ефективність здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях. Необхідно зауважити, що проаналізовані зміни до порядку проведення слідчих (розшукових) дій направлені на безпосереднє виявлення та фіксацію доказової бази в умовах воєнного стану, яке в свою чергу є важливим для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Таким чином, хоча проаналізовані положення поширюють свою дію виключно на певний проміжок часу та перестануть застосовуватись на практиці з припиненням режиму воєнного стану в державі, доцільним вбачається створення міцного підґрунтя з метою запобігання несподіваних ситуацій та проведення превентивних заходів, для уникнення проблем у майбутньому. Дані положення сприятимуть нормальній діяльності правоохоронних органів, що в свою чергу дозволить ефективно здійснювати проведення слідчих (розшукових) дій навіть в умовах воєнного стану.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20> (дата звернення 28.03.2022)
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 28.03.2023)
3. Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів. Київ, 2022. 12 с. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46805/1/Pretrial%20war%20crimes.pdf>.
4. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Інформаційний лист Верховного Суду України від 03.03.2022 р. № 1/0/2-22 URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_lyst_2022_03_03.pdf.
5. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення 29.03.2023)
6. Матюшкова Т. П. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/15682/Osoblyvosti%20provedennia_2022.pdf?sequence=1&isAllowed=y
7. Колодій Н. А., Мельник Т. В. Слідчі (розшукові) дії в умовах воєнного стану. URL: <https://hdl.handle.net/11300/21040>
8. Марченко О.А. Деякі процесуальні особливості проведення слідчих розшукових дій в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2022. 661-665с. URL: http://lsej.org.ua/11_2022/160.pdf
9. Мусиченко О.М. Особливості кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми сучасного права* : матер. круглого столу, 21 березня 2022 р., м. Миколаїв / відп. за вип. Б. В. Фасій. Одеса : Юридична література, 2022. С. 11-13.
10. Лазукова О.В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : монографія. Харків: Право, 2018. 280 с.
11. Цуцкірідзе М. С. Проблемні питання досудового розслідування в зоні проведення антитерористичної операції. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях* : матеріали кругл. столу (26 лип. 2016 р.). Київ, 2016. С. 148–149.
12. Про затвердження Інструкції з пошуку та транспортування тіл (останків) загиблих, померлих (зниклих безвісти) під час проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей. Наказ Міноборони України від 10.04.2017 №208/302/381/204 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0585-17>

ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ І ОЦІНКИ ПОКАЗАНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Стаття присвячена особливостям отримання і оцінки показань в умовах воєнного стану. Автор через порівняння порядку отримання та збирання показань в мирний час із особливостями таких дій у воєнний час, доходить висновку, що у певних ситуаціях, що зумовлені запровадженням воєнного стану в Україні, доцільно регламентувати виняткову можливість відступу суду від засади безпосередності дослідження особистих показань. Однак при цьому необхідно встановити додаткові гарантії, зокрема, забезпечити фіксацію допиту доступними технічними засобами, забезпечити право на захист, передбачивши залучення захисника під час допиту підозрюваного.

Ключові слова: воєнний стан, спеціальний правовий режим, показання, докази, допустимі, належні, дослідження доказів.

The article is devoted to the peculiarities of gathering and obtaining testimony under martial law. By comparing the order of obtaining and collecting testimony in peacetime with the features of such actions in wartime, the author comes to the conclusion that in certain situations caused by the introduction of martial law in Ukraine, it is advisable to regulate the exceptional possibility of the court deviating from the principle of direct examination of personal testimony. However, it is necessary to establish additional guarantees, in particular, to ensure that the interrogation is recorded by available technical means, to ensure the right to defense by providing for the involvement of a defense counsel during the interrogation of a suspect.

Key words: martial law, special legal regime, testimony, evidence, admissible, proper, examination of evidence.

24 лютого 2022 росія повернула війну до Європи. Неспровокована та необґрунтована військова агресія росії проти України, яка брутально порушує Статут ООН та підриває безпеку стабільність у Європі та в усьому світі, стала каталізатором до швидких змін у всіх галузях права. Не виключенням став і кримінальний процес.

Так, до прикладу, у рамках кримінального провадження під час воєнного стану здійснюються різноманітні кримінальні процесуальні дії, однією із найпоширеніших серед з яких є допит. Допит є однією з найважливіших процесуальних дій у кримінальному провадженні і використовується на різних етапах провадження. Наприклад, допит може бути здійснений в ході досудового розслідування для збирання показань свідків або підозрюваних, а також під час судового слідства для перевірки доказів і спростування свідчень. Завдяки допиту сторони кримінального провадження мають можливість вислухати показання свідків, зібрати докази і дізнатися більше про обставини справи. Однак, якщо допит

здійснюється з порушенням процесуальних прав і свобод людини, це може стати причиною недійсності отриманих на його підставі доказів.

Проблематика отримання і збирання показань під час воєнного стану була предметом дослідження невеликої групи вчених. Так, специфіку отримання, збирання, оцінки показань досліджували такі науковці як Ю.П. Аленін, І.В. Гловюк, В.А. Завтур, О.В. Капліна, О.В. Лазукова, Л.М. Лобойко, Г.К. Тетерятник та інші. Проте, практика засвідчує, що у змісті правового регулювання отримання і оцінки показань в умовах воєнного стану постійно виникають нові проблемні питання, які потребують найшвидшого вирішення.

Зважаючи на вищевикладене, метою нашого дослідження буде аналіз правової регламентації процесу отримання і оцінки показань в умовах воєнного стану.

Аналіз поставленого перед нами питання вважаємо за необхідне розпочати із того, що вказати на ключові моменти отримання і оцінки показань в загальному порядку, в мирний час.

Так, великий обсяг інформації доказового характеру має форму усних свідчень, особливо це проявляється в частині доказування суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, – відношенні особи до скоєного нею діяння. Саме через це показання, отримані в ході такої слідчої дії як допит, завжди мали особливу велику цінність для сторін кримінального провадження.

У той же час, на практиці, зустрічаємо різні міркування щодо чинного процесуального порядку проведення допиту як слідчої дії. Основна проблема виражається у тому, що Україна у 2012 році законодавчо закріпила заборону використання позасудових свідчень [1], і, справді, це є високим стандартом, якщо порівнювати з іншими країнами. Тобто вже більше десяти років показання, отримані під час допиту на досудовому розслідуванні, не несуть під собою самостійну цінність, а тому обвинувачений, свідок чи потерпілий передопитуються в судовому розгляді, оскільки суддя має безпосередньо сприймати усі докази.

Відхід від практик інквізиційного процесу та перехід до принципу безпосередності став однією з ключових змін в кримінальному процесі, яка стала метою для багатьох країн після Другої світової війни. Відхід від інквізиційної практики заснований на визнанні того, що показання, отримані під тиском, насильством, підкупом, або за допомогою інших незаконних дій, не є достовірними і не можуть бути використані як докази в суді. Принцип безпосередності ж вимагає, щоб судові докази були

отримані безпосередньо на суді, з метою забезпечення максимальної достовірності та об'єктивності [2].

Прийнятий в 2012 році Кримінальний процесуальний кодекс України регламентував повну заборону обґрунтування судом своїх висновків позасудовими свідченнями [3].

Отож, КПК України вказує на те, що «недопустимим є докази, отримані внаслідок катування або погрози його застосування» (п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК України), а також «суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання» (ч. 4 ст. 95 КПК України) [1].

Із прийняттям даних нововведень вони були визначені як такі, що позбавлять сенсу будь-які катування, проте на практиці цього не сталося, адже судова практика наочно демонструє, що слідчі здійснювали маскування допитів через проведення слідчого експерименту або шляхом отриманні інформації, яка наводить на іншу доказову інформацію. Проте це тема для іншого дослідження.

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, дане правило неврахування показань підозрюваного при судовому розгляді безумовне, винятки можливі лише для свідка та потерпілого. Зважаючи на те, що теоретично можуть траплятися ситуації, коли до моменту судового розгляду особа тяжко захворіла або є ряд інших ризиків для життя і здоров'я, чи такий суб'єкт просто виїде за межі країни й фізичний контакт з ним може бути втрачений, національний законодавець встановив виняток із загального правила – можливість допиту слідчим суддею свідка, потерпілого, а також особи, щодо якого уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого в порядку ст. 225 КПК України [1]. При чому, якщо в кримінальному провадженні, в якому допитується свідок, потерпілий, є підозрюваний, то він наділений правом клопотати про проведення перехресного допиту. Простіше кажучи – свідок та потерпілий (а віднедавна і підозрюваний-військовополонений) допитуються слідчим суддею, а їх показання в подальшому враховуються як доказ у кримінальному провадженні.

Отож, такий механізм працює за мирного часу. Проте в умовах воєнного стану ризик для життя і здоров'я збільшується в десятки разів і розповсюджується на всіх людей, не залежно від їх процесуального статусу в кримінальному провадженні. Тобто, ми говоримо не лише про свідків та потерпілих, а й про підозрюваних осіб.

За умов активних бойових дій на тій чи іншій території, та і загалом воєнного стану на території держави, розраховувати на участь особи у

судовому розгляді, який відбудеться до прикладу через місяці або роки після завершення чи припинення воєнного стану, не має можливості. Застосування статті 225 КПК України до окремих осіб під час військового стану може мати свої труднощі. Однак, у випадку необхідності, суди мають вирішувати питання допиту свідків і потерпілих через відеозв'язок або з використанням інших сучасних технологій забезпечення віддаленого доступу до засідання. У випадку, коли їх життя та здоров'я перебувають під загрозою, можуть бути застосовані відповідні заходи безпеки, включаючи тимчасове переселення або надання іншої необхідної допомоги та захисту. В кінці кінців, особи, що підозрюються у вчиненні воєнних злочинів згідно з нормами міжнародного гуманітарного права будуть репатрійовані після війни і гарантій того, що в межах міжнародної правової допомоги буде належним чином влаштований судовий розгляд в іншій юрисдикції немає жодних.

Тож логічним виникає питання, як органам правопорядку та прокуратурі діяти за таких умов? Очевидно, що відступ від загальних правил в такому випадку цілком зрозумілий і допустимий, для цього створено цілий Розділ IX-1 КПК України з особливостями розслідування [1].

Законом України від 14 квітня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [4] були доповнені статті 95 та 615 КПК України.

Так, згідно статті 95 КПК, суд не вправі обґрунтовувати свої рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору або іншими уповноваженими особами, крім порядку отримання показань, визначеного статтею 615 цього Кодексу. Стаття 615 КПК України встановлює порядок здійснення допиту, який передбачає, що допит повинен проводитися відповідно до вимог закону, забезпечуючи права і законні інтереси підозрюваного, обвинуваченого та свідка. Зокрема, стаття передбачає, що допит може здійснюватися за допомогою засобів аудіо- та відеозапису [4].

Таким чином, згідно зі змінами та доповненнями до Кримінального процесуального кодексу України, при введенні в дію воєнного стану може бути обмежено дію загальної засади безпосередності дослідження показань, речей і документів [5].

Показання свідка, потерпілого, підозрюваного можуть бути використані у якості доказів в судовому засіданні, якщо вони були отримані належним чином та зафіксовані у ході досудового розслідування за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації, а показання

підозрюваного, крім того, можуть бути використані виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник.

У разі використання показань учасника кримінального провадження в якості доказів, суд повинен провести їхнє дослідження та перевірити їхню достовірність, а також враховувати всі обставини, що свідчать за та проти їхньої достовірності. Якщо суд визнає, що показання учасника кримінального провадження є достовірними, то вони можуть бути використані як докази при обґрунтуванні та прийнятті відповідного процесуального рішення.

У той же час, судова практика та законодавство передбачають, що докази, отримані з порушенням процесуальних прав під час допиту на досудовому провадженні, не можуть бути визнані допустимими в судовому розгляді. Тому «безпосередність» під час допиту є однією з основних процесуальних гарантій, яка забезпечує правильність збору доказів і їх використання в судовому розгляді.

Вказаний підхід цілком корелюється з міжнародними стандартами забезпечення прав і свобод людини у кримінальному процесі. Так, до прикладу В. Точилівський, беручи до уваги вирок Міжнародного кримінального суду у справі Лубанги, вказує наступне, «Судова палата підкреслила, що рішення мають ґрунтуватися лише на доказах, які були отримані з дотриманням процесуальних прав людини та відповідають стандартам, що визнаються міжнародними» [6]. У вирoku було зазначено, що докази, які були отримані з порушенням прав людини або стандартів міжнародного права, не можуть бути використані в якості підстави для прийняття відповідного рішення.

«Admission of evidence through the bar table motions» – це практика, яка використовується в англomовних країнах, таких як Австралія, Канада та Великобританія, для представлення письмових доказів у судових засіданнях без виклику свідків. Зазвичай, коли сторони справи бажають представити письмові докази, вони повинні дати попередження протилежній стороні та надати їм можливість перевірити ці докази. Однак, в деяких випадках, коли сторони погоджуються, докази можуть бути представлені без такого попередження через клопотання сторони, яке відоме як «bar table motion». Зазвичай, «bar table motion» є письмовим запитом, який містить опис доказів та посилання на відповідні документи. Цей запит може бути поданий до суду перед засіданням або навіть на самому засіданні. Якщо запит було схвалено, то докази будуть включені до дослідження судом та розглянуті під час прийняття рішення у справі [7].

У справі «Гусейна та інших проти Азербайджану» («Huseyn and others v. Azerbaijan») Європейський суд з прав людини вказує свою точку зору, яка полягає в тому, що «поняття справедливий судовий розгляд означає, що судові провадження відбуваються відповідно до вимог закону, а учасники процесу мають право на чесний та незалежний судовий розгляд своєї справи, а також можуть користуватися всіма процесуальними гарантіями, які забезпечують їх права та свободи. У свою чергу поняття змагальний судовий розгляд передбачає, що усі учасники процесу мають рівні можливості захищати свої інтереси та доводити свою позицію в судовому процесі. Це означає, що обвинувачення має довести вину підсудного, а захист має захищати його права та інтереси. Суд повинен бути об'єктивним та незалежним, а його рішення повинні ґрунтуватися на доказах, які були зібрані відповідно до вимог закону» [8]. Тобто, за наявності об'єктивно вагомих причин ЄСПЛ допускає можливість визнання доказами досудових свідчень, які зафіксовані у протоколах допитів на стадії досудового розслідування.

У рамках нашої проблематики дослідження, такими вагомими причинами відступу від засади безпосередності судового дослідження показань учасників провадження є фактичне проведення воєнних дій на конкретних територіях України. Саме неможливість проведення відповідного судового допиту через об'єктивні обставини воєнного стану якраз і зумовлюють необхідність у визнанні доказами свідчень, що відображені у паперових протоколах досудових допитів.

У будь-якому випадку, відступ від принципу безпосереднього судового дослідження показань учасників кримінального провадження повинен бути обґрунтованим та обмеженим в мінімально необхідному обсязі. При цьому, суд повинен забезпечити можливість перевірки доказів сторонами та захистом відповідно до вимог закону [9].

Також винятки із засади безпосередності судового дослідження показань можуть бути допущені за умови дотримання основних прав і свобод людини. Зокрема, право на повагу до людської гідності, заборона катування, право на свободу від самовикриття (право на мовчання), право на захист, право на перехресний допит тощо. Ці права та свободи є невід'ємними складовими принципів правової держави та мають бути дотримані в усіх етапах кримінального провадження, включаючи судовий розгляд. Однак, винятки з цих принципів можуть бути зроблені в крайніх ситуаціях, коли інші методи здобуття доказів не ефективні, але такі винятки мають бути обмежені та відповідати вимогам міжнародних стандартів прав людини» [10, с. 258].

Ми погоджуємося із міркуваннями Є. Крапивіна, Ю. Белоусова та А. Орлеан які відзначають, що «якщо досудові показання будуть зібрані в умовах воєнного стану, вони повинні бути зібрані та використані з дотриманням всіх процесуальних гарантій, передбачених законом. Зокрема, необхідно забезпечити повну відеофіксацію допиту, щоб забезпечити можливість перевірки доказів сторонами та забезпечення захисту прав та інтересів обвинуваченого відповідно до вимог закону. У разі, якщо відеофіксація допиту буде здійснена та інші процесуальні гарантії будуть дотримані, то суд може використати позасудові показання для обґрунтування своїх висновків» [11]. Гарантією забезпечення права на захист при наданні показань підозрюваним є участь захисника як додаткова умова для врахування допустимими показань, наданих на досудовому розслідуванні.

Разом з тим, у найбільш крайніх ситуаціях (хвороба, смерть, загроза небезпеки тощо) результати досудових допитів можуть у суді визнаватися доказами поза дотриманням процесуальних гарантій. Наприклад, якщо свідок не може з'явитися на судові засідання через хворобу або іншу обставину, що перешкоджає його присутності на дату засідання, а його показання є критично важливим для справи, то у такому випадку можуть бути допущені результати досудового допиту як докази. Однак, використання таких доказів потребує дотримання відповідних процесуальних гарантій, таких як право на перехресний допит, право на захист та інші, а також забезпечення їхньої надійності, наприклад, відеофіксацією допиту. Крім того, суд повинен використовувати ці докази з особливою обережністю і з урахуванням всіх обставин справи, щоб уникнути можливих помилок та несправедливості при вирішенні справи [12].

Отже, дійсно, правова регламентація допиту в умовах воєнного стану повинна відповідати особливостям цього правового режиму та забезпечувати ефективне функціонування правосуддя в умовах надзвичайної ситуації. Проте, використання виняткових ситуацій для отримання показань без дотримання процесуальних гарантій повинно бути мінімізовано та допускатися лише у випадках, коли це необхідно для забезпечення безпеки та життя людей. Таким чином, баланс між захистом прав людини та необхідністю забезпечення державної безпеки та порядку [13, с.148] повинен бути збережений.

Та пропри це, варто зауважити, що законодавчі положення у частині правової регламентації допиту під час воєнного стану потребують удосконалення, і стосується це в першу чергу унормування можливості суду

у самих критичних ситуаціях (хвороба, смерть, загроза небезпеки тощо) визнавати результати досудових допитів доказами поза дотримання процесуальних гарантій.

Як тему для подальших досліджень, що пов'язана із розглядуваною нами проблематикою, можна визначити наступну: перспективу законодавчого врегулювання дистанційного кримінального провадження в умовах воєнного стану.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88 (Із змінами)
2. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна пара-дигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД. репрезентація: монографія. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. 314 с.
3. Правила про (не)допустимість доказів - новий підхід у КПК 2012 року. *Justtalk*. URL: <https://justtalk.com.ua/post/pravila-pro-nedopustimist-dokaziv--novij-pidhid-u-kpk-2012-roku> (дата звернення: 20.03.2023)
4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#n45> (дата звернення: 20.03.2023)
5. Торбас О.О. Розсуд у кримінальному процесі України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 454 с.
6. Точилівський В. Перший вирок МКС: принципи оцінки доказів. 20 березня 2012 р. URL: https://interjustice.blogspot.com/2012/03/blog-post_20.html. (дата звернення: 23.03.2023)
7. Prosecution's recommendations on the reclassification of items admitted into evidence through the Defence bar table motion. ICC-01/04-02/06-2265. 28 March 2018. URL: <https://www.icc-cpi.int/court-record/icc-01/04-02/06-2265> (дата звернення: 23.03.2023)
8. Case of Huseyn and others v. Azerbaijan. 26.10.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105823> (дата звернення: 23.03.2023)
9. Лоскутов Т. О. Правова регламентація допиту в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Випуск 71. 2022. С. 315-320.
10. Кіцен Н. Обмеження засади безпосередності дослідження показань, речей і документів під час судового розгляду кримінального провадження в першій інстанції. *Підприємництво, господарство і право*. 2/2021. С. 256-261.
11. Крапивін Є., Белоусов Ю., Орлеан А. Допити в умовах воєнного стану: особливості фіксації інформації та необхідність змін до законодавства. *JustTalk*. 23 березня 2022 року. URL: <https://justtalk.com.ua/post/dopitiv-umovah-voennogo-stanu-osoblivosti-fiksatsii-informatsii-ta-neobhidnist-zmin-do-zakonodavstva>. (дата звернення: 24.03.2023)
12. Кравчук О. Обшук без понять та інші зміни кримінального процесу. Вищий антикорупційний суд. 03 травня 2022 року. URL: <https://first.vaks.gov.ua/publications/obshuk-bez-ponyatykh-ta-inshi-zminy-kryminalnohoprotsesu/>. (дата звернення: 24.03.2023)
13. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Основи кримінального процесуального права України : конспект лекцій. Миколаїв : МІП НУ «ОЮА», 2022. 367 с.

МЕДІАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена інституту медіації у кримінальному процесі. Було проаналізовано питання впровадження медіації у кримінальне судочинство. Автор розглянув аспекти медіації та її вплив на потерпілого, правопорушника та суспільство загалом. Дана стаття аналізує нормативно-правові акти, що регламентують застосування медіації у кримінальному процесі.

Ключові слова: медіація, примирення, кримінальний процес.

The article is devoted to the institution of mediation in the criminal process. The issue of introducing mediation into criminal proceedings was analyzed. The author considered the aspects of mediation and its impact on the victim, the offender and society in general. This article analyzes the legal acts regulating the use of mediation in the criminal process.

Key words: mediation, reconciliation, criminal process.

Вступ. Актуальність обраної теми обумовлена тим, що Україна прагне розвинути своє законодавство до рівня країн ЄС, а на даний час, велика кількість європейських країн вважають за потрібне використовувати під час кримінального процесу медіацію. До цього списку можна віднести сучасні законодавства: Австрії, Німеччини, Франції, Швеції та Норвегії. Медіація – це ефективний та дієвий спосіб вирішення конфліктів, який застосовується в різних сферах життя. Однією з таких сфер є кримінальний процес, де цей інститут може значно знизити кількість справ, що потрапляють до суду, та сприяти досягненню консенсусу між сторонами конфлікту. Загалом, на нашу думку, інститут медіації в Україні віддзеркалює рівень правосвідомості громадян України, тому даний інститут повинен ретельно вивчатися та досліджуватися, а також вдосконалюватися на законодавчому рівні.

Основний зміст. Загалом відповідно до ст. 1 Закону України «Про медіацію», *Медіація* – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [1].

Відповідно до ст. 18 вищевказаного закону, сторони мають право:

- 1) за взаємною згодою обрати медіатора (медіаторів) та/або суб'єкта, що забезпечує проведення медіації;
- 2) визначити умови договору про проведення медіації;
- 3) за взаємною згодою залучати до медіації інших учасників;

4) відмовитися від послуг медіатора (медіаторів) та обрати іншого медіатора (медіаторів);

5) у будь-який момент відмовитися від участі у медіації;

6) у разі невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації звернутися до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу в установленому законом порядку;

7) залучати експерта, перекладача та інших осіб, визначених за домовленістю сторін медіації.

Законом, договором про проведення медіації або правилами проведення медіації можуть визначатися інші права сторін медіації [1].

Також ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» регламентує надання допомоги в забезпеченні доступу особи до медіації [2].

У п. 5 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 40/34 від 29 листопада 1985 р.) визнано необхідним створювати та зміцнювати судові та адміністративні механізми, для того, щоб забезпечити жертвам можливість отримувати компенсацію за допомогою офіційних або неофіційних процедур, які мали б оперативний характер, були б справедливими, недорогими та доступними. Жертові, що намагаються отримати компенсацію за допомогою таких механізмів повинні інформуватися про їхні права [3].

У пунктах 6 та 7 вищезазначеного документа визнано важливим, щоб судові та адміністративні процедури більшою мірою відповідали потребам жертв та необхідності використання неофіційних механізмів врегулювання спорів, щоб сприяти примиренню та наданню відшкодування жертвам.

У вступі до Рекомендації N R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам - членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах, прийнятій Комітетом Міністрів Ради Європи від 15 вересня 1999 р., зазначається, що наприкінці XX ст. з'явився новий підхід до вирішення конфліктів, що протистоїть традиційним правовим засобам врегулювання спорів. Модель заснована не на конфронтації, а на пошуку консенсусу. Цей розвиток не обмежується окремою галуззю права, а охоплює всі правові сфери і виступає як складова частина більшості систем права [4].

У цьому документі звернуто увагу на те, що подібне явище вже не є лише теоретичною перспективою на найближче майбутнє і що для даної моделі відкрито навіть систему кримінальної юстиції, яка регулює публічні

відносини, однак, цей факт дозволяє зрозуміти, наскільки привабливим і широко розповсюдженим виявився такий підхід.

У Рекомендації звернуто увагу на те, що медіацію слід розглядати як доповнення до традиційного кримінального процесу або як його альтернативу. Там же відображені цілі та філософія посередництва у кримінальних справах. Істотною відмінністю медіації від «традиційного» кримінального судочинства є зміна головних дійових осіб процесу. Якщо основними діючими особами «традиційного» кримінального процесу виступають держава та правопорушник, то в рамках медіації на перший план як сторони у кримінальному процесі виступають потерпілий та правопорушник. Таким чином, до першочергових завдань медіації належить надання сторонам можливості обговорювати власний конфлікт і пізніше врегулювати його. Це передбачає, що сторони особисто відіграють більш активну та конструктивну, а іноді й новаторську роль.

Участь у процесі медіації дозволяє потерпілому отримати вибачення та пояснення від правопорушника, а також висловити своє ставлення до того, що сталося. Це зазвичай допомагає справитися з гнівом і страхом, що сприяє подальшому зціленню душевних травм. Крім того, під час примирливої зустрічі потерпілий може в ширшому контексті обговорити умови загладжування заподіяної правопорушником шкоди, щоб його потреби були повністю задоволені, потерпілий може також отримати більш реалістичне розуміння правопорушника та причин його кримінально-протиправної поведінки. Деякі потерпілі, бачачи готовність правопорушника взяти на себе відповідальність, можуть мати бажання піти йому назустріч і пробачити його.

Що стосується правопорушника, то надання йому можливості зустрітися з потерпілим віч-на-віч, порозумітися з ним і вибачитися є важливим засобом дати правопорушнику відчуття та усвідомити заподіяну ним шкоду, а також біль і страждання, які він спричинив потерпілому. До того ж посередництво дає правопорушнику можливість безпосередньо брати участь у врегулюванні конфлікту та в обговоренні умов відшкодування шкоди (наприклад, грошової компенсації), що потім допоможе йому відновити зв'язки з соціумом. Так медіація сприяє соціальній реабілітації правопорушника та поверненню його до суспільства.

В умовах сьогодення медіація в кримінальному процесі безумовно пов'язана з двома інститутами, а саме: зі звільненням від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного та потерпілого та угодою

про примирення між підозрюваним, обвинуваченим та потерпілим. Зазначені інститути мають різну правову природу, мають розбіжний порядок реалізації та й відповідно відрізняються правовими наслідками.

Примирення винного з потерпілим. Відповідно до ст. 46 ККУ, даний захід визначається як підстава звільнення винної особи від кримінальної відповідальності. Як вже було зазначено вище, даний інститут має багато розбіжностей з угодою про примирення, хоча за назвами вони дуже схожі. Також слід додати, що, на жаль, у нашому законодавстві відсутнє уточнення щодо змісту та форми примирення.

Підставами звільнення від кримінальної відповідальності тут виступають:

- особа вчинила кримінальне правопорушення вперше;
- кримінальне правопорушення кваліфікується як кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин і він не відноситься до корупційних кримінальних правопорушень;
- винна особа примирилася з потерпілим та усунула заподіяну нею шкоду або відшкодувала збитки [9].

Ініціатором примирення при такому виді звільнення є прокурор на досудовому розслідуванні або безпосередньо суд в судовому провадженні.

Також слід зазначити, що відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 284 та п. 2 ч. 3 ст. 314 КПКУ, за результатом підготовчого судового засідання суд може закрити провадження, постановивши про це відповідну ухвалу. Таким чином можна зробити висновок, що не відбувається офіційного осуду особи, іншими словами, особі, яка вчинила кримінальне правопорушення не призначається покарання і внаслідок цього вона не буде визнаватися судимою.

Взагалі на нашу думку, інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного та потерпілого є більш гуманним заходом, на відміну від угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, оскільки відсутній офіційний осуд з боку держави у формі обвинувального вироку суду.

Результатом медіації у кримінальному процесі насамперед є примирення сторін та відповідно припинення кримінально-процесуальних відносин.

Інститут примирення сам по собі не є медіацією у вітчизняному кримінальному процесі, за певної схожості з ним, але аналіз

правозастосовної практики показує гостру необхідність запровадження у наше законодавство медіації у кримінальному судочинстві.

Можливість примирення сторін часом значно обмежується судовим розглядом, який, не маючи чітких обмежень, допускає у подібних ситуаціях прийняття різних процесуальних рішень.

Загалом навіть статистика закриття кримінальних проваджень вказує на результативність та сучасність медіаційних процедур:

- У 2021 році кількість осіб, стосовно яких суди закрили матеріали кримінального провадження, становила 23,4 тис. осіб, з них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – 5,8 тис., що становить 24,8 % [5];

- У 2020 році кількість осіб, стосовно яких суди закрили матеріали кримінального провадження, становила 22,3 тис. осіб, з них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – 4,3 тис., що становить 19,1 % [6];

- У 2019 році кількість осіб, стосовно яких суди закрили матеріали кримінального провадження, становила 22,4 тис. осіб, з них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – 3,3 тис., що становить 14,9 % [7];

- У 2018 році кількість осіб, стосовно яких суди закрили матеріали кримінального провадження, становила 22,4 тис. осіб, з них у зв'язку з примиренням винного з потерпілим – 3 тис., що становить 13,3 % [8].

Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 468 КПКУ, у кримінальному провадженні може бути укладена така угода, як угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Тлумачачи положення КПК України щодо угоди про примирення можна дати таке визначення, угода про примирення – це інститут кримінального процесу, який безпосередньо спрямований на добровільне узгодження між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим, щодо умов відповідальності підозрюваного чи обвинуваченого, розмір шкоди заподіяної кримінальним правопорушенням потерпілому та спосіб її відшкодування.

Положення КПК України зазначають, що угода про примирення може бути укладена у провадженні щодо:

- кримінальних проступків;
- нетяжких злочинів;
- у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

До речі, можливість укладання угоди про примирення не обмежена вимогою вчинення кримінального проступку вперше, а також вона може бути укладена щодо нетяжкого злочину незалежно від форми вини. Саме ці

умови відрізняють даний інститут від інституту примирення винного з потерпілим.

Ініціаторами угоди про примирення виступають: потерпілий, підозрюваний чи обвинувачений.

Основними структурними елементами угоди про примирення є (ст. 471 КПК України) є:

- сторони угоди;
- формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація;
- істотні обставини для відповідного кримінального провадження;
- розмір шкоди із зазначенням строку її відшкодування;
- перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого;
- узгоджене покарання та наслідки укладання та затвердження угоди, а також наслідки невиконання угоди [10].

За результатом підготовчого засідання суд відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 314, може ухвалити обвинувальний вирок, який є державним осудом правопорушника та вчиненого ним діяння, а також він конкретизує вид і міру обмежень, яких має зазнати засуджений.

Також вважаємо необхідним зазначити, що відповідно до ч. 4 ст. 26 та п. 7 ч. 1 ст. 284 КПКУ, в провадженнях у формі приватного обвинувачення, потерпілий добровільно має можливість відмовитися від обвинувачення, а це є підставою для закриття кримінального провадження без кримінально-правових наслідків для правопорушника.

Взагалі ефективність медіаційних процедур у кримінальному процесі підтверджується статистикою щодо постановлення вироків на підставі угоди про примирення:

- У 2022 році було винесено 60647 вироків, з них із затвердженням угоди про примирення – 1826 тис [11];
- У 2021 році було винесено 80267 вироків, з них із затвердженням угоди про примирення – 3946 [12];
- У 2020 році було винесено 74980 вироків, з них із затвердженням угоди про примирення – 5983 [13];
- У 2019 році було винесено 79564 вироків, з них із затвердженням угоди про примирення – 7872 [14].

Висновки. Наприкінці ХХ ст. з'явився новий підхід до вирішення конфлікту, в якому на першому плані як сторони у кримінальній справі виступають потерпілий та правопорушник. Цей підхід легалізований у низці країн і показав, що при законодавчій регламентації примирливих процедур у кримінальному судочинстві він не входить до конфронтації з публічними інтересами, а також відповідає інтересам потерпілого та правопорушника.

Для ширшого застосування інституту примирення сторін у кримінальній справі та для створення умов одноманітного застосування альтернативних процедур, щодо вирішення кримінальних конфліктів назріла потреба введення до нашого кримінального судочинства кримінально-правової медіації.

Можна звернути увагу, наприклад, на досвід Франції і доповнити КПК України статтею, в якій закріпити обов'язок прокурорів при перевірці законності та обґрунтованості порушення кримінальної справи розглядати питання про можливість кримінально-правової медіації, якщо такий захід здатний забезпечити відшкодування шкоди, заподіяної потерпілому, покласти край конфлікту, що став наслідком кримінально-протиправного діяння. В окремій статті слід сформулювати легальне визначення медіації в кримінальному судочинстві, вказати правову основу медіації, можливі моделі, принципи, а також правові гарантії її застосування.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Закон України «Про медіацію» № 1875-IX від 16.11.2021 року // Відомості Верховної Ради України. – 2021. - № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 09.04.2023).
2. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» № 3460-VI від 02.06.2011 року // Відомості Верховної Ради України. 2011. № 51 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 09.04.2023).
3. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою ООН від 29.10.1985 року URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu85009r?an=ul-1&ed=1985_11_29 (дата звернення: 09.04.2023).
4. Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам -членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах від 15 вересня 1999 року/ URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828/conv#Text (дата звернення: 09.04.2023).
5. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2021 році URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvi/Analiz_zdi_sn_pravos_2021.pdf (дата звернення: 09.04.2023).
6. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2020 році/ URL:

[https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Analiz%20statistika%20\(kriminal\)%202020.pdf](https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Analiz%20statistika%20(kriminal)%202020.pdf) (дата звернення: 09.04.2023).

7. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2019 році URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Krumin_sudu_pravopor_2019.pdf (дата звернення: 09.04.2023).

8. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2018 році. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_statistika_kriminal_2018.pdf (дата звернення: 09.04.2023).

9. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 року // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.04.2023).

10. Кримінальний процесуальний кодекс України № 4651-VI від 13.04.2012 року // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 9-10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.04.2023).

11. Звіт суддів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2022 рік URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-k%20_%204-%202022.xls (дата звернення: 09.04.2023).

12. Звіт суддів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2021 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1k_2021_02.xlsx (дата звернення: 09.04.2023).

13. Звіт суддів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2020 рік URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1k_2020.xlsx (дата звернення: 09.04.2023).

14. Звіт суддів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2019 рік. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/1k_2019.xlsx (дата звернення: 09.04.2023).

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглядаються особливості застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану. Автор аналізує низку змін щодо загальних правил застосування запобіжних заходів, можливості їх скасування та заміни на інші з підстав, пов'язаних з війною. Розглядається питання стосовно дотримання основоположних прав та свобод людини при застосуванні запобіжних заходів під час дії воєнного стану.

Ключові слова: запобіжні заходи, воєнний стан, правоохоронні органи, безпека населення, права та свободи людини, захист державних інтересів.

The article examines the peculiarities of application of preventive measures under martial law. The author analyzes a number of changes to the general rules for the application of preventive measures, the possibility of their abolition and replacement with other measures on war-related grounds. The author also considers the issue of observance of fundamental human rights and freedoms when applying preventive measures during martial law.

Keywords: preventive measures, martial law, law enforcement agencies, public safety, human rights and freedoms, protection of the State's interests.

Вступ. Україна – країна, яка пережила багато складних часів і вивчила, як ефективно реагувати на виклики, які виникають під час воєнного стану. Війна в Україні показала, що дотримання прав людини та запобігання порушення закону є ключовими завданнями в цих надзвичайних ситуаціях. Тому постала необхідність розглянути особливості застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні під час воєнного стану.

Основний зміст. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3].

Запобіжні заходи є важливим інститутом кримінального процесу, які спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням. В умовах воєнного стану, коли загроза безпеці країни зростає, особливо важливо

правильно та ефективно застосовувати запобіжні заходи відповідно до національного законодавства та не порушувати основоположні права та свободи людини, які закріплені у міжнародних нормативно-правових актах.

Стаття 176 Кримінального процесуального кодексу України передбачає загальні положення про запобіжні заходи. Зокрема, запобіжними заходами є: 1) особиста порука, 2) особисте зобов'язання, 3) застава, 4) домашній арешт, 5) тримання під вартою. Також, нам необхідно вказати на те, що тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи, яке застосовується в порядку, визначеному цим кодексом [1].

Взагалі, однією з основних особливостей кримінального провадження в умовах воєнного стану є збільшення кількості кримінальних правопорушень, які можуть бути пов'язані зі станом воєнного конфлікту. Це може бути обумовлено збільшенням кількості збройних нападів, пограбувань та інших злочинів, що можуть бути пов'язані зі станом війни.

Другою особливістю є відсутність деяких правових гарантій під час кримінального провадження. Умови воєнного стану можуть призвести до зниження рівня правової захисту підозрюваних та обвинувачених. Наприклад, у разі введення воєнного стану може бути обмежено право на захист та право на справедливий суд тощо.

Запобіжні заходи застосовуються під час досудового розслідування та судового розгляду. Вони не є санкціями та мають на меті забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, та запобігання спробам перешкоджати кримінальному провадженню. Водночас найсуворішим видом запобіжних заходів є тримання під вартою, що є винятковим та застосовується виключно в разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти перешкодженню кримінальному провадженню та/або вчиненню інших злочинів [6].

Відповідно до змін та доповнень до КПК України, внесеним Законом України №2531-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо обрання запобіжного заходу до військовослужбовців, які вчинили військові злочини під час дії воєнного стану», потрібно звернути увагу на відсутність альтернативи триманню під вартою щодо обрання запобіжного заходу стосовно військовослужбовців у разі вчинення ними злочинів, передбачених ст. 402-405, 407, 408, 429 КК України.

Крім того, статтю 176 доповнено ч. 6 згідно із Законом № 2198-IX від 14.04.2022; із змінами, внесеними згідно із Законом № 2531-IX від

16.08.2022: під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114-2, 258-258-5, 260, 261, 437-442 Кримінального кодексу України, за наявності ризиків, застосовується такий запобіжний захід як тримання під вартою.

Тобто вказане вище передбачає те, що законодавець, установив безальтернативність тримання під вартою та не дотримав вимоги легітимності і справедливості під час обмеження конституційних прав.

Важливо наголосити, що 14 квітня 2022 року було прийнято Закон України №2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану». Зміни визначали особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану [2].

Перед державою та правоохоронними органами постало дійсно важке питання щодо урегулювання та зміни певних норм законодавства відповідно до існуючих реалій. Як ми бачимо, на сьогодні, важко здійснювати контроль на окупованих територіях, що взагалі ускладнює або робить неможливим функціонування правоохоронних та судових органів. Оскільки питання щодо застосування, продовження строку застосування запобіжних заходів вирішується судом, стало питання можливості покладення повноваження щодо цього на інших суб'єктів, якщо неможливо звернутися до слідчого судді чи суду з відповідними клопотаннями з об'єктивних причин. З 2014 року до прийняття Закону № 2462-IX від 27.07.2022 повноваженнями щодо затримання з метою та обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб, у виняткових випадках, був наділений керівник прокуратури. Сьогодні відповідно до змін вищевказаного закону, такими повноваженнями, навіть у виняткових випадках, цей суб'єкт не наділений. Натомість необхідно приділити увагу змінам, які торкнулися продовження строку тримання під вартою.

Тепер у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання особи під вартою в умовах воєнного стану та за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають розгляд цього питання судом, вказаний запобіжний захід вважається продовженим до вирішення цього питання судом, але не більше ніж на два місяці. Водночас строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою за вказаних обставин може бути продовжений до одного місяця керівником відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або

за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором на досудовому розслідуванні. При цьому строк тримання під вартою може продовжуватися неодноразово в межах строку досудового розслідування. [4]

Запобіжні заходи є важливим елементом кримінального процесу, які спрямовані на забезпечення національної безпеки, захист життя та здоров'я громадян, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Однак, в умовах воєнного стану, коли загроза безпеці країни зростає, особливо важливо правильно та ефективно застосовувати запобіжні заходи відповідно до національного законодавства та не порушувати основоположні права та свободи людини, які закріплені у міжнародних нормативно-правових актах.

Реалії сьогодення, під час обрання запобіжного заходу, передбачають обмеження деяких прав громадянина на свободу та особисту недоторканість. Тому, розглянемо відступ України від своїх зобов'язань, згідно зі статтею 15 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Такий відступ відповідно до зазначеної статті визнається допустимим під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Окрім того, відповідно до ч.3 ст.15 конвенції, держава, що використовує право на відступ від своїх зобов'язань, повинна у повному обсязі поінформувати Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення конвенції знову застосовуються повною мірою [7]. Україна проінформувала Генерального секретаря Ради Європи та легітимно обмежує право на свободу та особисту недоторканість в умовах воєнного стану. Процедура дерогації (відступ від зобов'язань) має свій відповідний механізм, межі, мету та запобіжники правомірності обмеження прав людини. При цьому ЄСПЛ дотримується концепції пропорційності обмеження прав людини меті такого обмеження у кожному конкретному випадку. Зазначена специфіка поширюється і на сферу кримінального процесу та має враховуватися у правозастосуванні.

Сьогодні існують такі випадки, коли необхідно затримати особу без відповідної ухвали слідчого судді. Причому п. 6 ч. 1 ст. 615 КПК України закріплює особливості затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину,

в умовах воєнного стану. Так, якщо наявні випадки для затримання особи без ухвали слідчого судді, суду, визначені ст. 208 КПК України, або виникли обґрунтовані обставини, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, – уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати таку особу. Тобто, в умовах воєнного стану розширено підстави для затримання особи – це не лише ті, які визначені с. 208 КПК України, але й можливість втечі з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні будь-якого злочину.

Що стосується строку такого затримання, воно не може перевищувати строку, який вказано у статті 211 КПК України, відповідно – 72 години, при цьому продовжено крайній строк вручення письмового повідомлення такій особі до 48 годин.

Виникає ще одне питання: як вчиняти у випадку, коли не має можливості доставити затриману особу до слідчого судді? В умовах воєнного стану є багато різних причин, з яких відсутня об'єктивна можливість доставити затриману особу у 60-годинний строк до слідчого судді. Тоді розгляд такого клопотання про обрання стосовно цієї особи запобіжного заходу, здійснюється із застосуванням доступних технічних засобів відео зв'язку. Також, необхідно забезпечити дистанційну участь затриманої особи у такому випадку. Якщо таку особу неможливо взагалі доставити до слідчого судді у конкретний строк, то така особа має бути негайно звільнена.

Ще однією новелою стосовно запобіжних заходів, обумовленою воєнним станом, є поява інституту скасування запобіжного заходу. Особа має право звернутись до прокурора з відповідним клопотанням, а саме, про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації.

Варто зауважити, що слідчий суддя має право скасувати запобіжний захід лише за достатності підстав для його скасування. Для цього, прокурор, зокрема, має довести перед судом, що особа придатна та підпадає під проходження військової служби, відсутні ризики невиконання підозрюваним/обвинуваченим процесуальних обов'язків, які покладаються на таку особу кримінальним процесуальним законом, а також відсутній ризик ухилення особи від проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. У такому випадку, якщо слідчий суддя

прийняв рішення про скасування запобіжного заходу, підозрюваний, обвинувачений має негайно, не пізніше 24 годин прибути до відповідного територіального центра комплектування та соціальної підтримки.

Щодо відсутності регламентації достатніх підстав для скасування запобіжного заходу, вважаємо що у цьому випадку законодавець цілком обґрунтовано надав право слідчому судді, суду, з урахуванням усіх обставин справи, вирішувати це питання самостійно. Вивчення судової практики свідчить про те, що слідчі судді, суди при розгляді питання про скасування запобіжного заходу досліджують такі критерії: вид злочину, у вчиненні якого підозрюється або обвинувачується особа; чи здатна особа здійснювати захист держави; чи є особа військовозобов'язаною; чи немає в неї обмежень щодо несення військової служби та ін. [7].

При цьому законодавець забороняє скасовувати запобіжний захід у виді тримання під вартою, із тих підстав, які зазначені раніше, щодо осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів: проти основ національної безпеки України, та злочинів, які передбачені статтями 115, 146-147, 152-156, 186, 187, 189, 255, 255-1, 257, 258-262, 305-321, 330, 335-337, 401-414, 426-433, 436, 437-442 Кримінального кодексу України.

Варто також зауважити, що на час дії особливого періоду, законодавцем передбачено право підозрюваного/обвинуваченого на заміну запобіжного заходу. Наприклад: зміну запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання (якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу, для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України); домашній арешт на особисте зобов'язання (у місцях ведення активних бойових дій). Проте порядок розгляду такого клопотання повинен відбуватись в такому ж порядку, що і скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для проходження військової служби [5].

Висновки. У цілому, запобіжні заходи кримінального провадження в умовах воєнного стану є складним та важливим питанням, яке потребує уважного аналізу та розробки належних стратегій та практик для забезпечення прав та свобод громадян та безпеки нації в цілому.

Застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану має свої особливості, які повинні враховуватись в процесі їх застосування. Для забезпечення ефективності та законності застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану необхідно використовувати принципи правової держави та дотримуватись вимог національного законодавства та

міжнародного права. Саме такі умови потребують спеціальної уваги та підготовки з боку правоохоронних органів та судів та удосконалення чинного законодавства. Важливо зазначити, що застосування запобіжних заходів повинно відбуватись в рамках законодавства та міжнародних норм, з урахуванням прав та свобод громадян, та дотримуватись принципу пропорційності.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 5 лют. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14.04.2022 р. № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>
3. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
4. Кольчинська К. Зміни в кримінальному праві та процесі за час воєнного стану: липень-жовтень 2022 року. GoLaw. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/zmini-v-kriminalnomu-pravi-ta-prochesi-za-chas-voyennogo-stanu-lipen-zhovten-2022-roku/>.
5. Особливості скасування та зміни запобіжного заходу для проходження військової служби. Юридична фірма GOLAW - комплексні юридичні послуги та консультації. URL: <https://golaw.ua/ua/insights/publication/osoblivosti-skasuvannya-zapobizhnogo-zahodu-dlya-prohodzhennya-vijskovoyi-sluzhbi-ta-jogo-zmini-z-inshih-pidstav-u-voyennij-period/>.
6. Тримання під вартою: чи є альтернатива для військових злочинів? - Юридична Газета. Юридична газета – онлайн версія. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/viyskove-pravo/-trimannya-pid-vartoyu-chi-e-alternativa-dlya-viyskovih-zlochiviv.html>.
7. Фоміна Т. Особливий режим слідства. Закон і бізнес. URL: <https://zib.com.ua/ua/151472.html>.

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ ТА НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ

У статті проаналізовано загальні правила, а також особливі вимоги щодо допиту малолітніх та неповнолітніх осіб з метою встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні. Визначено етапи даної слідчої дії. Зроблено спробу з'ясувати психологічний аспект допиту з огляду на вікові особливості допитуваних осіб. Досліджено тактичні прийоми, що використовуються під час допиту. Надано тактичні рекомендації щодо проведення допиту зазначеної групи осіб.

Ключові слова: допит, малолітні та неповнолітні особи, тактичні прийоми допиту, тактичні рекомендації.

The article analyzes the general rules, as well as special requirements for the interrogation of minors and juveniles order to establish the objective truth in criminal proceedings. The stages of this investigative action have been determined. An attempt was made to find out the psychological aspect of the interrogation, taking into account the age characteristics of the interrogated persons. Tactics used during interrogation were studied. Tactical recommendations regarding the interrogation of the specified group of persons have been provided.

Keywords: interrogation, minors and juveniles, tactical methods, tactical recommendations, psychological aspect of interrogation.

Вступ. Встановлення істини в кримінальному провадженні тісно пов'язано з процесом доказування, який являє собою певну процесуальну діяльність зі збирання, фіксації, перевірки та оцінки доказів. Натомість для того, щоб якомога ефективніше реалізувати як завдання в межах такої діяльності, так і в цілому в рамках кримінального судочинства, необхідно звернутися до інституту слідчих (розшукових) дій. Зокрема, за допомогою допиту вбачається можливим отримання доказів у вигляді показань, перевірка вже наявної інформації під час досудового розслідування, а також побудова слідчих версій. Малолітні та неповнолітні особи становлять окрему категорію учасників допиту, а враховуючи особливість їх психологічного стану з огляду на вік, необхідно застосовувати окремий підхід та прийоми криміналістичної тактики, які допоможуть належним чином отримати доказову інформацію. Тобто, беручи до уваги важливість даної слідчої дії, яка свідчить про актуальність обраної теми, а також специфіку досліджуваної групи учасників, ми вважаємо за необхідне всебічно дослідити її загальні положення, етапи проведення та психологічний аспект, як окремий елемент, що впливає на результативність допиту.

Основний зміст. Аналізуючи положення кримінального процесуального законодавства, можна зазначити, що допитом є слідча дія, під час якої у свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого або експерта отримують інформацію у формі показань, які мають значення для кримінального провадження або здійснюється перевірка раніше наданих показань з метою подолання наявних розбіжностей. Предметом допиту виступають певні обставини, які необхідно доводити в межах кримінального провадження, тобто та інформація, якою може володіти особа, що допитується. Законодавцем передбачено загальні правила проведення допиту, проте для досліджуваної нами групи осіб встановлюються додаткові вимоги. Отже, до загальних положень допиту відноситься:

- місце проведення (в органах, що здійснюють досудове розслідування або в іншому місці за погодженням допитуваної особи);
- відсутність окремого процесуального документу, на підставі якого проводиться допит;
- можливість використання технічних засобів фіксування;
- право особи, яка допитується користуватися власними документами і нотатками, але тільки якщо її показання пов'язані з обчисленням або великою кількістю інформації, яку важко запам'ятати;
- право особи самостійно викласти свої показання з дотриманням вимог законодавства;
- право особи відмовитися давати відповіді на запитання з приводу обставин, на які законодавчо передбачена заборона.

Перед тим, як дослідити правила допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, варто зазначити їх вікові межі. Малолітньою вважається особа до 14 років, а неповнолітньою від 14 до 18 років. Для проведення допиту така вікова градація має важливе значення, адже вона нерозривно пов'язана з психологічними особливостями особи, які суттєво впливають на хід проведення слідчої дії. Якщо ж мова йде про особливі вимоги щодо допиту даної групи осіб, то до них відносимо:

- обов'язкова участь у допиті законного представника, педагога або психолога, а також за необхідності лікаря;
- темпоральні межі проведення допиту (заборона безперервного допиту понад 1 годину і загалом понад 2 години на день);
- особам, що не досягли 16 річного віку роз'яснюється лише обов'язок надання правдивих показань, але про кримінальну відповідальність за

ведення в оману суду або іншого уповноваженого органу, а також за відмову від давання показань вони не попереджаються [1].

З огляду на складність допиту та його процесуальне значення для виконання завдань, що стоять перед кримінальним провадженням, доцільно приділити увагу організаційним моментам проведення такої слідчої дії. Допит включає в себе певні етапи, які характеризуються окремими завданнями та відповідно різними тактичними прийомами, що були використані. Дослідимо кожен з них.

Підготовчий етап – діяльність уповноважених осіб, метою якої є організація допиту, що передбачає збирання вихідних даних особи, яка буде допитана, складання плану, вибір тактичних прийомів, місця, часу допиту, а також забезпечення явки особи на допит та необхідних технічних засобів. Варто зазначити, що в рамках зазначеного етапу може бути здійснено забір наявних в кримінальному провадженні речових доказів або матеріалів, що в подальшому будуть продемонстровані особі допитуваного.

Збирання даних про особу включає в себе одержання слідчим певних відомостей про допитуваного, причому з різних джерел: матеріали кримінального провадження, довідки або інші документи, отримані за офіційним запитом. Складання плану необхідне для того, щоб сформулювати попередні питання, що будуть поставлені особі, але зазвичай він використовується у випадках, коли мова йде про складний допит [3, с. 73-74].

Щодо обрання місця та часу допиту, влучно зазначила Нікітіна-Дудікова Г.Ю., яка вказала на те, що дуже важливо не затягувати з моментом проведення даної слідчої дії, бо чим більше сплинуло часу після вчинення суспільно-небезпечного діяння, тим більша існує ймовірність того, що в пам'яті не збережеться інформація, що має значення для кримінального провадження, адже дитяча пам'ять функціонує інакше. При цьому проводити допит надто швидко теж вбачається неправильним, адже для досліджуваної групи осіб це є стресом, який дуже впливає на сприйняття об'єктивної дійсності. Також треба підкреслити, що діти з огляду на психологічні особливості сприймають ситуацію крізь емоційну призму, що може призвести до спотворення інформації або до її недостовірності. Важливо й правильно обрати місце проведення слідчої дії, від якого багато в чому залежатиме, чи зможе особа сконцентруватися на поставлених питаннях. Наприклад, особу не варто допитувати вдома, бо це може призвести до негативних наслідків у вигляді подальшої асоціації дому з травматичною ситуацією. Те ж саме стосується й неправильності

проведення допиту в місці, де було скоєне кримінальне правопорушення, адже дитина начебто повторно переживає той спектр негативних емоцій, який мав місце під час протиправного діяння [6, с. 78].

Кримінальним процесуальним законодавством встановлюється порядок виклику осіб, відповідно до якого уповноважений суб'єкт вручає повістку про виклик, надсилає її поштою, в тому числі й електронною, а також здійснює виклик використовуючи засоби телефонного зв'язку або за допомогою телеграми. Тобто, як ми бачимо існують різні варіанти виклику осіб для участі в допиті і саме особа, що здійснює досудове розслідування обирає найбільш підходящий спосіб, в залежності від ситуації, що склалася. Зауважимо, що повістка про виклик неповнолітньої особи, зазвичай, вручається не особисто тій особі, що підлягає допиту, а її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику [1]. Забезпечення допиту технічними засобами є не менш важливим фактором, що впливає на ефективність даної слідчої дії. До таких відноситься: фотозйомка, аудіо- або відеофіксація. На нашу думку, наявність необхідних технічних засобів в процесі допитування малолітніх або неповнолітніх осіб відіграє дуже важливу роль, адже існує ймовірність подальшої відмови від показань або їх зміни в судовому засіданні, і саме таким чином можна підтвердити факт надання конкретних показань, які викликають сумніви. Така ситуація може бути зумовлена особливостями психіки, яка є вразливою та легко піддається деструктивним явищам, наприклад, у вигляді впливу на свідомість допитуваного зі сторони осіб, що зацікавлені у прихованні певних фактів, що стали відомі особі.

Підготовчий етап допиту малолітніх та неповнолітніх осіб обов'язково включає в себе залучення законного представника, педагога або психолога, за потреби- лікаря. До обов'язку слідчого належить, враховуючи особливості кожної конкретної ситуації, залучити зазначених осіб. Що мається на увазі під особливостями ситуації? Якщо мова йде про законного представника, то необхідно взяти до уваги специфіку відносин останнього з допитуваною особою: наявність конфлікту, який може стати перешкодою для реалізації завдань допиту; негативний психологічний вплив, що має наслідком неправдиве надання показань або їх спотворення і т.д. У виборі психолога або педагога варто керуватися по - перше наявністю досвіду практичної діяльності, професійними вміннями та навичками, а по-друге можливістю встановити тісний психологічний контакт, завдяки якому особа перебуваючи в стані спокою та з відчуттям внутрішньої безпеки матиме змогу надавати показання [7, с. 41].

Другим етапом допиту є робочий, який включає в себе певні стадії. Він передбачає безпосереднє проведення допиту і отримання показань. Розпочинається з ідентифікації особи, що прибула на допит, а згодом встановлення з нею психологічної взаємодії. Враховуючи вік особи, що підлягає допиту, необхідно ретельно поставитися до налагоджування контакту з нею. Дотримуючись конкретних тактичних рекомендацій можна досягти високих результатів у вигляді отримання показань, які матимуть доказове значення для кримінального провадження. Ось деякі з них:

- провести невелике знайомство з особою та присутніми психологом або педагогом;

- окреслити значення присутності вказаних осіб, тобто сформувати у особи розуміння того, що дані особи прагнуть допомогти їй, а не нашкодити (таким чином їй сформується довіра до спеціалістів та наявність контакту, про який йшлося раніше);

- роз'яснення особі окремих положень законодавства, якими врегульовано порядок допиту зазначеної категорії та донести до відома допитуваного наслідки його поведінки;

- вибір слідчим стилю поведінки, який дозволить отримати відповіді на поставлені запитання;

- провести розмову на нейтральну тему – так, щоб у неї не виникало внутрішнього дискомфорту (спокійно та врівноважено), це потрібно їй для того, щоб зрозуміти рівень готовності допитуваного до комунікації [2, с. 194];

- цікавитися станом особи, як фізичним так і психологічним, щоб мати змогу контролювати його і чітко розуміти в який момент потрібно активно залучати психолога, який використовуючи свої спеціальні знання допоможе неповнолітньому або малолітньому подолати внутрішні бар'єри, які перешкоджають проведенню допиту.

Наступною стадією в межах даного етапу є вільна розповідь. Вона передбачає виклад відомостей, якими володіє особа та які безпосередньо мають значення для кримінального провадження. Необхідність такого процесу зумовлена рядом факторів, серед яких:

1. відсутність у слідчого уявлення про обсяг та характер інформації, якою володіє допитуваний та тим самим необхідність формування такого уявлення;

2. якісне відтворення інформації у повному обсязі та можливість самостійно обрати зручну для себе послідовність викладу даних;

3. відсутність рамок, якими може обмежуватися надання показань (тобто, коли слідчий ставить питання, то є конкретні межі надання відповіді, а вільна розповідь навпаки дозволяє більш обширно викладати інформацію);

4. формування певної лінії поведінки, в залежності від якої слідчий в подальшому буде формувати запитання та знаходити підхід до особи [4, с. 448].

Коли вільна розповідь завершується, то розпочинається постановка запитань від слідчого. Питання мають бути простими та зрозумілими, враховуючи вік та відповідний рівень розвитку особи, що підлягає допиту. На практиці зустрічаються 4 види запитань: доповнюючі – з'ясування обставин, про які особа не розповіла, проте вони мають значення; уточнюючі – направлені на деталізацію окремих фактів; нагадуючі – направлені на допомогу допитуваному у відшуванні в пам'яті забутих фактів; контрольні – для перевірки правильності викладеної інформації. Робочий етап завершується ознайомленням особи допитуваного з протоколом, а також записом показань.

Ми вважаємо, що допитуючи малолітню або неповнолітню особу найбільш доцільно використовувати такий тактичний прийом, як використання асоціативних зв'язків – спрямований на виникнення у допитуваного асоціації з тими явищами, процесами або іншими фактами, що мали місце під час суспільно-небезпечного діяння. Спочатку з'ясовуються суміжні факти, тобто такі, що асоціюються з основними та пов'язані з ними, а згодом й основні.

Якщо ж говорити про тактичні прийоми, що спрямовані на викриття неправди, то в даному випадку раціональним буде використання прийомів емоційного впливу, а саме вплив на позитивні сторони особистості допитуваного – шляхетність, чесність, доброта, яка полягає у допомозі органам досудового розслідування у розкритті кримінальних правопорушень та відшуванні правопорушників.

Тактична комбінація відіграє не менш важливу роль у процесі допиту. Звернемо свою увагу на метод непрямого допиту, суть якого полягає в постановці пересічних запитань, які направлені на приховання основного питання. Можна сказати, що таким чином особа в процесі відповіді на нібито незначні запитання, сама поступово прийде до відповіді на основні питання [4, с. 449-450].

В науці криміналістики існують дискусії з приводу виокремлення ще одного етапу допиту – заключного. Деякі науковці вважають за необхідне

досліджувати його як невід'ємну складову робочого етапу, проте ми в свою чергу, вважаємо доцільним здійснювати його аналіз, як самостійного процесу, який має конкретно встановлені межі. Отож, завершальним етапом допиту є фіксація та оцінка результатів допиту. Фіксування відбувається у формі протоколу – процесуального документу, що включає в себе усі результати слідчої дії, що мають значення для кримінального провадження. Оцінка проводиться шляхом зауважень, доповнень і т.д. Протокол обов'язково підлягає підписанню всіма особами, що приймали участь в слідчій дії. Також можуть мати місце додатки до протоколу: схеми, таблиці, малюнки, що пояснюють або уточнюють показання тощо [5, с. 328].

Висновки. Підводячи підсумок аналізу загальних положень, а також особливостей, передбачених для допиту малолітніх та неповнолітніх осіб, слід зазначити, що всі ті вимоги, які пред'являються до процедури даної слідчої дії: залучення певного кола осіб, темпоральні обмеження та інші, зумовлені віком досліджуваної групи осіб та їх специфічною психологією. Відповідно і вибір тактичних прийомів здійснюється з урахуванням вищезазначених факторів. Тому, беручи до уваги значення допиту для вирішення завдань, що стоять перед кримінальним процесуальним законодавством та його вплив на формування доказової бази, необхідно ретельно підходити до підготовчого етапу допиту, від якого багато в чому буде залежати результат, отриманий внаслідок проведення даної слідчої (розшукової) дії. Не менш важливим є й робочий етап, який безпосередньо пов'язаний з отриманням відомостей від допитуваного, а саме тому нами було надано рекомендації щодо обрання найбільш ефективних, на нашу думку, прийомів криміналістичної тактики. Заключний етап спрямований на оформлення результатів допиту згідно з вимогами кримінального процесуального законодавства. Правильний вибір тактичних прийомів на пряму впливає на результативність слідчої дії, тому від вміння провести допит та застосувати всі обрані прийоми залежить перспектива кримінального провадження, тобто вирішення всіх його завдань, що спрямовані на розкриття кримінального правопорушення.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4651-17> (дата звернення 20.03.2023).
2. Антропов Б., Павлова Н. Важливість встановлення психологічного контакту при допиті малолітньої та неповнолітньої особи. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності: збірник матеріалів засідання № 2 постійно діючої Міжнар. наук.-практ. конф., 24 червня 2022 р., Кропивницький*. С. 193-195.

3. Головка М. Б. Криміналістика (Криміналістична тактика): навч. посіб. / М. Б. Головка, Л. А. Остапенко, І. П. Осипенко, М. П. Черненко. Чернігів: Чернігівський національний технологічний університет, 2017. 220 с.
4. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
5. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, Ю. А. Чаплинська]. 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
6. Нікітіна-Дудікова Г.Ю. Тактика допиту малолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканності. *Юридична психологія*. № 1 (26), 2020. С. 77-84.
7. Циганій С. О., Кузьмічова-Кисленко Є. В. Тактика допиту неповнолітнього підозрюваного під час досудового розслідування. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична*. 2022. Вип. 32. С. 37-43.

НАШІ АВТОРИ

Аріапур Лейла – студентка 1 курсу магістратури факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

Афанасьєва Карина – студентка 4 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Балобанова Дар'я – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології Львівського державного університету внутрішніх справ

Василенко Вікторія – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Василяка Олеся – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Вовчок Валерія – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Дмитрієнко Дар'я – студентка 4 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Василяка Олеся Костянтинівна* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Ільченко Маргарита – здобувачка 4 курсу Одеського національного морського університету

Козаченко Олександр – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Колб Олександр – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, голова робочої групи волонтерів Громадської організації «Союз інвалідів Чорнобиля Волині» Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Союз Чорнобиль України»

Колодій Дар'я – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Коломієць Юлія – доктор юридичних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

Крюк Юлія – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Кубаренко Вікторія – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Мартишко Ігор – студент 4 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Василяка Олеся Костянтинівна* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Меліков Рустам – студент 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Мусиченко Віталій – студент 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Мусиченко Ольга – PhD, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Назаченко В'ячеслав – студент 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Василяка Олеся Костянтинівна* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та інших

кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Орловська Наталя – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального і адміністративного права Одеського національного морського університету

Паламарчук Галина – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального та адміністративного права Одеського національного морського університету

Петрова Оксана – студентка 1 курсу магістратури Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Потапова Олександра – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Радковська Ірина – аспірантка кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

Рибалко Сергій – студент 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Скляренко Каріна – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Стоцька Наталія – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Ткаченко Віталій – студент 4 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Василяка Олеся Костянтинівна* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Топчій Василь – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор навчально-наукового інституту права Державного податкового університету

Хімченко Світлана – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

Чернюк Владислав – студент 1 курсу магістратури Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Чорнозуб Лариса – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін

Миколаївського навчально-наукового інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Чумаченко Ірина – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Чумаченко Тетяна – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцент, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Шкодич Карина – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Чорнозуб Лариса Василівна* – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Штембер Софія – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗМІСТ

Переднє слово.....	3
--------------------	---

Розділ І

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НОВІТНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Козаченко Олександр

Інформаційна таксономічна система соціальних заходів: на положеннях кримінального права.....	5
---	---

Балобанова Дар'я

Концепція зміни системи кримінально-правового регулювання в умовах «стійкого розвитку».....	11
--	----

Коломієць Юлія

Перезавантаження мозку як вид кримінального покарання.....	18
--	----

Орловська Наталя

Взаємодія ЗМІ з системою кримінальної юстиції щодо злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом.....	26
--	----

Топчий Василь, Колб Олександр

Кримінально-правова характеристика кримінального правопорушення, пов'язаного з пособництвом державі-агресору.....	35
--	----

Мусиченко Ольга

Значення зрозумілості кримінального закону (на матеріалах національної та міжнародної практики).....	44
---	----

Василяка Олеся, Рибалко Сергій

Міжнародна система протидії незаконному обігу наркотиків.....	53
---	----

Паламарчук Галина, Ільченко Маргарита

Сучасний стан ксенофобії як фонового явища кримінальної делінквентності.....	59
---	----

Хімченко Світлана, Аріанур Лейла

Проблеми визначення віку як ознаки суб'єкта кримінального правопорушення у вітчизняному та зарубіжному законодавствах.....	65
---	----

Чорнозуб Лариса

Захист потерпілих у кримінальному процесі у світлі наближення законодавства України до acquis ЄС: окремі правові аспекти.....	72
--	----

Мусиченко Ольга, Шкодич Карина

Віктимологічна профілактика корисливо-насильницької злочинності в умовах воєнного стану.....	80
---	----

Радковська Ірина

Кримінальні проступки проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....89

Розділ II

НАУКОВИЙ ДОРОБОК МОЛОДИХ ПРАВОЗНАВЦІВ

Афанасьєва Карина

Кримінально-правовий аспект поняття стану сильного душевного хвилювання.....98

Василенко Вікторія

Протидія корупційної злочинності в умовах воєнного стану.....104

Вовчок Валерія

Інститути необхідної оборони, крайньої необхідності в проєкті Кримінального кодексу України.....110

Дмитрієнко Дар'я, Мартишко Ігор

Деякі питання притягнення до відповідальності осіб за ухилення від мобілізації.....117

Колодій Дар'я

Сексуальне насильство під час війни як особлива форма геноциду українського народу.....124

Крюк Юлія

Кримінологічна характеристика особистості злочинця-неповнолітнього.....130

Кубаренко Вікторія, Мусиченко Віталій

Кримінально-правова характеристика незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги.....135

Меліков Рустам

Кримінологічна характеристика колабораційної діяльності.....143

Назаренко В'ячеслав

Повноваження працівників ТЦКтСП під час призову громадян на строкову військову службу в період мобілізації та кримінальна відповідальність за їх перевищення149

Петрова Оксана

Суб'єктивні зв'язки між співучасниками кримінальних правопорушень в різних формах співучасті: проблеми градації.....154

Склярєнко Каріна

Протидія кримінальним правопорушенням у сфері обігу наркотичних засобів.....163

Стоцька Наталія

Протидія кримінальній протиправності неповнолітніх в умовах воєнного стану.....170

Ткаченко Віталій, Афанасьєва Карина

Віртуальна валюта як засіб для легалізації (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом.....175

Чумаченко Ірина

Фактори, що впливають на формування особистості злочинця.....180

Чумаченко Тетяна

Кримінологічна характеристика вбивств на замовлення.....187

Штембер Софія

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким.....194

Розділ III

**АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОТИЧНИХ ДО
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ПРОБЛЕМ**

Чорнозуб Лариса, Чумаченко Ірина

Особливості проведення огляду місця події.....201

Мартишко Ігор

Проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану.....210

Потапова Олександра

Особливості отримання і оцінки показань в умовах воєнного часу...219

Рибалко Сергій

Медіація у кримінальному процесі.....227

Чернюк Владислав

Особливості застосування запобіжних заходів в умовах воєнного стану.....235

Шкодич Карина

Особливості тактики допиту малолітніх та неповнолітніх осіб.....242

Наші автори.....250

Наукове видання

Новітні кримінально-правові дослідження – 2023

АЛЬМАНАХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Формат 60х84_{1/16}. Ум. друк. арк. 15,1.

Виготовлювач:

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.

Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.

54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1.